

**«ЖАСЫЛ ЭКОНОМИКА ЖӘНЕ ЖАСАНДЫ ИНТЕЛЛЕКТ
ҚАЗАҚСТАН ҮШІН ЖАҢА МІНДЕТТЕР РЕТІНДЕ»**

**«ЗЕЛЕНАЯ ЭКОНОМИКА И ИСКУССТВЕННЫЙ
ИНТЕЛЛЕКТ КАК НОВЫЕ ВЫЗОВЫ ДЛЯ КАЗАХСТАНА»**

**"GREEN ECONOMY AND ARTIFICIAL INTELLIGENCE AS
NEW CHALLENGES FOR KAZAKHSTAN"**

ҚР ҰҒА академигі С. Ж. Пірәлиевті
еске алуға арналған халықаралық
ғылыми-практикалық конференция
материалдары

Материалы международной
научно-практической
конференции, посвященной
памяти академика НАН РК
С.Ж.Пралиева

Materials of the international scientific
and practical conference dedicated to
the memory of Academician of the
NAS RK Serik J. Praliyev

AHEU
Almaty humanitarian
- economic university

ҚР ҰҒА академигі С.Ж.Пралиевті еске алуға арналған
Халықаралық ғылыми-практикалық конференциясының
МАТЕРИАЛДАРЫ

МАТЕРИАЛЫ
Международной научно-практической конференции,
посвященной памяти академика НАН РК С.Ж.Пралиева

MATERIALS
of the international scientific and practical conference dedicated to the memory
of Academician of the NAS RK Serik J. Praliyev

Алматы, 2025

УДК 004.8
ББК 32.813
Қ18

Редакция алқасы

Бас редактор:

С.Ш. Куланова, «Q» University ректоры м.а., филология ғылымдарының кандидаты

Бас редактордың орынбасары

А.Д. Кариев, «Q» University, Ғылым және ынтымақтастық департаментінің директоры, қауымдастырылған профессор, педагогика ғылымдарының кандидаты

Қ 18 Қазақстан Республикасы Ұлттық Ғылым Академиясының академигі С.Ж.Прәлиевті еске алуға арналған «Жасыл экономика және жасанды интеллект Қазақстан үшін жаңа міндеттер ретінде» атты халықаралық ғылыми-практикалық конференциясының материалдары. – Алматы: «Q» University, 2025 ж. - 120 б.

ISBN 978-601-08-4941-9

Жинаққа ҚР ҰҒА академигі С.Ж. Прәлиевті еске алуға арналған "Жасыл экономика және жасанды интеллект Қазақстан үшін жаңа сын-тегеуріндер ретінде" халықаралық ғылыми-практикалық конференциясының материалдары кіреді. Басылымда орнықты даму, цифрлық трансформация, Қазақстанның экономикасы мен экожүйесіне ЖИ енгізу мәселелері, сондай-ақ халықаралық тәжірибе мен жаңа технологияларды бейімдеу перспективалары қаралды.

Мақалада берілген ой-тұжырымдардың мазмұны мен грамматикалық, стильдік қателеріне редакциялық алқа жауап бермейді.

УДК 004.8
ББК 32.813

ISBN 978-601-08-4941-9

© «Q» University, 2025 ж.

АЛҒЫ СӨЗ

Құрметті әріптестер және конференцияға қатысушы қонақтар!

Қазіргі әлем тұрақты дамуға көшуге, цифрлық трансформацияға және озық технологияларды экономикаға біріктіруге байланысты біршама қиындықтарға тап болды. Бұл тұрғыда, Жасыл экономика және жасанды интеллект мәселелері Қазақстанның стратегиялық даму бағыттарын айқындай отырып, алдыңғы қатарға шығады. " Жасыл экономика және жасанды интеллект Қазақстан үшін жаңа міндеттер ретінде" халықаралық ғылыми-практикалық конференциясы осы процестерді және олардың ел болашағына әсерін талдауға арналған.

Бұл жинақ әртүрлі білім салаларын зерттеушілердің, сарапшылар мен практиктердің ғылыми жұмыстарын біріктіреді: экономика, экология, ақпараттық технологиялар және мемлекеттік басқару. Мақалаларда Жасыл экономика қағидаттарын енгізу, өнеркәсіпті цифрландыру, табиғи ресурстарды басқаруда жасанды интеллектті пайдалану және тұрақты бизнес-модельдерді дамыту перспективалары қарастырылады. Халықаралық тәжірибеге және оны Қазақстанда бейімдеу мүмкіндіктеріне ерекше назар аударылды.

Конференция ғылым мен білімнің дамуына елеулі үлес қосқан көрнекті ғалым, ҚР ҰҒА академигі С.Ж. Прәлиевті еске алуға арналған. Оның идеялары мен ғылыми еңбектері зерттеушілердің жаңа буын өкілдеріне шабыттандырады.

Бұл жинақ ғылыми қоғамдастыққа құнды үлес болатынына, одан әрі зерттеулер мен практикалық бастамалар үшін негіз болатынына сенімдіміз. Барлық оқырмандарға материалдармен тереңірек танысуды және алған білімді өз қызметінде табысты қолдануды тілейміз.

С.Ш. Куланова,
*«Q» University ректоры м.а.,
филология ғылымдарының кандидаты*

TURNING CARBON NEUTRALITY INTO OPPORTUNITY FOR NEW CLIMATE ECONOMY FOR KAZAKHSTAN

Raekwon Chung

Nobel Peace Prize Laureate

Board Director, Ban Ki-Moon Foundation for a Better Future

Abstract. This paper aims to provide an answer whether a country like Kazakhstan with limited financial and technological capacity can turn Net Zero as an opportunity for long term low carbon green growth. Energy transition and technology innovations require huge financial investment. Are there any other policy options for countries without sufficient financial and technological capacity to push their NDC<Nationally Determined Contribution> targets for 2030? In turning Net Zero as an opportunity for economic growth and job creation, long term structural economic policy innovations for internalizing carbon price into its production and consumption patterns can play a critical role for a country like Kazakhstan. As long as we continue to treat carbon as free goods under the current free market system, it is clear that we will never be able to arrive at carbon free future. Free market has to be transformed into sustainable market that treats carbon as economic goods that has market price. Pricing of carbon will incentivize private investment and technical innovations and will open up new opportunities for consumers to improve their life style. However economic policy innovation for carbon pricing has to be supported by social policy innovation that makes people to accept carbon pricing. This paper will propose PDC<Personally Determined Contribution>as social policy innovation to provide opportunities for people concerned about climate crisis could voluntarily pay the price of carbon. A gradual introduction of long term sequenced economic policy innovations for carbon pricing could minimize political difficulty and maximize the positive impact of stimulating low carbon production and consumption patterns and green economic growth in the long run. Voluntary Green Energy Price System, making invisible carbon costs visible, shadow price of carbon for major investment decisions, sustainable GDP and ETR<Ecological Tax Reform> of shifting tax base from income to carbon emission for double dividend of emission reduction and higher economic growth will be proposed.

Keywords: Net Zero. PDC<Personally Determined Contribution>. Carbon Pricing. ETR<Ecological Tax Reform>. Shadow Price of Carbon. Sustainable Market. Sustainable GDP.

Introduction

Challenging NDC target of Kazakhstan

Net Zero is posing a huge challenge for many Central Asian countries including Kazakhstan. Like many other countries, Kazakhstan is also mainly focusing on increasing renewable energy production and technology to improve energy efficiency.

In its communication to the UNFCCC, Kazakhstan pledged to achieve an unconditional economy-wide target of a 15% reduction in GHG emissions by 31 December 2030 compared to the base year of 1990 and conditional target a 25% reduction in GHG emissions by 31 December 2030 compared to the base year of 1990, subject to additional international investments, access to low carbon technologies transfer mechanism, green climate funds and flexible mechanism for country with economy in transition [1].

Kazakhstan has a long-term objective to become one of the 30 most developed countries in the world by 2050. Based on its long-term vision for low carbon green growth, Kazakhstan formulated various laws for "On energy saving and energy efficiency", "On Supporting the Use of Renewable Energy Sources", "On extended responsibility of entrepreneurs" and greening of vehicles. As a basis for its commitment low carbon green growth, Kazakhstan has adopted a Concept on transition to a «Green» Economy. For the implementation of this Green Economy Concept, a wide-ranging action program is developed for waste management, modernisation of

housing and communal services, development of sustainable transport, conservation of ecosystems and enhancement of forest coverage.

The Government of Kazakhstan expects that the implementation of the «Green» Economy Concept and the adoption of various laws could lead to the modernisation of key infrastructure and the promotion of energy-efficient technologies which will ultimately result in a significant reduction of greenhouse gas emissions.

In view of its high economic growth rate since the year 2000, the Kazakhstan Government estimates that the NDC target for 2030 represents about a 22% to 34% reduction compared to BAU which is “a rather challenging target in economic and financial sense” and expressed its concern that “achievement of which, among other things, should not lead to socio-economic tensions.”

The Kazakhstan Government expects its NDC target will contribute to sustainable economic development and enable Kazakhstan to enter the path of low-carbon "green" development. At the same time, it also aims to sustain faster economic growth of GDP per capita to reach the development level of the OECD countries by 2030.

Can Kazakhstan sustain faster low carbon green economic growth while reducing CO₂?

The relationship between the carbon emission and economic growth has been a hot topic. Many economic projections based on static CGE modelling forecast reduction of economic growth if carbon emission is reduced. One of the most negative reports widely publicized by global media was the press release by Bjorn Lomborg released before the Paris Climate Agreement of 2015. He projected that the Paris Climate agreement will cost the global economy \$1 trillion annually. EU GDP will be reduced by 1.6% by 2030. EU will lose £200 billion annually and the global economy will lose £600 billion to £1.2 trillion GDP annually. This negative projection was deeply imprinted into the minds of policymakers, business leaders and consumers. Former US President Trump's withdrawal from the Paris Climate Agreement arguing that emission reduction will hurt American economy is a classic example of the negative perception about the relationship between carbon emission and economic growth. Majority of conventional economic modelling projected that emission reduction will reduce economic growth. Even all the projections from the IPCC and the EU also forecast negative impact on economic growth from the emission reduction.

Only recently positive economic growth projections about the impact of emission reduction are being produced by the reports of the OECD, the IRENA<International Renewable Energy Agency> and by the New Climate Economy Report from the Global Commission on the Economy and Climate.

Now the critical question for Kazakhstan is whether a country with limited financial and technological capabilities can sustain positive economic growth while reducing its emission by 15% to 25% below 1990 level.

Even with all the legal framework for energy efficiency and renewable energy and Green Economy action plans, the extent of emission reduction to meet the NDC target 2030 will be limited by the available finance and technology.

Reframing Free Market Economics towards Sustainable Market Economics

Climate crisis is an unequivocal consequence of free market economics that treated carbon as free goods. Conventional free market economics has been the driver of brilliant sustained global economic growth during the so-called golden age of capitalism since the end of second world war until the first oil crisis of 1973. Free market economics is a system that focuses on short term maximization of production<GDP> while externalizing long term ecological and social costs from the market price.

It is clear that we cannot address climate crisis as long as we treat carbon as externality and free goods as Einstein once said that we cannot solve the problem with the same thinking we used when we created them.

The Governments of rich countries are committing multi-trillion dollars and euros to support Net Zero targets. We often believe that the success and failure of Net Zero target depends mainly on the amount of money invested by the public sector. Providing public finance is not the only option

to achieve Net Zero targets. Carbon pricing can be useful in mobilizing private finance and stimulating technical innovations.

Countries with limited public financial and technological capabilities has to consider the possibilities of introducing a long-term structural change of internalizing carbon price into their market price in a gradual and sequenced steps so that private investment and technological innovation can be incentivized which could stimulate economic growth and job creation while minimizing negative impact and burden on the economy.

Carbon pricing can be an alternative policy option for countries with limited public financial and technological capabilities in pursuing Net Zero targets. There are many carbon pricing policy options that could be introduced without incurring much burden on the economy and the business. Rather they could open up opportunities to stimulate investments and technical innovation by the private sector.

Many governments are concerned about the negative impacts of carbon pricing. But there are many carbon pricing policy options that could incentivize production and consumption pattern towards low carbon and energy efficient practices. Many developing country governments cannot rely only on public finance to provide incentives for renewable energy investment and technological innovations. Incremental and gradual internalization of carbon price can incentivize private sector investment in renewable energy and technological innovations.

Carbon pricing will improve free market system towards sustainable market that could support long term goals such as Net Zero.

In a market economy, market price plays a critical role. Free market has been successful in maximizing short term production by externalizing ecological and social costs. In order to address the social and ecological crisis, we can no longer treat ecological and social cost as externality. Market has to internalize ecological and social costs in order to close the gap between short term economic production and long term ecological and social sustainability.

Market has to be used as a tool for long term sustainability not only for short term economic productivity. If we can internalize ecological and social costs into the market price, market can function as a tool for long term sustainability. A sustainable market economics is an attempt to harness the power of market for long term sustainability by internalizing ecological and social cost into the market price.

Strategies for internalizing Carbon Price into the market

Carbon price can be internalized in a gradual and sequenced steps that is long term and predictable for the business and consumers to adapt. Ultimate destination of carbon pricing could be carbon tax which is very much feared by the politicians and business. But there can be many intermediate policy options that could slowly introduce price incentives to mobilize private investment and technological innovations.

Differentiated Green Energy Price for Voluntary Consumer Choice Limitations of obliging Governments, the Business and the Production

Global climate efforts since the 1990s have been mainly focused on government actions and business responsibilities. NDC<Nationally Determined Contribution> of the Paris Climate Agreement is not the first attempt by the governments of the world. Legally binding commitments made by the governments to stabilize emission of developed countries at the level of 1990 by the year 2000 which was defined by the UNFCCC and 5.2% reduction by the year 2012 stipulated by the Kyoto Protocol ratified by all the governments except the US were totally ignored. Governments made commitments for reduction targets at the Copenhagen climate conference in 2009 once again in the form of Copenhagen Accord but only ended in turmoil that completely shattered the dream of the legally binding climate regime and opened a way for the Paris Climate Agreement which is non-legally binding and purely depending on voluntary pledge and review.

The track record of failures by the governments to meet their legally-binding targets under the UNFCCC and Kyoto Protocol does not augur well for the fate of non-legally binding NDC for 2030 and 2050 made by the governments. Already sceptic assessments abound in the global climate community.

International efforts to put the responsibility on the shoulder of governments and the government attempts to enforce emission caps on the business, the industry and the production sector ended in no results. Global emission has never been abated except only briefly during the global economic meltdown and the COVID 19 pandemic.

What is missing in the current global climate regime is the participation of the consumers and focus on the carbon efficiency of consumption patterns. Governments have political limitations in imposing emission caps on their industry and business and budgetary limitations in providing financial support for renewable energy investments. Business and industry are asked to reduce their emissions but they also face profitability limitations as they have to compete and survive in the free market.

Governments responsible not only for climate but also for maintaining higher GDP growth are scared to impose strict emission caps on their industry. The focus on emission caps on production sectors resulted in carbon leakage. The consumption-based EU emission is about 20% higher than GDP based emission. This is showing that much of the EU emission reduction is a result of carbon leakage of relocating energy intensive heavy industries into other countries.

It is ironic that the consumer who bears the final responsibility of carbon emission by consuming products and services produced from fossil energy is left out as bystanders and simply expecting governments and business to take action for climate crisis.

Differentiated Green Energy Price for Voluntary Consumer Choice

It is clear that we have to engage consumers by providing options to pay the real price of renewable energy. The costs of energy transition cannot be borne only by the governments and the business. Consumers concerned about the climate crisis have to volunteer to pay the real price renewable energy. Environmental NGOs and activists can lead the initiative to pay the real price of green energy transition.

Consumers should have a choice to pay the real price of non-fossil green energy. Governments can offer green energy at a real price of renewable energy production. Renewable energy cannot rely only on Government subsidy. Certain consumers concerned about the climate crisis could be willing to pay higher price for green electricity that is not emitting carbon.

In Korea, 48% of consumers are willing to pay higher price for electricity to address climate change. In Germany, green electricity is sold at a higher price for those consumers who are voluntarily willing to consume green energy. Even the speed train company are selling green ticket at higher price and use the extra revenue to buy green electricity.

The price of electricity does not have to be fixed at a single price. Green electricity can be priced higher and offered to the consumers who are willing to pay higher price to join the global efforts to address climate change. It might be true that In Kazakhstan there might not be many consumers who are willing to higher price for green electricity. But as the younger generation are more concerned about climate crisis, increasing number of people start to join to social campaign to pay the real price of green energy. Some companies might welcome green energy price system as they might want to qualify for Renewable Energy Product certification for export to developed countries such as Europe.

Differentiated green energy price system will open up opportunities for consumers and companies to choose renewable energy. Renewable energy consumption can be increased without government subsidy. Actual consumption of renewable energy at a higher price might not be substantial from the beginning but with the improvement of public awareness and social campaign by the media, it could increase to a meaningful proportion of energy consumption.

There could be an argument that differentiated green energy price is not necessary as the price of renewable energy price is falling and already cheaper than fossil energy. It is true that in some countries renewable energy could be cheaper than fossil energy. It is also true that in many other countries renewable energy is still more expensive than fossil energy and differentiated green energy price system has to play a role.

PDC<Personally Determined Contribution> by Concerned Consumers

Current global climate regime depends on NDC<Nationally Determined Contribution> based on the Paris Climate Agreement. The Government of Kazakhstan pledged 15 to 25% reduction as its NDC. But in like many other countries, the role and participation of consumers are missing in pushing the NDC of Kazakhstan. 15 to 25% reduction cannot rely only on the government and the business.

Consumers should no longer remain as bystanders. It is not enough to demand strong action by the government and business. Consumers concerned about climate change have to initiate and pioneer to pay the real price of renewable energy. In any society, it is not easy to produce social consensus for the price of electricity and energy. We should stop struggling to arrive at a social consensus for the a single fixed price of energy. We should design an energy price system that will allows differentiated energy prices depending on the source and real costs of energy and offer the opportunity for consumers to choose depending on their social and economic priorities.

Consumers concerned about climate change have to initiate <Me First> campaign to pay the real price of green energy. Consuming green energy by paying higher price is the actual personal contribution by each individual consumers for climate. As NDC is a voluntary decision by the respective Government, voluntary payment for green energy by the individual consumers can be called as PDC<Personally Determined Contribution> for climate. We cannot arrive at a carbon free future as long as we treat carbon as free goods.

The same is true if consumer continue to remain as bystanders. Only when consumers choose to pay the real price of non-fossil green energy, we can have a carbon free future. The extent of the success of NDC will depend on the strength of PDC by the concerned consumers. NDC without PDC will be short lived and destined to fail to meet its goals.

There are so many powerful environment and climate NGOs around the world. Millions of young generations are asking strong action for climate. The real strong action has to be taken by those who demands strong climate action by voluntarily paying the real price of renewable energy. <Me First> campaign to make PDC has to be initiated by the environmental NGOs around the world including those in Kazakhstan. Volunteering to make PDC will be more powerful and effective in addressing climate crisis than just accusing and demanding the Government and the business to meet NDC.

In Kazakhstan, there are many environmental NGOs strongly committed to strong climate action. They can be the initiator of Me First PDC campaign with the support from the media and the Government.

Accounting of the Cost of Wasted Carbon Emission

In order to align resource allocation along the investment priorities for Net Zero in national development planning, a systematic accounting of the cost of wasted and inefficient carbon emission is needed.

Transport sector is a classic example where a huge volume of wasted carbon emission persists and pose a serious challenge for Net Zero target. Many countries are facing a difficult challenge in reducing emissions from the transport sector. Worsening traffic jam is causing a huge volume of wasted carbon emission around the world.

In Korea, the economic cost of traffic jam in 2018 amounts to 3.6% of its GDP. The economic cost of traffic jam is only a sum of the economic value of wasted gasoline and working hours from the traffic jam. If the accounting of the cost includes social cost of negative health impact from air pollution and the ecological cost of unnecessary carbon emission, the sum of economic, social and ecological costs of traffic jam will be much higher. But we do not have such research yet.

In spite of such a huge cost from traffic jam, investment for mass transit and public transport remains far below the level required to minimize the loss from traffic jam. In Korea, investment plans for express urban mass transit in the metropolitan area of Seoul have been denied due to the insufficient profitability. Plans for connecting local cities around the country by the speed train also failed to be approved.

In order to facilitate investment schemes for mass transit and public transport, return on investment should include not only economic profitability but also social and ecological benefit of many green investment plans.

Shadow Price of Carbon

In facilitating investment for low carbon infrastructure such as mass transit, we can go one step further to apply the shadow price of carbon. Carbon emission reduction expected from any low carbon investment should be calculated as return on investment by applying the price of carbon at the emission trading market. Extra carbon emission expected from any carbon intensive investment should be counted as cost.

The level of the shadow price of carbon can be decided by the Government depending on their level of economic development and income. Many developed countries are applying varying degree of shadow price of carbon in order to facilitate low carbon investments. Applying shadow price of carbon in investment decision making is a well-established practice in many countries. Kazakhstan can analyse best practices and learn lessons for its low carbon investment decisions.

Ecological Tax Reform<ETR>, Revenue Neutrality and Double Dividend

One of the most serious challenges in introducing carbon tax is the increasing tax burden which makes it very difficult to win the political support in any democratic society. This is why the idea of ETR is proposed. ETR is an idea of reducing income tax while increasing tax on carbon emission, thus maintaining tax revenue neutrality, in other words, keep the total sum of tax revenue collected unchanged. This is called revenue neutrality.

As the total sum of tax revenue remain unchanged, tax payers will find it difficult to complain about ETR as there is no additional tax burden. Tax payers will welcome the reduction of income tax. They could complain about the increasing tax burden on fossil energy consumption. But those consumers who could reduce the consumption of fossil energy, they could reduce total tax burden as their income tax was already reduced. ETR is simply changing tax base from income to carbon emission without increasing tax burden. Shifting of tax base from income to carbon will stimulate the consumption and production patterns transform towards low carbon green economy.

If ETR is introduced in a gradual manner, it can reduce carbon emission and at the same time it could also increase economic growth. This is called a double dividend hypothesis. Carbon emission will be reduced as tax on carbon is increased. Reduction in income tax will increase disposable income which could drive increased GDP growth. Germany experimented ETR by increasing tax on fossil energy while reducing social security tax from 1999 till 2003. The result was positive about the double dividend hypothesis.

If ETR could reduce emission and at the same time increase growth, ETR could be a powerful policy tool to promote the paradigm of green economic growth. Unfortunately, so far, not enough attempts were made to operationalize double dividend hypothesis of ETR. There is no reason for Kazakhstan not to try ETR as a strategy for low carbon green growth.

Emission Trading & Carbon Tax

There are other very much publicized policy options such as emission trading and carbon tax that could internalize the cost of carbon into the market price. Emission trading will not be able to deliver concrete outcome for Kazakhstan as the full functioning of emission trading requires meticulous administrative system and management capacity. Even the European Union experienced numerous mistakes and failure until it could properly function. Full-fledged carbon tax can wait until after all the other policy option proposed above have been put into practice.

Track Record of Kazakhstan strategy for low carbon green growth

Kazakhstan has a solid record of pursuing policy innovations for green economy. In 2010, Kazakhstan pioneered to initiate Green Bridge Partnership which aimed to bridge Europe and Asia Pacific through Green Growth paradigm. This Green Bridge Partnership was recognized by the Rio+20 Summit in 2012 as one of the most important cross-regional initiative for green economy.

Green Growth paradigm was borne in 2005 at the 5th MCED<Ministerial Conference on Environment and Development> organized by the UN ESCAP<Economic and Social Commission for Asia and the Pacific> in Seoul [2]. Kazakhstan has been adopting a proactive policy of

embracing innovative policy initiatives. Kazakhstan was one of the few countries that adopted Green Growth paradigm from the early stage of its introduction.

Kazakhstan has already published the following two reports for green growth and low-carbon development in 2010 and 2017 respectively.

“Application and Integration of the “Green Growth” tools and policies into the strategic Planning system of the Republic of Kazakhstan” NESDCA<The Network of Experts on Sustainable Development in Central Asia> supported by UN ESCAP, KOICA, Almaty, 2010

“Transition Strategy of the Republic of Kazakhstan to low-carbon development in globalization: potential, priorities and implementation mechanisms” Institute of Economics, Committee of Science, Ministry of Education and Science of the Republic of Kazakhstan, Astana, 2017

Based on the foundation of these research works, Kazakhstan can positively embrace innovative economic and social policy options for low carbon green growth strategies for Net Zero.

References

1. UNFCCC NDC Registry
2. As director of the Environment and Development of the UN ESCAP, I drafted the concept of Green Growth paradigm and tabled it at the 5th MCED in 2005.
3. W.S. Author, “Title of paper,” Name of Journal in italic, vol. x, no. x, pp. xxx-xxx, Abbrev. Month, year. <https://doi.org/10.21467/ajgr>
4. Bahishti, “Peer Review; Critical Process of a Scholarly Publication”, J. Mod. Mater., vol. 2, no. 1, pp. 1.1-1.2, Oct. 2016. <https://doi.org/10.21467/jmm.2.1.1.1-1.2>
5. Bahishti, “A New Multidisciplinary Journal; International Annals of Science”, Int. Ann. Sci., vol. 1, no. 1, pp. 1.1-1.2, Feb. 2017. <https://journals.aijr.in/index.php/ias/article/view/163>
6. W.S. Author, “Title of paper,” Name of Journal in italic, vol. x, no. x, pp. xxx-xxx, Abbrev. Month, year. Access online on 20 March 2018 at <https://www.aijr.in/journal-list/advanced-journal-graduate-research/>
7. W.S. Author, “Title of paper,” Name of Journal in italic, vol. x, no. x, pp. xxx-xxx, Abbrev. Month, year. Access online on 5 March 2018 at <https://www.aijr.in/about/publication-ethics>

ЭКОНОМИКА, ЭКОЛОГИЯ И ИНФРАСТРУКТУРА: ВЕКТОРЫ УСТОЙЧИВОГО РАЗВИТИЯ И ИХ ВЛИЯНИЕ НА ПРОДОЛЖИТЕЛЬНОСТЬ ЖИЗНИ¹

Д.э.н., профессор, академик НАН РК,
член Попечительского совета Q University **Сатыбалдин А.А.**
проректор по науке и инновациям, к.э.н. **Рузанов Р.М.**
Q University, г. Алматы, Республика Казахстан

Аннотация. В статье рассмотрены взаимосвязанные ключевые аспекты устойчивого развития: экономика, экология и инфраструктура. Они значительно влияют на продолжительность жизни населения. Авторы подчеркивают, что качественное развитие этих направлений является основой для повышения качества жизни и устойчивости общества.

Экономика обеспечивает материальную базу для качества жизни населения, внедрения инноваций, улучшения медицинского обслуживания и т.д. Экологический фактор рассматривается через призму сохранения природных ресурсов, снижения уровня загрязнений и создания комфортной среды обитания. Инфраструктура включает развитие

---

¹ Статья подготовлена в рамках проекта финансируемого КН МНВО РК - ИРН AP23487450 «Продолжительность жизни и ее качество в Казахстане: интегрированный анализ и прогноз на перспективу» (2024-2026 гг.).

транспортной, социальной и энергетической сетей, которые играют важную роль в формировании благоприятных условий для благополучия населения, улучшения здоровья и долголетия.

Авторы подчеркивают важность внедрения интегративного подхода к разработке национальных стратегий устойчивого развития для достижения долгосрочного благополучия.

Ключевые слова: качество жизни, продолжительность жизни, экономика, экология, цифровизация.

Для создания качественного уровня жизни населения следует указать на то что необходимо иметь достоверные статистические данные, прозрачная налоговая система, развитие национального производства товаров и услуг, беспощадная борьба с коррупцией.

Одним из важных факторов поступательного развития экономики, позволяющим принимать правильные управленческие решения является обеспечение руководства страны достоверными статистическими данными. Обеспечение правдивой статистики - это ключевой вопрос управления. К сожалению, в Казахстане в этом смысле имеются проблемы. Возможно одной из причин принятия неверных управленческих решений является недостоверность предоставляемых статистических данных, называемых в обиходе экономической слепотой.

Провалы реформ возможно следует связывать также с предоставляемой руководству страны «нужной» и не слишком контрастной картины. Возникающие социальные очаги напряжения, техногенные катастрофы являются читаемыми и прогнозируемыми рисками если не показывать облегченную картинку. К примеру, так это привело к последствиям, доведенным до катастрофы (паводки и крупные пожары). А ведь профильные министерства рапортовали о контролируемости ситуации, а на деле все было далеко от истины (учитывая состояние инфраструктуры).

Орган, занимающийся сбором и обработкой статистических данных, должен быть беспристрастным и независимым при подаче статистической информации. К примеру, Национальное бюро по статистике может курировать Министерство финансов РК, поскольку оно занимается распределением бюджетных средств и заинтересовано иметь четкое представление о реальной ситуации в экономике страны. Подобный опыт имеется в Норвегии, которая также имеет богатые природные ресурсы и распределение полномочий по статистике приведены в строгое соответствие с интересами экономики страны.

Формирование среды социальной благополучия и условий для увеличения продолжительности жизни невозможно без соблюдения баланса расходов и доходов бюджета страны. Налоговая система РК требует серьезных изменений в сторону прозрачности всей ее деятельности. В настоящее время это возможно реализовать благодаря цифровым технологиям. Каждый налогоплательщик страны должен иметь право увидеть куда поступают его налоги и как они используются. При этом прозрачность должна быть обоюдной, то есть налоговые декларации граждан должны быть также в общем доступе при соблюдении определенных технических требований (предоставление ЭЦП юридического или физического лица, делающего запрос). Подобная практика имеется в Скандинавских странах (Норвегия, Швеция, Финляндия). В Великобритании работает система "Your Tax Calculator", дающая возможность налогоплательщикам при желании отследить путь распределения их налогов по различным статьям государственных расходов (образование, здравоохранение и т.д.). В Южной Корее имеется похожая система, позволяющая увидеть движение налоговых поступлений и расходов в реальном режиме времени. Такое новшество будет способствовать развитию гражданской обязанности оплаты налогов, а у государственных служащих будет развита ответственность за использование поступаемых налоговых средств на нужды общества и государства.

В Казахстане в 2021 году планировалось внедрение Blockchain-технологии в администрировании НДС [1]. Это позволило бы снизить риски уклонения от уплаты налогов

и сократить «обнальные схемы». Но к сожалению, даже внедрение такой технологии по одному налогу так и осталось намерением.

Таким образом, для повышения эффективности налоговой системы Казахстану следует проявить политическую волю, поскольку данная мера будет иметь сильнейшее сопротивление лобби, заинтересованных в сохранении настоящего положения в налоговой системе. Очевидно, что также назрела комплексная реформа, требующая диверсификации источников пополнения государственного бюджета, оптимизацию налоговых льгот, технологическую эволюцию налогового администрирования и обеспечение социальной защиты населения. Для этого необходимо внедрение следующих мероприятий: внедрение Blockchain-технологии в налоговую систему; свободный доступ к налоговым декларациям; предоставление гражданам доступа к информации по распределению их средств по видам налогов; внедрение и расширение образовательных программ для граждан всех возрастов с целью повышения финансовой грамотности; создание культуры открытости, формирующей прозрачность и доверие.

Такие меры позволят вернуть доверие населения к налоговой системе, делая налоговые процессы более понятными, открытыми, эффективными при использовании и действенными в борьбе с коррупцией. Если распространить данный подход ко всей системе государственного финансирования, то это даст огромный эффект для роста экономики по всем системообразующим направлениям, формирующим финансовую систему страны: нефти и горнодобывающая отрасль; сельское хозяйство; образовательный хаб; транспортный хаб; информационный хаб; туризм и др. Это традиционные и новые, но потенциальные направления экономического развития, которое может принести экономике необходимый толчок для роста.

Экология. Улучшение благосостояния населения в регионах Казахстана напрямую связано с уделением особого внимания экологии в соответствии с мировыми трендами. Для этого следует развивать несколько основных направлений:

1. расширение инициатив по развитию принципов устойчивого развития;
2. внедрение и развитие принципов циркулярной экономики;
3. синхронизация ведомственного взаимодействия в прогнозировании природных и техногенных факторов, способствующих достижению экономического эффекта (прогнозирование погоды и экологических факторов разного уровня в общей системе).

Принципы устойчивого развития взаимосвязаны с продвижением циркулярной экономики. Однако у них фокус на охвате различается. Устойчивое развитие более широкий подход, включающий развитие социально-экономических, экологических и международных аспектов. Циркулярная экономика больше сфокусирована на решение вопроса с эффективными циклами использования ресурсов, их переработкой, производственными процессами, что в конечном итоге связано с максимальным продлением жизненного цикла продукта с одновременным снижением экологического загрязнения до минимального уровня.

Для совершенствования принципов устойчивого развития необходимо:

1. Создать в Западно-Казахстанской области химический кластер по современным экологическим требованиям, который позволит производить широкий спектр продукции с более высокой добавленной стоимостью, повысит технологическую производительность, создаст новые рабочие места, принесет налоговые поступления в бюджет и т.д. (Об этом неоднократно писал д.э.н., профессор Института экономики Егоров О.И.)

2. Провести масштабную модернизацию ТЭЦ в городах Казахстана, направленную на использование более экологичного газа в качестве замены угля и мазута как топлива для отопления в зимний сезон. Для этого имеется хорошо развитая система газопроводных линий по Казахстану (Казахстанско-китайский газопровод, Центрально-Азиатский газопровод (ЦАГ), Западный Казахстан – Актау, Бейнеу-Бозой-Шымкент, Каратау-Кызылорда). Это позволит значительно снизить воздушное загрязнение городов.

3. Максимально использовать энергию солнца, особенно в южной части страны. Например, в г.Алматы энергетическая сеть испытывает огромную нагрузку. Ее возможно снизить за счет масштабной установки солнечных панелей на крышах жилых комплексов и бизнес-центров. Также это позволит снизить коммунальные расходы населения. К примеру, в США домовладельцы экономят примерно от 20000 до 96000 долларов в период эксплуатации солнечных панелей [2].

4. Настойчивая пропаганда бережливого отношения к природе. К сожалению, культура отношения к окружающей среде находится в Казахстане на низком уровне. Именно поэтому волонтерами ежегодно с мест отдыха вывозятся тонны мусора, оставленные людьми после отдыха. Необходимо создать нулевую нетерпимость к оставлению мусора в неположенном месте. В городах и населенных пунктах возможно активное использование цифровых технологий (видеокамер) для наказания в виде штрафов. В этом плане технические возможности в городах есть, но исполнения закона в виде наказания не наблюдается.

В СМИ следует заниматься активным продвижением экологических инициатив на основе тематических информационных компаний, конкурсов с призами и т.п. К примеру, мероприятия подобные экологической ярмарке, приуроченной ко дню Всемирного дня окружающей среды, на которой собирается до 2,2 тонн вторичного сырья носит эпизодический характер [3]. Необходимо выстраивать систему бережливого отношения к окружающей нас экологии. Если сознание граждан не поменяется все мероприятия по улучшению экологии не достигнут результатов. Страна элементарно утонит в мусорных отходах.

Внедрение принципов циркулярной экономики является продолжением инициатив устойчивого развития в сфере переработки отходов и утилизации, активного применения возобновляемых источников энергии во всех сферах общества.

В Казахстане существуют проекты по переработке отходов и утилизации (ТОО "Kazakhstan Waste Recycling), имеются примеры использования возобновляемых источников энергии (солнечная электростанция «Бурное Солар-1» в Жамбылской области), Программа развития возобновляемых источников энергии (ВИЭ), проекты по органическому земледелию, в стадии реализации проекты «Умные города» в г.Астана и г.Алматы и т.д. Но к сожалению данные меры недостаточны. Это лишь единичные случаи. Для продвижения принципов циркулярной экономики не хватает масштабы и глубины проникновения в сферу жизни и производства.

Показательным является количество мусорных полигонов на территории Казахстана. Их количество превышает 3200, в котором собрано 120 млн. тонн мусора. Уровень переработки бытового мусора в регионах страны разный, но не превышает 15%. Принятое решение сжигания мусора на 6 заводах закончилось закрытием данной программы [4].

Прагматичная по сути идея утильсбора оказалась дискредитирована перед обществом, поскольку по итогам аудита деятельности оператора по утилю АО «Жасыл Даму» были установлены серьезные финансовые нарушения на сумму 277 млн.тенге, неэффективное управление на сумму 5 млрд.тенге, упущенная выгода на сумму – 4,7 млрд. тенге. Также не была достигнута цель по снижению среднего возраста эксплуатируемых автомобилей в Казахстане. Он увеличился в 1,5 раза. Курирующие государственные ведомства вопрос по утильсбору не смогли представить общественности развернутый прозрачный финансовый отчет и реальную выгоду от проекта. В результате в обществе развернулось движение с многочисленным числом подписчиков петиции об отмене утильсбора в Казахстане. Главный ресурс государства – это доверие общества было подорвано, а это создает дополнительные препятствия для внедрения нужных инициатив по сохранению экологии.

Для совершенствования системы переработки мусора необходимо: максимально отказаться от возможности сжигания мусора; развитие предприятий по переработке мусора как приоритетного курса экологизации экономики с перестройкой на полную прозрачность финансовых механизмов; массово запустить программы раздельного сбора отходов и его

повторное использование; ввести для производителей бытовой продукции обязанность обеспечения их ремонта и выпуск запасных частей в течение 7 лет после снятия с производства; ввести обязательные ограничения по использованию одноразовых изделий в быту.

Синхронизация ведомственного взаимодействия в глубоком прогнозировании природных условий для достижения экономического эффекта.

Создание системы отводов паводковых вод для сбора ее в производственных и сельскохозяйственных целях в летний период. Весной 2024 г. из 17 областей Казахстана в 10 было объявлено чрезвычайное положение, затоплено свыше 3500 домов, эвакуировано более 100 тыс. человек. По предварительным данным ущерб от паводков оценивается на уровне 200 млрд.тенге [5]. Это были крупнейшие наводнение за последние годы. Ущерб полученный в результате стихии можно было бы максимально снизить. Но существующая система оценки качества инфраструктуры в водном хозяйстве, хищение бюджетных средств (зарегистрированы уголовные дела по строительству гидросооружений в Улытау, Актюбинской и Кызылординской областях, г.Алматы) [6], потеря квалифицированных кадров, слабое межведомственное взаимодействие и другие факторы привели к печальным последствиям и дополнительной нагрузке на бюджет страны. Вся страна в этот период помогала пострадавшим людям. Добровольные денежные взносы, вещи, медикаменты, продукты отправлялись физическими лицами и организациями. И даже здесь из выделенных средств на борьбу с последствиями паводком был украден 1 млрд.тенге [7].

При такой системе невозможно было создать эффективную защиту регионов от затопления. А данная ситуация повторялась каждый год, но масштаб был меньше. Для исправления ситуации необходимо провести следующие мероприятия: инженерный аудит имеющейся инфраструктуры водного хозяйства на соответствие качества и для корректировки строительных работ по строительству и укреплению дамб, плотин, развитие дренажных систем; составление модернизированного плана по отводу паводковых вод, действующего на принципах максимального сбора воды для сельскохозяйственных и промышленных нужд (каждый год в Казахстане складывается парадоксальная ситуация вначале весной паводки, а затем летом засуха и дефицит поливной воды. Это говорит о неэффективной системе распределения и использования ресурсов); на межведомственном уровне определить потребность в подготовке дефицитных специальностей по организации системы эффективного водораспределения в отраслях и закрепить их за конкретными регионами; информирование населения способам действий для выживания в случае паводков; выстраивание системы страхования от последствий стихий.

Мероприятия по контролю за водными ресурсами необходимо проводить в тесном контакте всех служб, особенно с теми, которые занимаются прогнозом, что логически нас приводит к рассмотрению следующего направления.

Необходимо осознание проблемы – погода прямо влияет на экономику. К примеру, за период с 2012 по 2022 год точность прогнозов погоды в США только в сегменте энергопотребления способствовала экономии потребителями в денежном эквиваленте на сумму около 384 млн.дол. [8]. Как показала практика прогнозирования в США метеозависимые отрасли, использующие данные интегрированной национальной метеослужбы избегают до 35% экономических потерь. Также по оценкам экспертов, каждый доллар инвестированный в систему раннего предупреждения экономит до 35 долларов при расходах по устранению последствий природных стихий [9].

В Казахстане жизненно необходима система углубленного прогнозирования климатических изменений и последствий. Она позволит предотвратить ущерб от проявления климатических изменений. Для этого необходимо обеспечить следующие условия:

1. Несмотря на принятое решение о разделении Казгидромета на гидрологическую и метеорологическую службы их деятельность следует синхронизировать на основе специально разработанного протокола. Деятельность всех служб связанных с прогнозированием процессов, происходящих в воздухе, воде, на земле следует

синхронизировать в единую систему. Это позволит проводить более глубокий и расширенный анализ данных и соответственно более точный прогноз для метеозависимых отраслей (сельское хозяйство, транспорт, энергетика, воздушные перевозки, оборона и т.д.). Это большая и сложная техническая работа, поскольку в ней задействованы различные программы.

2. Выстроить более эффективную систему межведомственного взаимодействия. Поскольку все последствия климатических изменений приносят экономические потери, то возможно курирующим ведомством должно быть Министерство национальной экономики.

3. Увеличение финансирования для расширения технических возможностей прогноза, подготовки кадров.

Выстраивание интегрированной системы прогнозирования позволит даже ее коммерциализировать на пространстве Центральной Азии. Такой единой системы в данном регионе нет. Экономические выгоды от метеорологии и систем прогнозирования погоды помимо экономии потерь в отраслях будет также расширять географию ее применения в соседних государствах.

Инфраструктурное развитие

Экономическое благополучие общества и граждан во многом зависит от уровня развития инфраструктуры. Ее улучшение в регионах предполагает необходимость проводить следующие направления модернизации:

1. Улучшение транспортной инфраструктуры, включает строительство и модернизация дорог, мостов и транспортных узлов для улучшения доступности, и связанности регионов, снижения транспортных издержек и поддержки экономического развития.

Состояние дорог республиканского значения имеют более лучшее состояние и соответствует качеству. Однако состояние дорог в регионах и отдаленных поселениях вызывает только отрицательные эмоции. Для этого необходимо решить ряд ключевых вопросов:

- усилить контроль качества дорог на региональном уровне сопоставимом с дорогами республиканского значения. Акимам следует установить личную ответственность за состоянием дорог. В каждом акимате в разделе госуслуг установить раздел «Состояние дороги», в котором граждане могут отправлять фото и видео состояние дорог, на которое акимат должен оперативно реагировать и выкладывать результаты работ в таком же формате фото и видео. И эта вся информация должна параллельно фиксироваться в Министерстве транспорта РК, чтобы не было возможностей у акимов и других ответственных лиц уходить от ответственности и перемещаться на другие должности имея такой бэкграунд.

- усилить антикоррупционный контроль методом установления прозрачности объективности госзакупок. Строительство дорог является сферой где сохраняется вероятность возникновения высокого уровня риска коррупции. Качество дорог чаще всего снижаются от того, что подрядчики получают госзаказ на коррупционной основе. В дальнейшем в ходе производства строительных работ для того чтобы компенсировать свои затраты они вынуждены экономить на качестве полотна.

- необходимо повысить качество подготовки специалистов среднего и высшего звена. на уровне колледжей и Вузов. Появляющиеся ямы и провалы на дорогах во многом являются результатом нарушения технологического процесса строительства, либо элементарной халатности. В этой сфере не хватает квалифицированных специалистов.

2. Развитие коммунальной инфраструктуры: Крупные аварии по Казахстану показали, что коммунальная инфраструктура, созданная в советское время, отработала весь свой ресурс. Необходимо срочно обновлять и расширять системы водоснабжения, канализации, отопления и электроснабжения для повышения качества жизни населения и уменьшения воздействия на окружающую среду.

В Казахстане принята Концепция развития жилищно-коммунальной инфраструктуры на 2023-2029 годы и существует видение по развитию, указаны ответственные ведомства и

акиматы и службы за реализацию, которые должны отчитаться согласно целевым индикаторам. Но для контроля необходимо было также указать уровень достижения необходимого качества. Иначе ситуация повторится, как и с введением в эксплуатацию социального жилья, когда оно вводится и по статистике (абсолютное количество) соответствует, а по качеству далеко от стандартов для нормальной жизни.

Данная сфера также катастрофически нуждается в подготовке специалистов, владеющих современными технологиями. Показателен пример, когда во время весеннего наводнения элементарно не было специалистов способных понимать, когда и где следует открывать шлюзы для спуска воды. Для этого приглашались специалисты давно ушедшие на пенсию. Нарушены преемственность поколений и передача богатого опыта. Поэтому во время дождей затапливает города. Для каждого региона необходимо выделять целевую квоту на подготовку таких специалистов, как на уровне колледжей, так и на уровне Вузов.

3. Социальная инфраструктура: необходимо продолжать строительство и модернизация объектов социальной инфраструктуры, включая школы, больницы, культурные и спортивные учреждения, для улучшения доступа к образованию, здравоохранению и культурной жизни. Казахстан находится на волне положительного тренда по демографическому росту населения. Это потребует большего строительства социальных объектов и государству тяжело со временем будет нести такие затраты, поэтому необходимо расширять опыт ГЧП, привлекая бизнес. Также необходимо активно продолжить работу МНВО РК по выстраиванию образовательного хаба в стране. Это позволит разгрузить мегаполисы и равномерно распределить нагрузку как на инфраструктуру, так и на бюджет страны.

4. Цифровая инфраструктура: следует продолжать расширение доступа к высокоскоростному интернету и цифровым сервисам, особенно в отдаленных и сельских районах, для поддержки образования, здравоохранения, бизнеса и государственных услуг. До сих пор существуют большая проблема качества интернета и мобильной связи даже в крупных городах. А в регионах и отдаленных населённых пунктах она намного хуже или вовсе отсутствует.

С точки зрения более быстрого перемещения информации Казахстан также находится в очень выгодном географическом и геополитическом положении. Для глобальных получателей услуг от магистральных операторов ИКТ системы мы находимся в центре между Европой и Азией. Для организации в Казахстане Евразийского цифрового хаба имеются все условия [10]. Наша страна может активно продвигать govtech- и fintech-сервис в другие страны. Успешные примеры платформ e-gov и Kaspi дают для этого основания. Также это принесет улучшение ИКТ в регионах страны, поскольку действующий хаб будет способствовать необходимости постоянной технологической модернизации и будет проникать во все отрасли, повышая уровень инновационных услуг. Это принесет больше цифровых технологий для улучшения жизни и облегчения получения услуг населением всех регионов Казахстана.

Так, подписанное соглашение между Huawei Technologies и национальной компанией "Казахстан темир жолы" в 2023 году является показательным примером возможности отрасли провести цифровизацию железнодорожной сети в Казахстане с применением современных технологий. А развитие Евразийского цифрового хаба только раскроет окно возможностей для внедрения цифровых технологий в экономику регионов и повседневную жизнь граждан.

Необходимо кардинально пересмотреть инфраструктурные центры перемещения населения. Все что функционирует на территории Казахстана осталось в наследство от СССР, поэтому практически в каждом регионе функционирует устаревшая система территориального связывания.

Сложности с передвижением во многом отпугивает многих туристов, привыкших к удобной логистике и комфорту. Любой аэропорт города должен быть связан легким доступом для перемещения на ж/д вокзал и автовокзал. Следует выстроить экспресс

перемещение между этими объектами с помощью ЛРТ, БРТ, метро. Либо размещать их в пешеходной доступности друг от друга. Это увеличит скорость перемещения местного населения, привлечет много иностранных туристов, что соответственно повлияет на рост малого и среднего бизнеса. Территория любого вокзала должна быть неотделима от торгового центра и перемещение между ж/д вокзалом и автовокзалами требует соблюдения условий удобства и комфорта. По такому принципу выстроена транспортная связь в европейских городах.

Страна нуждается в современных скоростных поездах. Выгодное логистическое расположение необходимо оперативно использовать. Казахстан и его регионы должны быть связаны с наименьшими затратами времени. Такие огромные пространства требуют производства современных высокотехнологичных поездов, вагонов, трамваев. К примеру, в Узбекистане с намного меньшей территорией имеется свой скоростной комфортабельный поезд Афросиаб. Точно также обстоит дело с железнодорожной инфраструктурой в Грузии. Естественно это сильно сказалось на ускоренных темпах развития международного туризма.

Версия имеющегося скоростного поезда Тальго в Казахстане уже давно не отвечает требованиям как комфорта, так и скорости передвижения. В настоящее время не только важно связать скоростной пассажирский и грузовой поток от Китая до Европы (восток-запад), но и войти в основные игроки открывающегося нового транспортного потока Россия-Индия (север-юг). Если этого не сделать, то помимо транспортных потоков мимо Казахстана пройдут и финансовые потоки и упущенные инвестиционные возможности.

Список использованных источников

1. В Казахстане планируется внедрение Blockchain-технологии в администрировании НДС. - URL:<https://primeminister.kz/ru/news/v-kazahstane-planiruetsya-vnedrenie-blockchain-tehnologii-v-administrirovanii-nds-minfin-211255>(дата обращения 03.05.2024).
2. Benefits of Residential Solar Electricity. - URL:<https://www.energy.gov/energysaver/benefits-residential-solar-electricity>.
3. Экологическая ярмарка, на которой можно будет обменять ненужные вещи, пройдет в Алматы. - URL: <https://informburo.kz/novosti/ekologiceskaya-yarmarka-na-kotoroi-mozno-budet-obmenyat-nenuznye-veshhi-proidyot-v-almaty>.
4. Казахстан в борьбе с бытовыми отходами. - URL:<https://vlast.kz/obsshestvo/58716-kazahstan-v-borbe-s-bytovymi-othodami.html>.
5. Floods may cost Kazakhstan's economy \$446 million, says Kazakh expert. - URL:<https://en.inform.kz/news/floods-may-cost-kazakhstans-economy-446-million-says-kazakh-expert-0383a4/>
6. Хищения во время паводков: стали известны новые подробности. - URL:https://tengrinews.kz/kazakhstan_news/hischeniya-vremya-pavodkov-stali-izvestnyi-novyie-533312/
7. Выделенный на борьбу с последствиями паводков Т1 млрд успели украсть в Казахстане. - URL:<https://kaztag.info/ru/news/vydelennyu-na-borbu-s-posledstviyami-pavodkov-t1-mlrd-uspeli-ukrast-v-kazahstane>
8. Климат-контроль: как прогнозирование погоды помогает компаниям стать успешнее. - URL:<https://www.forbes.ru/tekhnologii/492568-klimat-kontrol-kak-prognozirovanie-pogody-pomogaet-kompaniam-stat-uspesnee>
9. Improved Weather and Climate Forecasting Saves Lives, Builds Climate Resilience. - URL:<https://www.worldbank.org/en/news/press-release/2013/11/27/improved-weather-climate-forecasting-climate-resilience>
10. Казахстан - цифровой хаб между Европой и Азией. - URL:<https://tengrinews.kz/internet/kazahstan-tsifrovoy-hab-mejdu-evropoy-i-aziey-500849/>

QUALITY OF EDUCATION AND ITS COMPLIANCE WITH CURRENT LEGISLATION

Apakhayev N.Zh.

Head of Law Academic School, “Q” University, Candidate of Law, Associate Professor (Associate Professor), Professor of NAS

Abstract. The relevance of the study is due to the need to introduce norms in the current legislation of Kazakhstan that will provide an opportunity to ensure a high level of educational process. The research identifies key issues in the legislative framework and conducts a comparative analysis with international practices. The COVID-19 pandemic forced the transition of education to an online format, exposing gaps in legislation and infrastructure. Challenges included unreliable internet access, insufficient teacher training, and low levels of student self-organization. Recommendations from the study focus on establishing an independent quality assurance system, enhancing the professional development of educators, and protecting students' rights. Special attention is given to inclusive education, emphasizing the need for teacher training to support children with special educational needs. The study also suggests greater involvement of stakeholders, including parents, students, and teachers, in educational reforms. To improve preschool education, stricter requirements for educators and extended practical training are proposed. In higher education, a three-year cycle of professional development through international internships for educators is recommended. Strengthening mechanisms for addressing student grievances and ensuring their rights are other key priorities. Future research will explore the introduction of digital tools for monitoring education quality. Overall, the findings aim to enhance Kazakhstan's educational system and align it with international standards, improving its competitiveness on the global stage.

Keywords: learning process; pedagogy; international experience; development strategies; digitalisation, inclusive education, international experience, monitoring system, digital monitoring.

КАЧЕСТВО ОБРАЗОВАНИЯ И ЕГО СООТВЕТСТВИЕ ДЕЙСТВУЮЩЕМУ ЗАКОНОДАТЕЛЬСТВУ

Аннотация. Данное исследование посвящено анализу текущего состояния законодательства Республики Казахстан в сфере образования с целью выявления путей его улучшения. В ходе исследования были изучены основные проблемы законодательной базы, проведен сравнительно-правовой анализ с зарубежным опытом. Пандемия COVID-19 вынудила образовательный процесс перейти в онлайн-формат, что выявило пробелы в законодательстве и инфраструктуре. Проблемы включают нестабильный доступ к интернету, недостаточную методическую подготовку учителей и низкий уровень самоорганизации студентов. На основе полученных данных были разработаны рекомендации по созданию системы независимого контроля качества образования, улучшению профессионального развития преподавателей и защите прав студентов. Особое внимание уделено вопросам инклюзивного образования, где отмечена необходимость подготовки учителей к работе с детьми с особыми образовательными потребностями. Кроме того, предложено активное вовлечение всех заинтересованных сторон в образовательные процессы, включая родителей, студентов и педагогов. Для улучшения качества дошкольного образования предлагается ужесточить требования к педагогам и увеличить продолжительность их практики. В системе высшего образования рекомендуется внедрение трехгодичного цикла профессионального развития преподавателей через зарубежные стажировки. Также отмечена необходимость защиты прав студентов и создания механизмов рассмотрения их жалоб в образовательных учреждениях. Перспективные исследования будут направлены на внедрение цифровых инструментов для мониторинга качества образования. В целом, результаты исследования могут быть использованы для повышения конкурентоспособности образовательной системы Казахстана и её соответствия международным стандартам.

Ключевые слова: учебный процесс, педагогика, международный опыт, стратегии развития, цифровизация, инклюзивное образование, международный опыт, система мониторинга, цифровой мониторинг.

БІЛІМ БЕРУ САПАСЫ ЖӘНЕ ОНЫҢ ҚОЛДАНЫСТАҒЫ ЗАҢНАМАҒА СӘЙКЕСТІГІ

Аннотация. Бұл зерттеу Қазақстан Республикасының білім беру саласындағы заңнамасының қазіргі жағдайын талдап, оның сапасын арттыру жолдарын қарастыруға арналған. Зерттеу барысында білім беру заңнамасының негізгі мәселелері анықталып, шетелдік тәжірибемен салыстырмалы талдау жүргізілді. COVID-19 пандемиясы білім беру жүйесін онлайн форматқа көшуге мәжбүрледі, бұл заңнамалық және инфрақұрылымдық олқылықтарды ашып көрсетті. Сонымен қатар, қашықтықтан оқыту үдерісінде интернетке қолжетімділік, мұғалімдердің әдістемелік дайындығы және студенттердің өзін-өзі ұйымдастыру мәселелері өзекті болды. Зерттеу нәтижелері сапаны бақылау жүйесін жақсарту, мұғалімдердің кәсіби біліктілігін тұрақты түрде арттыру және студенттердің құқықтарын қорғау бойынша ұсыныстарды қамтиды. Сондай-ақ, инклюзивті білім беруді дамыту мақсатында педагогтардың арнайы мамандармен жұмыс істеу дағдыларын арттыру қажеттігі көрсетілді. Шетелдік тәжірибе негізінде білім беру үдерісіне оқушылар, мұғалімдер және ата-аналарды белсенді тарту ұсынылды. Нақты ұсыныстар білім беру жүйесінің сапасын арттыруға және халықаралық стандарттарға сәйкестігін қамтамасыз етуге бағытталған. Мектепке дейінгі білім беру сапасын арттыру үшін мұғалімдерге қойылатын талаптарды күшейту ұсынылды. Жоғары білім беру саласында оқытушылардың кәсіби дамуын үш жылда бір рет шетелдік тағылымдамалар арқылы жүзеге асыру ұсынылады. Студенттер мен олардың өкілдерінің құқықтарын қорғау және олардың білім беру мекемелеріндегі шағымдарын қарау механизмдерін жетілдіру де маңызды бағыт ретінде аталды. Болашақ зерттеулерде білім беру сапасын цифрлық бақылау механизмдерін енгізу мүмкіндіктері қарастырылады. Жалпы, бұл зерттеу Қазақстанның білім беру жүйесін жетілдіруге және халықаралық деңгейдегі бәсекеге қабілеттілігін арттыруға бағытталған.

Түйінді сөздер: оқу процесі, педагогика, халықаралық тәжірибе, даму стратегиялары, цифрландыру, инклюзивті білім беру, халықаралық тәжірибе, мониторинг жүйесі, цифрлық мониторинг.

1. Introduction

Modern globalisation processes have an impact on all spheres of social life and therefore high quality education is essential to meet the key needs of society. According to T. Budiharso and B. Tarman, the need of the state in this key depends on the formation and further development of human resources, modernization of the educational process, adaptation of relevant institutions to global trends and ensuring their competitiveness in the international arena [1].

Thus, the formation of the future intellectual elite in the Republic of Kazakhstan (RK) is conditioned by the implementation of tasks of the state, which are a priority. In this case, the growth of the paramount importance of the quality of human capital, the disclosure of the potential of the intellectual character, the importance of improving the quality of the educational process, the reorientation of public consciousness towards the acquisition of new quality knowledge occupies a special place. Thus, development and adaptation to the constantly changing and changing conditions of the international market should be a priority for the whole society. In July 2018, the Law of the Republic of Kazakhstan “On Education” was amended [2]. In accordance with them, the managerial independence of higher education institutions and academic freedom were defined.

As Z.E. Toshqozieva et al. stated, it implies an increased level of responsibility for the quality of educational services, ensuring the employment of graduates according to market requirements and curriculum field conditions [3]. The education sector is characterised by a prominent level of competitiveness, in accordance with which it is important both to attract consumers and to

successfully compete with competitors. According to S. Hanifah et al., believe that exchange of advanced technologies with foreign partners and joining international educational systems are necessary components of the international integration process in the educational environment [4]. Accreditation has a special role to play here, as it serves as a mechanism to ensure an appropriate level of educational quality.

Thus, accreditation promotes the development of the education system and creates competition in this environment. It is worth noting that it is precisely the high level of competition that provides an opportunity to enhance the image of educational organisations and qualitatively improve the efficiency of the system of functioning. As J.T. Clark stated, the main components in this issue are qualification training, demand for graduates and competitiveness of future specialists in the labour market [5]. In other words, by developing a quality policy, an appropriate level of education is ensured, and it has a positive impact on increasing the level of competitiveness of educational institutions.

It should be mentioned that according to M. Tharapos and N. Marriott, special attention is given to high level of education quality, which is connected with students' centring and their practical orientation in educational process [6]. It should be based on competence-based approach. This will contribute to highly effective qualification training, as well as to the formation and development of new approaches to the strategic implementation of the set tasks.

It is worth noting that despite the introduction of a mass of amendments to the current legislation in Kazakhstan to ensure the educational process and the development of relevant policies, there are currently certain conflicts and problematic aspects. They are related to the absence or improperly enshrined norms, which significantly distort the quality of education. Accordingly, the key objectives of this study are to examine the current legislation of Kazakhstan regulating the field of education, to conduct a comparative legal analysis with the experience of foreign countries, and to provide recommendations for the elimination of existing problems. This will improve the efficiency of the learning process and increase its appropriate level of quality implementation.

2. Materials and Methods

The study was conducted by introducing various methods of analysis. For example, by using the functional analysis method, the role of the educational process and its impact on the functioning of all spheres of social life was identified. Also, the application of this method revealed the main aspects of the functioning of education, which made it possible to identify the compliance of the current system with the proper one. The method of logical analysis has provided an opportunity to characterize the features of the Kazakh model of the educational process, to identify its features and principles on which it is based.

The method of comparative legal analysis made it possible to study the experience of foreign countries with regard to the regulation of norms of legislation in the field of education and to assess their effectiveness. The method of analogy was also introduced in this issue, which helped to analyse the experience of foreign countries in eliminating similar problems. The method of legal hermeneutics provided an opportunity to analyse the current legal framework of Kazakhstan in the field of education and examine them for the presence of conflicts and problematic aspects.

The formal-legal method was used to investigate existing problems that affect the quality of the educational process and related international competitiveness. The dogmatic method was applied to provide proper recommendations for the implementation or exclusion of certain norms of the current legislation of Kazakhstan. The method of deduction provided an opportunity to characterise the model of the educational process in Kazakhstan on the basis of its inherent characteristics, attributes and principles on which its implementation is based. Through the method of induction, in turn, certain attributes have been highlighted based on a general view of the existing learning model.

The method of synthesis, based on the results obtained, which have theoretical and practical value, has provided an opportunity to highlight a range of recommendations and ways of eliminating problematic aspects, which will improve the appropriate level of quality and

effectiveness of the educational process. It is worth noting that this study has been implemented in order to uncover all the underlying aspects of the study. Thus, an analysis of the general state of the education system in Kazakhstan at the moment was carried out. This allowed to identify its inherent features, highlight the principles and, importantly, the role of the educational process and its impact on all other spheres of social life.

The current legal framework has also been analysed. In this way, the main features of the regulated norms were studied, as well as the analysis of existing conflicts and problematic aspects. In this context, a comparative legal analysis was carried out. Its necessity is to study the legal regulations of foreign countries whose indicators of quality of education are high and effective. Accordingly, certain recommendations have been provided and ways to eliminate existing problems at this stage in the formation of the educational system.

3. Results

The education system is an important component in the economic, social, political, technical-technological and cultural development of a state. This is due to the fact that the educational potential makes it possible to ensure the country's dignified place in the international arena and to determine the status of the individual in society. Education should be understood as a purposeful process that consists of enriching individuals and groups with a certain range of applied and fundamental knowledge, which should be in line with the current level of development and cover all possible systems of relations. In this case, it should be mentioned that these relations are regulated and regulated by various social and legal norms, which is due to the fact that the subjects of educational processes have a range of rights and obligations.

Thus, in order to implement legal regulation in Kazakhstan, relevant legislative acts have been adopted in this sector. According to the Decree of the President of the Republic of Kazakhstan "On approval of the National Development Plan of the Republic of Kazakhstan until 2025 and invalidation of some decrees of the President of the Republic of Kazakhstan", the educational process is one of the foundations of economic growth [7]. It is worth noting that this area contains a spectrum of objectives, namely the process of integrating education into the global environment, achieving a relevant and inclusive educational process, and improving the quality and qualifications of the teaching staff. According to the concept of development of education until 2025, some objectives have been identified [8]. These include the development of functional literacy, ensuring inclusion and accessibility, improving the level of education at all levels, implementing the educational process on a continuous basis and preparing future professionals who will meet the criteria of the current labour market and the future economy. On 21 January 2022, Kassym-Jomart Tokayev made a statement about the importance of investing in production, creating new jobs, and reforming science and education [9]. For example, the Bolashaq Scholarship Program will have a reorientation for technical specialists [10]. According to the head of state, reforms in the educational process will provide an opportunity to guarantee serious social stability, which consists of resources already inherent in the country, namely capital, a management team, a clear vision of the market and experience.

It is worth mentioning the work of the Institute of Legislation and Legal Information of the Republic of Kazakhstan, which assessed the effectiveness of the current Law of the Republic of Kazakhstan "On Education" [11]. In accordance with this, certain recommendations were developed. First of all, it was noted that the COVID-19 pandemic had an impact on the transition of the educational process from a full-time format to a distance learning format. In line with this, all educational institutions have switched to platforms such as Zoom, Google Meet, Microsoft Teams, Google Classroom and others. The provision of educational process in a distance format is quite popular due to its flexibility and convenience; it allows the learning process to be implemented from anywhere in the world. However, despite the list of advantages, there are many disadvantages of this type of education. These include unstable Internet connection, insufficient computer literacy of teachers, low level of necessary methodological materials, self-organisation of pupils and students. It was noted that the Law of the Republic of Kazakhstan "On Education" contains certain inaccuracies. Thus, Article 37-2 is limited to two paragraphs on this type of education: its procedure

is determined by the authorised body in the field of education, and it is mandatory during a state of emergency. On this basis, it has been suggested that this Law of the Republic of Kazakhstan “On Education” should stipulate the obligation of the educational institution to provide an alternative form of education and the right of pupils to choose the necessary format themselves. It is also important to add Article 27 of the Law of the Republic of Kazakhstan “On Education”, according to which distance learning online and its legal regulation will be fixed [2]. This regulation will consist of regulating the requirements that are necessary to ensure the proper quality of education and the mechanism for its implementation, as well as the introduction of control and equality of learning, regardless of the form.

It is worth noting that pre-school education is an important component in ensuring the social life of the State, the quality of which determines the implementation of socio-stimulating factors in society. At the moment, the standards set for teachers in pre-school education need to be changed. This is due to a large number of scandals in kindergartens due to professional incompetence of teachers [11]. Thus, the training system for future specialists in pre-school education has a direct impact on the quality of this type of educational process. Therefore, the requirements for future specialists in this field should be strengthened. For example, the period of professional practice should be increased to 1 year, the requirements for which should be sufficiently rigorous and reinforced, after the results should be defended practice at the highest level; only after that can be allowed to pass exams and defend a diploma project. It is important to note that a future specialist in pre-school education should have a high level of moral stability and responsibility.

In line with this, Article 38(6) of the Law of the Republic of Kazakhstan “On Education” should be supplemented with the norms according to which the passage of professional practice will not be less than 1 year; in particular, this applies to related professionals who carry out their work in orphanages, boarding schools and in work with troubled teenagers. Next, it is important to mention specialists in higher or post-university education. Article 51 of the Law of the Republic of Kazakhstan “On Education” contains a provision on the rights, duties and responsibilities of this category of teachers. Pursuant to paragraph 2(6) of this Article, a teacher in this sector is entitled to professional development at least once every five years for a period of four months. It is worth noting that this right is of a more formal nature. Also, Article 51(3) of the Law of the Republic of Kazakhstan “On Education” contains a norm about the teacher’s obligation in this sphere of educational process to ensure the quality of educational services in accordance with the requirements of generally accepted standards. These include improving levels of intellectual, general scientific and creative skills, as well as professional development. It is therefore appropriate to note the need for teacher professional development at least once every 3 years, which should be based on visits to foreign higher education institutions and should be provided to absolutely everyone without exception, rather than on a selective basis. According to paragraph 4 of Article 51 of the Law of the Republic of Kazakhstan “On Education”, there is a norm according to which teachers of higher or postgraduate education should not be allowed to perform work that is not related to the implementation of their professional duties, except in the cases provided for by the Law of the Republic of Kazakhstan “On Education”. It is worth noting the addition of this paragraph with a provision for specifying types of work that are not related to the performance of professional duties, such as educational, scientific-methodological and report writing, for example. These types of work should be carried out directly by the administration of the educational institution, namely the dean and his/her deputies, the dean’s office, and the methodologists of the department. Article 47 of the Law of the Republic of Kazakhstan “On Education” contains the rights, duties and responsibilities of teachers and students, and Article 49 – of parents and other representatives on legal grounds [2].

However, despite what is stated in these regulations, the level of awareness remains very low [11]. The right of students and their representatives to appeal is missing, which is not unimportant. The importance of appeal is due to violations by teachers and educational institutions, but due to the impossibility to implement the appeal to the educational authorities and the courts, most of the cases are unknown. There are often two levels of protection, namely non-judicial and judicial. In

analysing the Law of the Republic of Kazakhstan “On the Status of a Teacher”, it is worth noting the following. Article 12 provides for social benefits but lacks mechanisms for their implementation. For example, paragraph 6 of the Article provides for the provision of an allowance and social support for teachers to build or purchase housing on the basis of a decision by local representative bodies, but the amount of this assistance is not specified. The norm should be supplemented with certain changes accordingly. For example, rented housing with the right of subsequent acquisition of ownership after the expiry of the rental period or construction on a plot of land with compensation of 70% of the cost from the state budget could be envisaged. Article 12(7) of the Law of the Republic of Kazakhstan “On the Status of a Teacher” contains a provision on the right of local executive bodies to establish compensation payments for rent and utilities, payments for health resort treatment, recreation and other types of social support [12]. It is necessary to change this norm from a “right” to an “obligation”.

The adoption of the Law of the Republic of Kazakhstan “On amendments and additions to some legislative acts of the Republic of Kazakhstan on issues of inclusive education” was an important step to ensure a quality educational environment. According to its norms, special conditions were created for receiving education, which include special, individual and corrective-developmental programmes, as well as specialised technical and methodological means of education [13]. But at the same time teachers in educational organisations need specialist assistance from specialists in psychology and special pedagogy to learn about implementing approaches to individualisation of learning for children with special educational needs. Thus, it is worth supplementing Article 43(3) of the Law of the Republic of Kazakhstan “On amendments and additions to some legislative acts of the Republic of Kazakhstan on issues of inclusive education” with the obligation for educational organisations to provide specialists to work with children with special educational needs.

According to the PISA rankings, Kazakhstan ranks last in terms of educational quality. At the moment there is a decline in the level of knowledge in mathematics, science and languages, most parents complain about the low performance of their children, teachers are unfair to their responsibilities, sometimes classes are not held at all [14]. It is worth noting that in this case, it is important to analyse the effectiveness of the educational process as a whole, which should include control over the activities of teachers, the organization of training, and, importantly, to create an independent system of competence and qualification assessment of specialists. It should be mentioned that mainly the provisions of the Law of the Republic of Kazakhstan “On Education” are very cumbersome, which complicates the holistic perception and understanding of the content of the regulated norms [2].

In view of the above, it is worth considering the recommendations provided for introducing and amending certain norms in the laws analysed, which will provide an opportunity to improve the quality of education in line with generally accepted standards. Subsequent studies will focus on the prospects of digitalization of the educational process, in particular the monitoring functions of teachers and learning in general.

4. Discussion

The education system is a sufficiently important indicator that makes it possible to measure the human potential of all nations according to established modern methodologies that are used by international organisations. Changes in this sphere affect all sectors of social life and make it possible to reduce social tensions and improve the well-being of the population through increased mobility of the labour force.

The quality of education is a separate management subject in the concept of total quality management. As Y. Sayed and K. Moriarty stated, this term is often associated with compliance with generally accepted educational standards and the level of learning activity effectiveness [15]. It is a key resultant indicator of the activity of educational institutions. That is, the quality of education provides an opportunity to assess the programs, the process and the functioning of systems in the educational sphere. It is important to note that this indicator is influenced by elements that characterise the resource potential of the field, including current legislation. The

quality of education indicator provides an opportunity to assess the competitiveness of educational institutions in accordance with international standards and to assess the readiness of students to the constantly changing conditions of the labour market.

In the European Union (EU) and the United States, a great deal of attention is paid to the quality of education. This is due to the fact that its provision is an important condition for the formation of human capital. According to C. Kooli and R. Abadli, improving the quality of education in the EU countries is carried out through the implementation of national and supranational programs [16]. Thus, their implementation has provided an opportunity to increase the level of education quality in some countries by more than 10% in a relatively short period of time.

Among the main priorities are improving the quality of education, introducing a continuous educational process and ensuring the widest possible access of the population to higher education. According to the Investing in American Workers Act, an educational system has been reformed that facilitates access to education for different categories of the population [17]. There is also an obligation to provide citizens with the necessary amount of information for better orientation in the labour market and, importantly, the provision of grants for education.

As E. St George notes, the training of specialists in the USA does not end with the completion of higher education or school, but continues throughout one's working life [18]. For instance, once every 3 years, workers undergo retraining courses lasting from several weeks to months. This concerns teachers in particular. This is due to the fact that continuous professional development provides an opportunity to prepare more knowledgeable and competent future specialists. In this way, the training sector functions as a continuous mechanism. This practice is reflected in the EU.

As D. Federici et al. write that, in Italy, citizens have the right to access education throughout their lives, which has created a definite new tool for them: an 11-month educational leave for private and public sector workers who have at least 5 years of experience in the labour market [19]. At the same time, according to the position of G. Magnusson et al., Sweden also runs further education or requalification programmes [20]. As the authors describe the Kubskslyftet programme, it allows adults to improve their education and also to bring trainees' qualifications in line with current labour market demand criteria.

The UK experience deserves special attention. As E. Gibbs et al. point out, this state has a quality assurance agency for higher education that is responsible for developing special standards to provide high-level educational services in accordance with labour market conditions [21]. The main method of work of this agency is assessment, which includes self-assessment, expert assessment, visits to educational institutions and the submission of a report.

As S. Brand and L. Millard notes, the agency's activities also include the involvement of students in external and internal assurance of higher education [22]. This includes supporting, selecting, and appointing learners as experts for the assessment of higher education institutions. Equally valuable is the agency's work to raise awareness for the implementation of high quality assurance through the use of social media. It is worth mentioning the value of the UK experience. The reason for this is that in order to improve quality, a specially created monitoring system is in place in the country, which accumulates, processes, stores and disseminates information on the current level of the educational process. The data are then interpreted and appropriate forecasting takes place, which is based on the proper trends and dynamics of development.

According to the position of N. McElvany and J. Stang, in Germany the Accreditation Council, which is a national body, plays an important role in providing quality education [23]. The requirements of its activity include students' participation in the quality assurance of the educational process of the internal plan. In other words, the formation of this system is oriented to the key needs of learners, which allows to highlight the goals and objectives. It is worth noting the importance of transparency in student assessment. It provides an opportunity to track the results of the learning process, to conduct analytics on the quality of education.

As for the external guarantee in Germany, as J. Abbas et al. write, there is also the involvement of students as experts to improve relevant performance indicators [24]. In this case, it

is worth mentioning that the modern organization of the educational process in Germany is characterized by the decentralized nature of this system. However, the reforms that have been implemented are believed to have provided an opportunity to empower teachers, learners and their parents and to increase the level of assurance that joint solutions to educational problems can be implemented.

The Norwegian experience is also valuable. As J.H. Stray and B. Wood stated, the national quality assessment system provides for surveys on the Internet that allow students, teachers, and parents of students to express their own opinions and suggestions on how to improve the educational process [25]. It is also an objective of Norwegian educational policy to ensure equal opportunities for all participants in education regardless of their citizenship, gender, place of residence, cultural, ethnic and economic background.

According to D. Vykydal et al., in the Czech Republic, the peculiarity of educational regulation lies in the establishment of personal responsibility of the teacher and the educational institution for the quality of the educational services provided [26]. It is not limited to learning tests, but performs specific social tasks, namely evaluating the activities critically, identifying the range of problems and introducing ways to eliminate them.

Based on the above, it is worth noting that the experience of these countries is characterized by a high level of efficiency and an appropriate quality indicator. The analysis of the activities of the educational system in foreign countries will provide an opportunity to make certain changes in the current legislation of Kazakhstan. This will improve the quality indicator in the country, to establish the functioning of this system, as well as to ensure the training of future specialists with a high level of competitiveness according to the conditions of the labour market.

5. Conclusions

The study provided an opportunity to analyse the current education legislation in Kazakhstan and to provide an appropriate assessment of its provisions on the quality indicator. It has been found that at this stage of formation, the regulations do not allow for the effective implementation of the educational process. This is due to the fact that the proper conditions are not provided for all participants in education, namely students, teachers and parents of pupils and students. There are certain problems in all existing spheres of education at the moment. This fact is also supported by the international PISA rating, according to which Kazakhstan ranks last. Thus, recommendations have been developed to address them. The importance of implementing the methods provided in the study is due to the need to reform the education system. This is supported by the fact that it will provide an opportunity to ensure a high level of quality of educational services, which in turn creates favourable conditions for the implementation of teachers' work activities and the formation of qualified future specialists, who have the opportunity to adapt to the constantly changing conditions of the labour market and be highly competitive.

Equally important in the study was the analysis of the experience of foreign countries in the field of education. Thus, such countries as the USA, Great Britain, Germany, Norway, the Czech Republic and Italy were considered. According to the analysis, certain recommendations were highlighted. It is worth mentioning the need to establish personal responsibility for teachers and educational institutions in case of poor quality provision of educational services, the creation of an authorised body to check educational institutions for compliance with quality indicators, the creation of online surveys to receive responses from education stakeholders about pressing problems and their proposals for remediation, and so on.

The above will bring the education system of Kazakhstan to a high level and consolidate the proper quality indicator. Further research will focus on exploring the implementation of digitised ways of monitoring the quality indicator in educational institutions.

References

1. Budiharso, T., Tarman, B. 2020. Improving quality education through better working conditions of academic institutes. *Journal of Ethnic and Cultural Studies*, 7(1), 99-115.
2. Law of the Republic of Kazakhstan "On Education". 2007. https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=30118747

3. Toshqozieva, Z. E., Nurmatova, S. S., Madaminov, J. Z. 2020. Features of using innovative technologies to improve the quality of education. *Theoretical & Applied Science*, 5, 213-217.
4. Hanifah, S., Sarpingah, S., Putra, Y. M. 2020. The effect of level of education, accounting knowledge, and utilization of information technology toward quality. The quality of MSME's financial reports. In: *Proceedings of the First Annual Conference of Economics, Business, and Social Science* (pp. 1-10). Jakarta: EAI.
5. Clark, J. T. 2020. Distance education. In: *Clinical engineering handbook* (pp. 410-415). Amsterdam: Elsevier.
6. Tharapos, M., Marriott, N. 2020. Beauty is in the eye of the beholder: Research quality in accounting education. *The British Accounting Review*, 52(5), 100934.
7. Decree of the President of the Republic of Kazakhstan "On approval of the National Development Plan of the Republic of Kazakhstan until 2025 and invalidation of some decrees of the President of the Republic of Kazakhstan". 2018. https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=38490966
8. The concept of development of education until 2025. 2021. https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=33193195
9. Tokayev outlined a new economic course for Kazakhstan – A big overview. 2022. <https://kazpravda.kz/n/tokayev-oboznachil-novyy-ekonomicheskyy-kurs-kazahstana-bolshoy-obzor/>
10. Bolashaq Scholarship Program. 2022. <https://www.kazakhstan.campusfrance.org/stipendialnaya-programma-bolashaq>
11. Institute of Legislation and Legal Information of the Republic of Kazakhstan. 2022. <https://zqai.kz/ru>
12. Law of the Republic of Kazakhstan "On the status of a teacher". 2019. https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=32091648
13. Law of the Republic of Kazakhstan "On amendments and additions to some legislative acts of the Republic of Kazakhstan on issues of inclusive education". 2021. https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=39579626&show_di=1
14. Kazakh schoolchildren showed below average results. 2019. <https://rus.azattyq.org/a/kazakhstan-at-the-pisa-ranking/30306602.html>
15. Sayed, Y., Moriarty, K. 2020. SDG 4 and the 'education quality turn': Prospects, possibilities, and problems. In: *Grading goal four* (pp. 194-213). Leiden: Brill.
16. Kooli, C., Abadli, R. 2022. Could education quality audit enhance human resources management processes of the higher education institutions? *Vision*, 26(4), 482-490.
17. Investing in American Workers Act. 2021. <https://www.congress.gov/bill/117th-congress/senate-bill/1422>
18. St George, E. 2020. Higher education quality and autonomy – A case study of Lao PDR. *Higher Education*, 79, 753-771.
19. Federici, D., Ferrante, F., Parisi, V. 2022. The educational roots of persistent territorial disparities: The case of Italy. *GeoJournal*, <https://doi.org/10.1007/s10708-022-10740-2>
20. Magnusson, G., Goransson, K., Lindqvist, G. 2019. Contextualizing inclusive education in educational policy: The case of Sweden. *Nordic Journal of Studies in Educational Policy*, 5(2), 67-77.
21. Gibbs, E., Jones, C., Atkinson, J., Attfield, I., Bronwin, R., Hinton, R., Savage, L. 2021. Scaling and 'systems thinking' in education: Reflections from UK aid professionals. *Compare: A Journal of Comparative and International Education*, 51(1), 137-156.
22. Brand, S., Millard, L. 2019. Student engagement in quality in UK higher education: More than assurance? In: *Student engagement and quality assurance in higher education* (pp. 35-45). London: Routledge.
23. McElvany, N., Stang, J. 2020. Educational assessment in Germany. In: *Monitoring student achievement in the 21st century* (pp. 143-156). Berlin: Springer.

24. Abbas, J., Alturki, U., Habib, M., Aldraiweesh, A., Al-Rahmi, W. M. 2021. Factors affecting students in the selection of country for higher education: A comparative analysis of international students in Germany and the UK. *Sustainability*, 13(18), 10065.

25. Stray, J. H., Wood, B. 2020. Global-local education policy dynamics: A case study of New Zealand and Norway. *Scandinavian Journal of Educational Research*, 64(2), 256-269.

26. Vykydal, D., Folta, M., Nenadal, J. 2020. A study of quality assessment in higher education within the context of sustainable development: A case study from Czech Republic. *Sustainability*, 12(11), 4769.

АНАЛИТИЧЕСКИЙ ОБЗОР МЕТОДОЛОГИЧЕСКИХ КОНЦЕПЦИИ БИЗНЕС-МОДЕЛЕЙ «ONLINE-ФИНАНСОВЫХ УСЛУГ»

к.э.н., доцент Тағай А.А., к.э.н., профессор Сыздыкова К.Ш.

«Q» University, Алматы, Казахстан

Аннотация. В статье проведен анализ методологических концепции рынка альтернативного финансирования и бизнес-моделей: краудфандинг на основе долевого участия и недвижимости, модели «Акции сообщества» и модели «Совокупного капитала», которые обладают значительным потенциалом для дальнейшего развития.

Ключевые слова: рынок онлайн-финансовых услуг, краудфандинг, альтернативное финансирование, цифровая инфраструктура, модели получения дохода.

Актуальность проблемы. Рынок альтернативного онлайн-финансирования (АОФ) непосредственно связан с цифровым кредитованием и деятельностью по привлечению альтернативных финансовых ресурсов. Этим определяется актуальность данной проблемы, чему и посвящена настоящая статья. Целью статьи является анализ методологических подходов по совершенствованию инфраструктуры и регулирования по поддержке устойчивости и роста альтернативного онлайн-финансирования в различных регионах мира.

Аналитический обзор. В книге Suhasini Verma «Alternative Financing» (chapter 14), (First published: 2022) [1] утверждается, что альтернативное финансирование – это способ удовлетворения финансовых потребностей на онлайн-платформе с вмешательством третьей стороны или без него. Возможности интернета, развитие информационных технологий, изменения в психологии человека наряду с рядом других факторов и ограничениями традиционных финансовых организаций привели к появлению данного сегмента. Важно понять, что такое альтернативное финансирование, как работает и может использоваться в качестве инструмента расширения доступа к финансовым услугам малого и среднего бизнеса. Одним из важных аспектов альтернативного финансирования является понимание того, как регулируется этот сегмент.

В статье Narvey, M. (2019) [2] исследовано влияние уровня финансовой грамотности на использование начинающими потребителями альтернативных финансовых услуг. За последние пять лет более четверти взрослых американцев пользовались кредитными альтернативными финансовыми услугами (AFS), типичная годовая процентная ставка которых составляет 300%. Молодые люди особенно чаще используют AFS, и с большей вероятностью будут мотивированы получению образования в области личных финансов. В этом исследовании сделана попытка выяснить, влияет ли знание финансовой грамотности на использование AFS молодыми людьми. Автор считает, что финансовая грамотность позволит снизить вероятность и частоту заимствований молодых людей до зарплаты. Посещение курсов по «личным финансам» может повлиять повышению финансовой грамотности и улучшению практики финансового планирования. Результаты показывают, что заинтересованным сторонам необходимо понимать все преимущества финансовой грамотности.

Bilan, Y., Rubanov, P., Vasylieva, T.A., and Leonov, S. (2019) [3] «The influence of industry 4.0 on financial services: Determinants of alternative finance development». *Pol. J. Manage. Stud.* 9 (1): p. 70-92 приходит к выводу о том, что «цифровизация и виртуализация» в эпоху Индустрии 4.0 корректируют природу финансов и взаимодействия между участниками рынка. Многие финансовые услуги переводятся в виртуальную плоскость, что позволяет развивать альтернативные формы финансирования - привлечение средств и осуществление займов через онлайн-платформы. На основе анализа влияния факторов на развитие альтернативного финансирования в статье [3] формулируются пять гипотез о зависимости объема финансовых ресурсов, привлекаемых через онлайн-платформы, от количественных свойств соответствующих факторов. Результаты исследования показали: а) значительное влияние экономического развития страны на степень развития альтернативного финансирования; б) сильного прямого влияния фактора доступности финансовых услуг и уровня инноваций страны на объем альтернативного финансирования; 4) отсутствие прямого влияния информационных технологий и отсутствие регулирующего влияния государства на развитие рынка альтернативного финансирования.

В работе [4] Rubanov, P.M. and Marcantonio, A. (2017) *Alternative finance business-models: Online platforms. Financial Mark. Inst. Risks* 1 (3): p. 92-98. исследуется сущность альтернативного финансирования, описываются основные модели альтернативного финансирования для бизнеса и индивидуальных заемщиков. Определены ключевые характеристики моделей альтернативного финансирования и предложена их классификация в соответствии с этими критериями. Проведен анализ современного состояния развития рынка альтернативного финансирования, представлены основные модели альтернативного финансирования в регионах мира.

В Отчете [5] Thompson, J., Boschmans, K., Pissareva, L., «Alternative Financing Instruments for SMEs and Entrepreneurs: The case of capital market finance», *OECD SME and Entrepreneurship Papers*, No. 10, OECD Publishing, Paris, 2018 . <https://doi.org/10.1787/dbdda9b6-en> - анализируется степень, в которой рынки капитала предоставляли кредиты малым и средним предприятиям, уделяя особое внимание трем видам финансовых инструментов, которые оказались особенно важными в предоставлении финансирования: а) прямые инвестиции; б) частный долг; и в) механизмы коллективного инвестирования.

В работе [6] Rupeika-Apoga, R. and Danovi, A. (2015 Jan). «Availability of alternative financial resources for SMEs as a critical part of the entrepreneurial ecosystem: Latvia and Italy». *Proc. Economy. Finance* 33(200-10), подчеркнута важность нетрадиционного альтернативного/инновационного финансирования которое получает все большее признание как в развитых, так и в странах с формирующейся рыночной экономикой по всему миру (OECD 2012; ЕС 2013; ЕСВ 2013; ЕСВ 2014). Финансирование МСБ в Европе остается в основном банковским, несмотря на множество стратегий, предлагаемых для разработки альтернативных инструментов финансирования (например, принятие директив по венчурному капиталу, повышение прозрачности малого и среднего бизнеса на рынках капитала и т.д.). В работе подчеркивается доступность альтернативных ресурсов для малых и средних предприятий путем их тщательного анализа, преодоление препятствий для развития небанковского финансирования, значительно расширив доказательную базу по этому ключевому источнику финансирования предпринимательства.

В работе M Gupta, S. Verma, S. Pachare (2023) [7] «An analysis of Conventional and Alternative financing - Customers' perspective» опубликованной в «*International Journal of Finance & Economics*», 2023, Wiley Online Library, проведен анализ традиционного и альтернативного финансирования с точки зрения клиентов-потребителей и выработан вывод о том, что в Индии банковские и финансовые услуги переходят от традиционного подхода - «один размер подходит всем» к более персонализированному подходу к обслуживанию с помощью финансовых технологий. Данное исследование направлено на понимание адаптируемости, осведомленности и воспринимаемой клиентом простоты использования

альтернативного финансирования по сравнению с традиционным финансированием. Результаты указывают на значительную положительную связь между факторами и ростом альтернативного финансирования. Результаты могут помочь финансовым учреждениям разработать продукты и расширить использование ИТ в своей деятельности для достижения поставленных целей.

Становление и развитие альтернативного онлайн-финансирования в Китае исследуется в следующей работе [8] – «The impact of online Sales on Corporate Financing Restrictions».(December 2023) Achievements in Economics, Management and Political Sciences 52(1):203-211; DOI:10.54254/2754-1169/52/20230719 авторами Yuxuan Cheng, Boshuang Hezhuqing Nude. Авторами показано развитие платформы онлайн-торговли в Китае за последние 15 лет, удовлетворяя потребности большинства потребителей и обеспечивая экономический рост, в т.ч. вложениями инвестиций и финансирования. Отношение онлайн-продаж электронной коммерции к основному доходу от бизнеса в качестве альтернативных данных содержит информацию о корпоративных инвестициях и финансировании, а индекс PMI окончательно выбирается для описания финансовых ограничений после сравнительной проверки. Используя данные об онлайн-продажах китайских компаний, котирующихся на бирже А, и некоторые финансовые данные предприятий за 2016-2022 годы, в статье проводится регрессионный анализ индекса PMI и эмпирически обнаруживается, что увеличение коэффициента онлайн-продаж отрицательно коррелирует со степенью ограниченности финансирования, с которыми сталкивается бизнес. Отмечено, что при высокой степени участия в деятельности электронной коммерции предприятия будут испытывать значительно меньше финансового давления. Предприятия смогут снизить степень финансовых ограничений за счет увеличения коэффициента онлайн-продаж, чтобы лучше получать внешнее финансирование и улучшать рост и дальнейшее развитие.

Заключение. Аналитический обзор методологии онлайн-финансовых услуг и моделей в разных регионах мира позволяет сделать следующие выводы: а) глобальный рынок онлайн-финансовых услуг демонстрирует динамичный рост и инновации, обладая значительным потенциалом для дальнейшего развития; б) реализовать стратегии, которые сочетают глобальную экспансию с адаптацией местного рынка для удовлетворения разнообразных потребностей инвесторов и потребителей.

ANALYTICAL REVIEW OF METHODOLOGICAL CONCEPTS BUSINESS MODELS OF "ONLINE FINANCIAL SERVICES"

Cand. Sc. (Econ.), Associate Professor **Akkhozha A. Tagay**;

Cand. Sc. (Econ.), Professor, **Kulyash Sh. Syzdykova**

"Q" University, Almaty, Kazakhstan

Abstract. The article analyzes the methodological concepts of the alternative financing market and business models: equity-based crowdfunding and real estate, the "Community Shares" model and the "Total Capital" model, which have significant potential for further development.

Keywords: online financial services market, crowdfunding, alternative financing, digital infrastructure, income generation models.

Список использованных источников

- 1 Suhasini Verma (2022) "Alternative Financing" (chapter 14) , First published: January 19, 2022 <https://doi.org/10.1002/9781119710301.ch14> (In English);
- 2 Harvey, M. (2019) «Impact of financial education mandates on younger consumers' use of alternative financial services». J. Consum. Aff., 53, 3 731 – 69 , 2019 Sep. (In English);
- 3 Bilan, Y., Rubanov, P., Vasylieva, T.A., and Leonov, S. (2019). «The influence of industry 4.0 on financial services: Determinants of alternative finance development». Pol. J. Manage. Stud. 9 (1): p.70-92 (In English) ;

- 4 Rubanov , P.M. and Marcantonio, A. (2017). Alternative finance business-models: Online platforms. Financial Mark. Inst. Risks 1 (3): p.92-98 (In English);
- 5 Thompson, J., Boschmans, K., Pissareva, L., (2018) Alternative Financing Instruments for SMEs and Entrepreneurs: The case of capital market finance, OECD SME and Entrepreneurship Papers, No. 10, OECD Publishing, Paris, 2018. <https://doi.org/10.1787/dbdda9b6-en> (In English);
- 6 Rupeika-Apoga , R. and Danovi , A. (2015 Jan). Availability of alternative financial resources for SMEs as a critical part of the entrepreneurial ecosystem: Latvia and Italy. Proc. Economy. Finance 33 (200-10) (In English);
- 7 M Gupta, S Verma, S Pachare (2023) «An analysis of Conventional and Alternative financing - Customers' perspective» published in the International Journal of Finance & Economics, 2023, Wiley Online Library (In English);
- 8 Yuxuan Cheng Boshuang Hezhuqing Nude (2023) «The impact of online Sales on Corporate Financing Restrictions».December 2023 Achievements in Economics, Management and Political Sciences 52(1): 203-211; DOI:10.54254/2754-1169/52/20230719 (In English)

ҚАЗІРГІ КЕЗЕҢДЕГІ ДЕРБЕС ДЕРЕКТЕРДІ ҚҰҚЫҚТЫҚ ҚОРҒАУ МӘСЕЛЕЛЕРІ

з.ғ.к., қауымдастырылған профессор Сатанова Л. М.
Q University
Алматы қ., Қазақстан Республикасы

Аннотация. Дербес деректерді цифрландыру дәуірі оларды қорғау қажеттілігін туғызды. Осыған байланысты, мақалада қазіргі уақытта бүкіл әлемде құқық бұзушылардың қолында адам өмірі мен қызметінің әртүрлі салаларына қатысты құпия ақпаратқа қол жеткізбеу және дербес деректерді сенімді қорғау мәселелері қарастырылды.

Негізгі сөздер: цифрландыру, дербес деректер, заңдар, құқық бұзушылықтар, компаниялар, Еуропалық Одақ.

Соңғы бірнеше онжылдықта жеке деректерді қорғау мәселесі цифрлық дәуірде ерекше өзекті мәселе бола бастады. Жеке тұлғаны анықтау туралы деректердің көлемі бүкіл әлемде қарқынды өсуде және бұл ақпаратты компаниялар, ұйымдар және мемлекеттік органдар жинайды, өңдейді және сақтайды. Бұл тұрғыда жеке деректерді қорғауды талап ететін саланы кешенді заңнамалық реттеу ерекше орын алады.

Дербес деректерді қорғау мәселесі, цифрлық және басқа да технологиялардың дамуымен бір мезгілде пайда болды, ал бұл өз тарапынан жеке деректер туралы ақпаратпен жұмыс істеу және оны қорғау тәртібін құқықтық реттеу қажеттілігін туындатты. Интернет – байланыс желісі арқылы пайдаланушылар туралы деректердің үздіксіз берілуіне байланысты мұндай пайдаланушылардың құқықтарын жаппай бұзу қаупі артады, демек, пайдалану өңдеу және қорғау саласында, ең алдымен жеке және заңды тұлғалардың жеке деректері жоғары сапалы құқықтық реттеумен қамтамасыз етілуі қажет.

Қазіргі уақытта, бәсекелестік ортада, тиімді стратегияларды құру және жүзеге асыру үшін, басқа біреудің құнды ақпараттарын заңсыз пайдалану қаупі бар.

Азаматтардың жеке деректері қылмыскерлердің қолына түсіп, солардың атына несиелер және басқа да қаржылық міндеттемелер ресімделген жағдайлар аз емес. Өзінің жеке деректерін банкке немесе басқа несиелік және сақтандыру ұйымына беретін азамат, жеке деректерінің қорғалуына үміттенеді және оның жеке басына қатысты мәліметтердің құқық бұзушылардың қолына түспейтініне кепілдік алғысы келеді.

Америка Құрама Штаттарының Еуропа елдерінен айырмашылығы, оның жеке деректерді қорғауды реттейтін жалпы нормативтік актінің болмауында. Осы саладағы

америкалық заңнама әр штаттың жергілікті заңнамасымен толықтырылатын бір саладағы федералдық заңдарды қалыптастырады.

АҚШ азаматтарының ақпараттық құқықтары саласына қатысты ең көне заңдардың бірі, ол 1914 жылы қабылданған «Федералдық сауда комиссиясы туралы» заң [1]. Вудро Вильсон заңының негізгі мақсаты монополиялармен күресу болғанымен, онда тұтынушыларды қаржы және коммерциялық ұйымдар тарапынан алдау әрекеттерден қорғау ережелері де болды. Атап айтқанда, компанияның жеке деректерді сақталуын қамтамасыз ету саласындағы өз уәделерін орындамауы және жеткілікті деңгейде қорғауды қамтамасыз етпеуі де өз міндеттемелерін толық орындамау деп танылады [2].

Жеке деректерді қорғау туралы заңдарды әзірлеген штаттарға Иллинойс, Калифорния, Массачусетс, Гавайи, Нью-Йорк, Мэриленд, Солтүстік Дакота кіреді. Аталған штаттарда ұқсас заңдар қабылданған.

1995 жылдың 24 қазанында Еуропалық парламент және Еуропалық Одақ кеңесі жеке деректерді қорғау жөніндегі Директиваны қабылдады. Құжаттың мақсаты Еуропалық Одақ деңгейінде деректерді қорғаудың жалпы ережелерін құру болды. 2016 жылдың 27 сәуірінде Еуропалық Одақтың деректерді қорғау жөніндегі жалпы ережесі күшіне енді, ол 1995 жылғы деректерді қорғау жөніндегі Директиваны ауыстырды. Қабылданған шара жеке ақпаратты қорғау саласындағы технологиялық өндірістер мен жаһандану процестерінің қарқынды дамуымен байланысты болды. Деректерді қорғау туралы жалпы ереженің мақсаты – Еуропалық Одақ азаматтарына жеке деректерін бақылауды күшейту. Бұл құжат, жеке деректерді жинау ережелерін, жеке деректерді түзету және жою құқығын қарастырады.

Кәсіпорындар мен мемлекеттік органдар құпия деректерді жинау және өңдеу кезінде құжатта өрескел бұзушылықтар орын алған жағдайда азаматтарды дереу хабардар етуге міндетті екені белгіленген. Бұл ережелер Еуропалық Одақтан тыс орналасқан компанияларға да қатысты. 2018 жылдың 25 мамырынан бастап, Еуропалық Одақтың мүше мемлекеттері Еуропалық Одақтың деректерді қорғау жөніндегі жалпы ережесін енгізуге міндеттеме алды [3].

Жеке деректерді қорғау мәселесі бойынша Еуропалық Одақ қабылдаған заңдарға негізделіп, бүкіл әлемге танымал компаниялар да жауапқа тартылды. Осылайша, 2021 жылдың 16 маусымында ІКЕА трансұлттық компаниясы келушілер мен қызметкерлерді жаппай бақылағаны үшін 1 000 000 еуро айыппұл салғаны белгілі болды. Тергеу нәтижелері бойынша компанияның бұрынғы басшысы Жан – Луи Байот екі жылға шартта түрде бас бостандығынан айырылып, 50 мың еуро айыппұл төлеген. Бұл мәселе бойынша іс жүргізу 2012 жылдың наурыз айында «Le Canard enchaîné» атты француз журналы, ІКЕА France қызметкерлері мен детектив агенттіктері арасындағы хат алмасуын жариялаған кезде басталды. Ол ақпарат ІКЕА France агенттіктері арқылы полицияның деректер базасынан өз қызметкерлері туралы, әсіресе кәсіподақ белсенділері, сондай-ақ компанияның үстінен шағым түсірген тұтынушылар туралы ақпаратты сатып алғанын көрсетті. Әрбір сұраныс үшін олар 80 еуро төлеген, барлығы 200-ге жуық сұраныс белгілі болды. Француз полициясы Плезир коммунасындағы бас кеңсесінде тінту жүргізіп, оның барысында құжаттар тәркіленді. Прокурор Памела Табарделдің айтуынша, Франциядағы ІКЕА дүкенінің 400-ге жуық қызметкері 2009-2012 жылдары заңсыз деректер жинаудың құрбаны болған. Сот, полиция қызметкерлерін пайдалана отырып, деректерді алып отырған жеке Еіграсе компаниясының қызметтерін ІКЕА пайдаланды деген қорытындыға келген. Сот барысында топ-менеджерлердің бірі жеке детективке қызметкерлердің аты-жөні, қызметі, оның ішінде саяси көзқарастары мен кәсіподақ қызметі жайлы деректерді бірнеше рет жібергені анықталды. Құқық бұзушылар жеке деректерді заңсыз алғаны үшін кінәлі деп танылды. Тұтынушылардың құқықтарын бұзған компанияларға қатысты келесі жазалар қолданылған:

- 5000 еуро айыппұл
- шартты түрде бас бостандығынан айыру
- әкімшілік ескертулер [4].

Ресей мемлекетінде де «СДЭК», «Ростелеком», «Почты России», «Ozon», «Wildberries» пайдаланушылардың жеке деректерінің таралып кету жағдайларына байланысты құқық бұзушылықтар орын алды. Ресей заңгерлері мезгіл сайын қолданыстағы жеке деректер туралы заңға өзгерістер мен толықтырулар енгізеді. Мұндай шаралар арқылы билік, біртіндеп цифрландыру жағдайында өз азаматтарын жеке деректерді теріс пайдаланумен байланысты құқық бұзушылықтардан қорғауға тырысуда. Сондай-ақ осы саладағы ресейліктердің құқықтарын бұзу фактілерін Сбербанктің әртүрлі аумақтық бөлімшелерінде деректерді теріс пайдаланудың өсуіне байланысты байқауға болады.

Қазақстанда жеке деректерді қорғау 2013 жылдың 21 мамырында қабылданған «Дербес деректер және оларды қорғау туралы» заңмен реттеледі. Заң жеке деректерді жинауға, өңдеуге, сақтауға және беруге қойылатын талаптарды белгілейді. Ол субъектілердің деректер құқығын, ұйымдар мен мемлекеттік органдардың деректердің қауіпсіздігін қамтамасыз ету жөніндегі міндеттерін, заң талаптарының сақталуын бақылауды анықтайды.

2020 жылы қарашада Қазақстан Республикасы цифрлық даму инновациялар және аэроғарыш өнеркәсібі министрлігінің «Дербес деректерді жинау, өңдеу қағидаларын бекіту туралы» бұйрығы күшіне енді. Ережелер жеке деректерді жинау және өңдеу процесінде меншік иелері, операторлар, субъектілер, сондай-ақ үшінші тұлғалар арасында туындайтын қатынастарға қолданылады. Құжатқа сәйкес, жеке деректерді жинауға және өңдеуге қажетті және міндеттерді орындау үшін жеткілікті көлемде рұқсат етіледі.

Қазіргі уақытта еліміздегі соңғы заңнамалық акт – Қазақстан Республикасының Президенті 2023 жылы қол қойған «Қазақстан Республикасының кейбір заңнамалық актілеріне ақпараттық қауіпсіздік, ақпараттандыру және цифрлық активтер мәселелері бойынша өзгерістер мен толықтырулар енгізу туралы» Заң. Өзгерістер алғашқы ресми жарияланған күннен кейін күнтізбелік 60 күн өткен соң қолданысқа енгізіледі (2024 жылғы 1 шілдеден бастап қолданысқа енгізілген кейбір ережелерді қоспағанда). Заңмен «Дербес деректер және оларды қорғау туралы», «Қазақстан Республикасындағы банктер және банк қызметі туралы», «Еңбек кодексіне» және «Кәсіпорын кодексіне» өзгерістер мен толықтырулар енгізіледі.

Негізгі өзгерістер: «Дербес деректер және оларды қорғау туралы» Заңға жеке басты куәландыратын құжаттардың қағаз тасымалдағыштағы көшірмелерін жинауға және өңдеуге тыйым салуды енгізеді. «Қазақстан Республикасындағы банктер және банк қызметі туралы» Заңмен қарыз алушының банктік несиелерді алудан ерікті түрде бас тартуды белгілеу құқығы толықтырылған [5].

Сонымен, жеке деректер адамды тікелей немесе жанама түрде анықтауға мүмкіндік беретін кез келген ақпарат ретінде түсініледі. Цифрландыру дәуірінде жеке деректердің жария болып кету проблемасы шиеленісе түсті, бұл өз тарапында субъектілерден деректерді сұрайтын компаниялардан ғана емес, мемлекеттік органдардан да назар аударуды талап етеді. Дербес деректер субъектілерінің құқықтарын қорғау және бақылау үшін мыналар қажет:

1. Дербес деректердің таралуына қатысты шағымдар мен өтініштерді жедел қарау;
2. Дербес деректер туралы заңды одан әрі жетілдіру;
3. Жеке деректерді пайдалану және таратумен байланысты заңсыз әрекеттер үшін жазаны нақты анықтау және қатайту;
4. Пайдаланушылардың дербес деректерін сатумен және рұқсатсыз таратумен айналысатын ұымдардың қызметіне жол бермеу.

Осылайша, қоғамдық өмірді белсенді цифрландыру және қызметтің үйреншікті нысандарын қашықтағы форматқа көшіру дербес деректер субъектілерінің осал жағдайына алып келді. Мемлекеттік биліктің құпия деректерді ұрлау әрекеттерімен белсенді күресіп жатқанына қарамастан, ғаламторда жария болып кету жағдайларының өсу қауіпі өте жоғары. Қазақстанда жеке деректерді қорғау туралы заң 10 жыл бойы жұмыс істеп келеді, бірақ соған

қарамастан, осы саладағы азаматтардың құқықтарының бұзылуына байланысты сот даулары азаймады.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі

1. «On the Federal Trade Commission» 1914 // Электрондық ресурс [Кіру режимі]: URL <https://firstamendment.mtsu.edu/article/federal-trade-commission/> (жүгінген күні 02.02.24)

2. Дмитриева Е. Г. Проблемы защиты персональных данных в цифровом мире и пути их решения // Право и бизнес. 2021. № 3. С. 18.

3. FTC orders Amazon, Facebook and others to explain how they collect and use personal data // Электрондық ресурс [Кіру режимі]: URL <https://www.cnn.com/2020/12/14/ftc-orders-amazon-facebook-and-others-to-explain-how-they-use-personal-data.html> (жүгінген күні 02.02.24)

4. Мефодьева К. А. Цифровые данные как объект гражданско-правового регулирования в Германии, США и России: автореферат дис. на соиск. уч. степ. кандидата юридических наук: специальность // Электрондық ресурс [Кіру режимі]: URL <https://www.dissertcat.com/content/tsifrovye-dannye-kak-obekt-grazhdansko-pravovogo-regulirovaniya-v-germanii-ssha-i-rossii> (жүгінген күні 02.02.24)

5. Дербес деректер және оларды қорғау туралы Қазақстан Республикасының 2013 жылғы 21 мамырдағы № 94-V Заңы. [Электрондық ресурс] <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/Z1300000094> (жүгінген күні 02.02.24)

ОЦЕНКА ОСНОВНЫХ ВЫЗОВОВ И РИСКОВ В СИСТЕМЕ ВЫСШЕГО ОБРАЗОВАНИЯ В УСЛОВИЯХ ЦИФРОВОЙ ТРАНСФОРМАЦИИ

докторант 3-курса **Джанегизова А.С.**

Q University,

г. Алматы, Республика Казахстан

Аннотация. Современные цифровые технологии, медиа платформы, электронные тексты все более востребованы в образовании, так как способствуют реализации образовательных возможностей, позволяют более эффективно выстраивать образовательный процесс, помещая обучающихся и педагогов в центр сетевого социального мира. Новые цифровые технологии позволяют решать ключевые задачи образования, не решаемые или плохо решаемые на основе традиционных технологий. Цифровые технологии обеспечивают возможности повышения качества образования, успешности функционирования внутренней структуры образовательной организации, что подразумевает использование цифровых систем планирования ресурсов, электронных систем документооборота, систем поддержки разработки и принятия управленческого решения.

Ключевые слова: цифровое образование, образовательная среда, концептуальные основы, анализ регрессии, цифровизация.

В рамках нашего исследования мы провели анализ регрессии и корреляции для проверки взаимосвязи основных показателей, относящихся к университетам. Основной целью было выяснение зависимости между числом студентов, числом компьютеров, доступом к интернету и числом преподавателей.

Предварительная гипотеза заключалась в том, что будет выявлена значительная зависимость между числом студентов и числом компьютеров, а также между другими ключевыми показателями университетов.

Анализ корреляционной матрицы (рисунок 1) между различными показателями, такими как использование интернета (РК_Интернет), владение компьютерами (РК_Компьютеры), количество студентов (РК_Студенты) и количество преподавателей (РК_Преподаватели), позволяет выявить важные взаимосвязи, которые могут быть интерпретированы в контексте цифровизации образования.

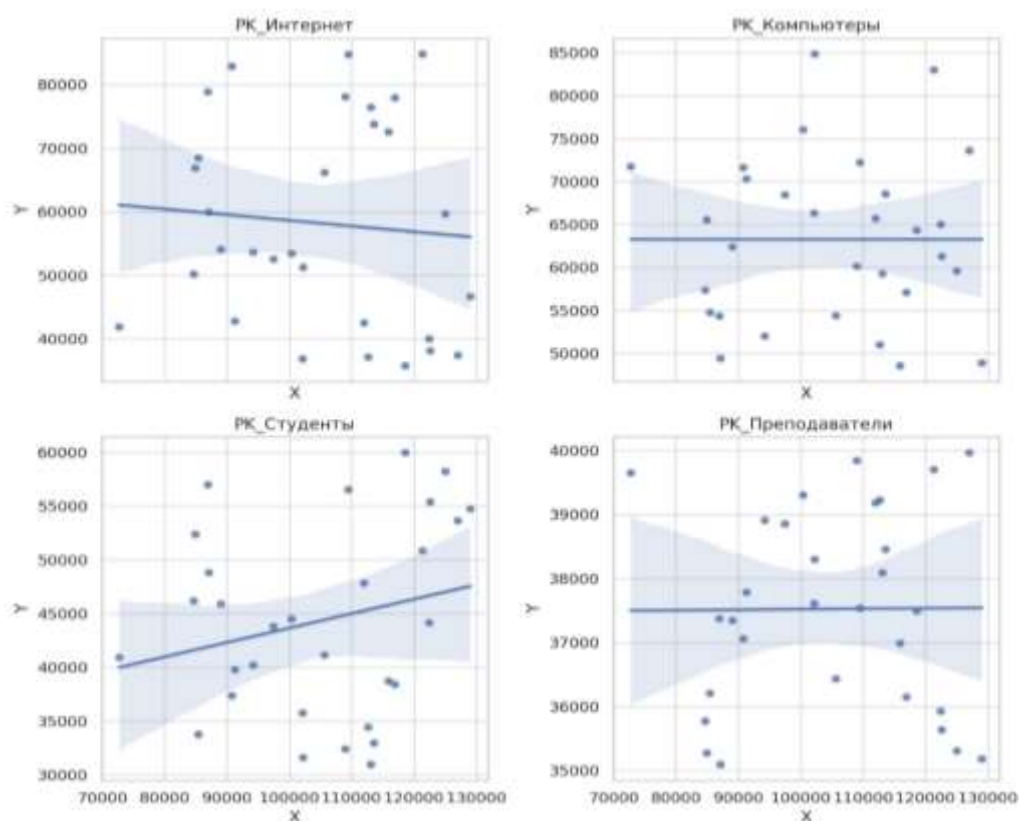

Рисунок 1 - Корреляционная матрица

Корреляция между показателями РК_Интернет и РК_Компьютеры демонстрирует слабую отрицательную взаимосвязь. Это может указывать на то, что в образовательных учреждениях, где широкое распространение интернета сопровождается снижением потребности в физических компьютерах, что, в свою очередь, может быть связано с увеличением использования мобильных устройств или других форм доступа к цифровым ресурсам.

Взаимосвязь между показателями РК_Компьютеры и РК_Студенты практически отсутствует, что свидетельствует о том, что владение компьютерами не оказывает значимого влияния на численность студентов. Это может быть связано с тем, что доступ к цифровым технологиям в современных условиях стал более универсальным, и количество компьютеров не является определяющим фактором для учебного процесса.

Слабая положительная корреляция между показателями РК_Студенты и РК_Преподаватели указывает на то, что увеличение числа студентов сопровождается увеличением числа преподавателей. Эта взаимосвязь подчеркивает важность баланса между численностью студентов и преподавательского состава для обеспечения качественного образовательного процесса.

Отсутствие значимой корреляции между показателями РК_Преподаватели и РК_Интернет свидетельствует о том, что доступ к интернету не оказывает прямого влияния на численность преподавательского состава. Это может быть связано с тем, что цифровизация образования больше влияет на методы и инструменты преподавания, а не на численный состав преподавателей (таблица 1).

Таким образом, анализ корреляционной матрицы показывает, что цифровизация образования влияет на различные аспекты учебного процесса, однако её влияние неоднородно и зависит от конкретных показателей. Широкое распространение интернета и цифровых технологий способствует трансформации образовательной среды, делая её более

гибкой и доступной, что особенно важно в условиях современного мира, где доступ к знаниям и информации играет ключевую роль.

Таблица 1 - Линейная регрессия

Модель R(0.959); R ² (0.920)				
Предиктор	Вес	SE	t	p
Константа	2.25e+6	770219.26	2.922	0.061
PK_Преподаватели	-9.55	16.57	-0.577	0.605
PK_Компьютеры	-24.14	5.77	-4.186	0.025
PK_Интернет	8.42	6.40	1.316	0.280

Анализ результатов линейной регрессии позволяет глубже понять взаимосвязи между различными предикторами и зависимой переменной в контексте цифровизации образования. Модель демонстрирует высокую степень объяснённой дисперсии, что подтверждается значением коэффициента детерминации R², равным 0.920, и корреляционного коэффициента R, равного 0.959. Это свидетельствует о том, что выбранные предикторы объясняют 92% вариации зависимой переменной.

Константа модели имеет значение 2.25e+6 с стандартной ошибкой (SE) 770219.26 и статистикой t равной 2.922, что указывает на тенденцию к статистической значимости (p = 0.061), хотя значение p чуть превышает традиционный порог значимости в 0.05.

Анализ коэффициентов предикторов показывает, что показатель PK_Преподаватели имеет отрицательный вес (-9.55) и статистически незначим (p = 0.605), что указывает на отсутствие влияния этого предиктора на зависимую переменную в контексте данной модели.

Показатель PK_Компьютеры также имеет отрицательный вес (-24.14), но в отличие от предыдущего предиктора, он статистически значим (p = 0.025), что указывает на значительное отрицательное влияние на зависимую переменную. Это может свидетельствовать о том, что увеличение количества компьютеров ассоциируется со снижением значений зависимой переменной, что может отражать особенности распределения ресурсов и их влияние на образовательные результаты.

Показатель PK_Интернет имеет положительный вес (8.42) и не является статистически значимым (p = 0.280), что указывает на отсутствие значимого влияния этого предиктора на зависимую переменную в рамках данной модели.

В целом, результаты анализа линейной регрессии показывают, что среди рассмотренных предикторов только PK_Компьютеры имеет статистически значимое влияние на зависимую переменную. Это подчеркивает важность дальнейшего исследования распределения и использования компьютерных ресурсов в образовательных учреждениях и их влияние на образовательные результаты. Более высокие значения коэффициента детерминации R² и корреляционного коэффициента R указывают на хорошую объяснительную способность модели, но также подчеркивают необходимость тщательного анализа и интерпретации значимых предикторов для эффективной цифровизации образовательного процесса.

Анализ графика квантиль-квантиль (Q-Q графика) стандартных остатков позволяет оценить нормальность распределения остатков в модели линейной регрессии. На графике изображены теоретические квантили стандартного нормального распределения по оси абсцисс и стандартизированные остатки модели по оси ординат.

На представленном Q-Q графике (рисунок 2) точки в целом располагаются близко к прямой линии, что указывает на то, что распределение остатков приблизительно нормальное. Однако, можно заметить некоторые отклонения от линии на концах графика, что может свидетельствовать о наличии легкой асимметрии или выбросов в данных.

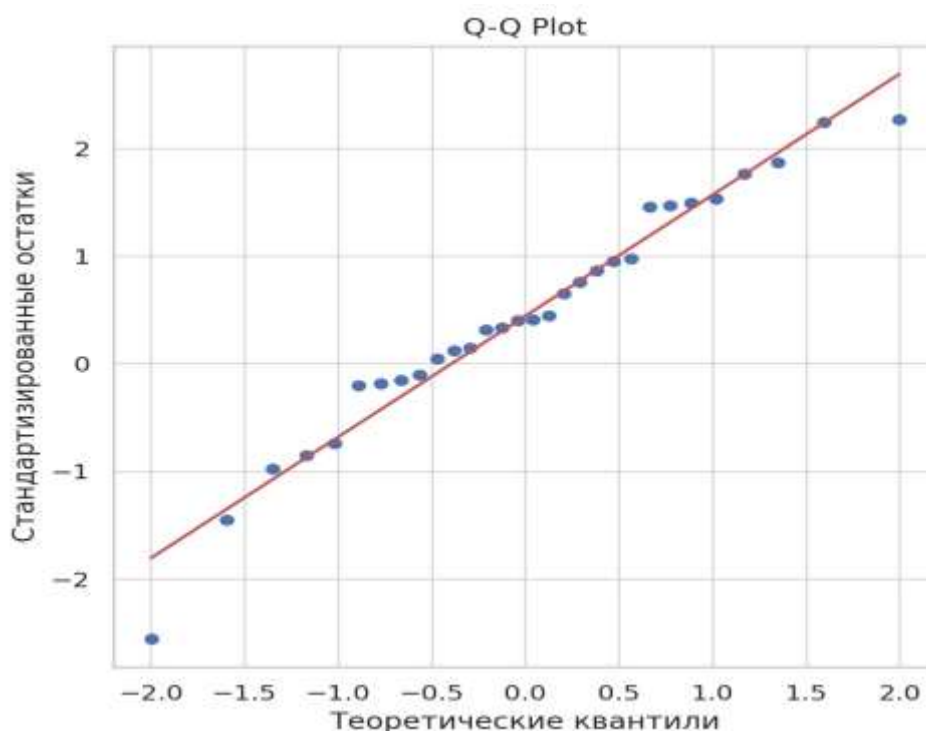

Рисунок 2 - Q-Q график

Нормальность распределения остатков является важным предположением для линейной регрессии, так как оно влияет на надежность и интерпретируемость статистических тестов и доверительных интервалов. В данном случае, несмотря на небольшие отклонения на концах, можно считать, что остатки модели в целом соответствуют нормальному распределению, что подтверждает адекватность модели для данных.

Эти результаты указывают на то, что модель линейной регрессии с высокими значениями коэффициента детерминации R^2 (0.920) и корреляционного коэффициента R (0.959) адекватно описывает взаимосвязи в данных, и остатки модели соответствуют нормальному распределению, что поддерживает валидность выводов, сделанных на основе этой модели.

ПК_Интернет и ПК_Компьютеры демонстрируют слабую отрицательную корреляцию. Это может указывать на то, что в образовательных учреждениях широкое распространение интернета сопровождается снижением потребности в физических компьютерах, что может быть связано с увеличением использования мобильных устройств или других форм доступа к цифровым ресурсам.

ПК_Компьютеры и ПК_Студенты не имеют значимой корреляции, что свидетельствует о том, что число компьютеров не оказывает значимого влияния на численность студентов. Это может быть связано с тем, что доступ к цифровым технологиям в современных условиях стал более универсальным, и количество компьютеров не является определяющим фактором для учебного процесса.

ПК_Студенты и ПК_Преподаватели имеют слабую положительную корреляцию. Это указывает на тенденцию увеличения числа преподавателей при увеличении числа студентов, что подчеркивает важность поддержания баланса между численностью студентов и преподавательского состава для обеспечения качественного образовательного процесса.

ПК_Преподаватели и ПК_Интернет не имеют значимой корреляции, что означает, что доступ к интернету не оказывает прямого влияния на численность преподавательского состава.

Результаты регрессионного анализа дополнительно подтвердили данные выводы. Модель линейной регрессии показала высокий коэффициент детерминации ($R^2 = 0.920$) и корреляционный коэффициент ($R = 0.959$), что свидетельствует о высокой степени объяснённой дисперсии зависимой переменной. Однако, среди рассмотренных предикторов только показатель РК_Компьютеры имел статистически значимое влияние ($p = 0.025$), с отрицательным весом (-24.14), что указывает на значительное отрицательное влияние на зависимую переменную.

Анализ Q-Q графика стандартных остатков показал, что остатки модели в целом соответствуют нормальному распределению, что подтверждает адекватность модели для данных и валидность сделанных выводов.

Проведенный нами анализ регрессии и корреляции был направлен на проверку взаимосвязи между основными показателями, относящимися к университетам, такими как количество студентов, количество компьютеров, доступ к интернету и количество преподавателей. Предварительная гипотеза заключалась в том, что будет обнаружена значительная зависимость между числом студентов и числом компьютеров, а также между другими ключевыми показателями университетов.

Анализ показал, что среди рассмотренных предикторов только показатель количества компьютеров (РК_Компьютеры) имел статистически значимое влияние, но это влияние оказалось отрицательным. Это может указывать на наличие проблем, связанных с качеством преподавания или инфраструктурой университетов.

Исследования показывают, что недостаточная квалификация преподавателей и слабая инфраструктура учебных заведений могут негативно влиять на образовательные результаты. Например, в исследовании, проведенном Stanford University, подчеркивается, что студенты в школах с низким доходом значительно чаще сталкиваются с низкоквалифицированными преподавателями, что существенно влияет на их успехи в учебе.

Дополнительно, отчет Всемирного банка отмечает, что качество образовательной инфраструктуры, включая наличие и состояние учебных помещений, оборудование и доступ к технологиям, играет ключевую роль в улучшении образовательных результатов.

Таким образом, наши результаты согласуются с этими исследованиями и указывают на то, что проблемы, связанные с недостаточным оснащением университетов и квалификацией преподавателей, могут быть важными факторами, объясняющими отрицательное влияние количества компьютеров на образовательные результаты. Это подчеркивает необходимость инвестиций не только в оборудование, но и в профессиональное развитие преподавателей и улучшение инфраструктуры учебных заведений для достижения лучших образовательных результатов.

Цифровая трансформация высшего образования в Казахстане сопровождается значительными изменениями в законодательной базе, направленными на стимулирование международного сотрудничества, стандартизацию образовательных программ и внедрение онлайн-обучения. Анализ ключевых законодательных изменений позволяет оценить их влияние на систему высшего образования и выявить основные вызовы и риски, связанные с их реализацией.

Одним из важнейших шагов на пути цифровой трансформации является утверждение перечня международных олимпиад и конкурсов, по результатам которых победители и призеры зачисляются с присуждением образовательного гранта в организации высшего образования. Например, Приказ Министра просвещения Республики Казахстан от 15 июля 2022 года № 326, зарегистрированный в Министерстве юстиции Республики Казахстан 20 июля 2022 года № 28848 [1], стимулирует активное участие студентов в международных мероприятиях, что усиливает обмен знаниями и опытом на глобальном уровне. Однако возникает риск, связанный с неравномерным доступом студентов к таким возможностям, особенно в регионах с недостаточным доступом к информационным технологиям.

Утверждение правил ведения реестров образовательных программ, реализуемых организациями высшего образования, представляет собой значимый шаг к стандартизации и

повышению качества образовательных услуг. Например, Приказ Министра просвещения Республики Казахстан от 7 октября 2022 года № 417, зарегистрированный в Министерстве юстиции Республики Казахстан 11 октября 2022 года № 30099 [2], требует цифрового учета образовательных программ, что облегчает мониторинг и управление образовательными процессами, улучшая прозрачность и доступ к информации. Тем не менее, вызовами остаются необходимость обеспечения кибербезопасности и защиты данных, а также адаптация административных и академических структур к новым цифровым инструментам.

Введение правил организации учебного процесса в форме онлайн-обучения является ключевым аспектом цифровизации высшего образования. Например, Приказ Министра просвещения Республики Казахстан от 25 июля 2023 года № 225, зарегистрированный в Министерстве юстиции Республики Казахстан 28 июля 2023 года № 33170 [3], определяет стандарты онлайн-обучения, что расширяет доступ студентов к образовательным ресурсам, особенно в удаленных и труднодоступных районах, способствуя устранению образовательного неравенства. Однако это также создает риски, связанные с обеспечением равного качества образовательного контента и технической поддержки для всех студентов. Гибкость и адаптивность онлайн-обучения требуют значительных инвестиций в инфраструктуру и постоянное профессиональное развитие педагогов.

Таким образом, цифровая трансформация высшего образования в Казахстане сопровождается как значительными возможностями для улучшения качества и доступности образования, так и вызовами, связанными с обеспечением равенства и безопасности в цифровой среде [4]. Реализация законодательных изменений, таких как вышеуказанные приказы, требует комплексного подхода, включающего техническую, административную и педагогическую поддержку, чтобы максимально использовать преимущества цифровизации и минимизировать потенциальные риски.

На основе описанных законодательных изменений и их влияния на цифровую трансформацию высшего образования в Казахстане, составим таблицу, связывающую эти изменения с улучшением ситуации или решением указанных проблем в SWOT-анализе (таблица 2).

Таблица 2 - SWOT-анализ с улучшением ситуации или решением указанных проблем

Категория	Вопрос	Изменение в законодательной базе	Как изменение помогает улучшить ситуацию или решить проблему
Strengths	Высокий уровень интереса и готовности студентов и преподавателей к использованию цифровых технологий	Приказ Министра просвещения Республики Казахстан от 25 июля 2023 года № 225	Установление стандартов онлайн-обучения расширяет доступ к образовательным ресурсам и стимулирует использование цифровых технологий.
	Интеграция цифровых платформ и ресурсов в образовательный процесс	Приказ Министра просвещения Республики Казахстан от 7 октября 2022 года № 417	Цифровой учет образовательных программ улучшает прозрачность и управление образовательными процессами.
	Поддержка инновационных методов обучения	Приказ Министра просвещения Республики Казахстан от 25 июля 2023 года № 225	Стандартизация онлайн-обучения способствует внедрению и поддержке инновационных методов обучения.

Weaknesses	Неравенство в доступе к цифровым ресурсам	Приказ Министра просвещения Республики Казахстан от 25 июля 2023 года № 225	Расширение доступа к образовательным ресурсам в удаленных районах способствует устранению неравенства.
	Низкий уровень цифровой грамотности среди некоторых преподавателей и студентов	Не указано конкретное изменение	Программы повышения квалификации и профессионального развития преподавателей и студентов.
	Недостаточная защита данных и кибербезопасность	Приказ Министра просвещения Республики Казахстан от 7 октября 2022 года № 417	Цифровой учет образовательных программ требует мер по обеспечению кибербезопасности и защиты данных.
Opportunities	Развитие онлайн-образования и дистанционного обучения	Приказ Министра просвещения Республики Казахстан от 25 июля 2023 года № 225	Введение правил для онлайн-обучения расширяет возможности для дистанционного обучения.
	Увеличение финансирования и инвестиций в цифровую инфраструктуру	Не указано конкретное изменение	Привлечение инвестиций необходимо для реализации и поддержки цифровой инфраструктуры.
	Повышение конкурентоспособности образовательных учреждений	Приказ Министра просвещения Республики Казахстан от 7 октября 2022 года № 417	Стандартизация образовательных программ повышает качество и конкурентоспособность образовательных учреждений.
Threats	Технологическая зависимость и риски отказов	Не указано конкретное изменение	Необходимость обеспечения устойчивости и надежности цифровых платформ и инфраструктуры.
	Быстрое устаревание технологий	Не указано конкретное изменение	Требуются постоянные инвестиции в обновление и модернизацию технологий.
	Социальное и культурное сопротивление изменениям	Приказ Министра просвещения Республики Казахстан от 15 июля 2022 года № 326	Активное участие в международных мероприятиях способствует культурному обмену и уменьшает сопротивление изменениям.
Примечание составлено автором			

Приказ Министерства просвещения Республики Казахстан от 15 июля 2022 года № 326: Стимулирует участие студентов в международных мероприятиях.

Приказ Министерства просвещения Республики Казахстан от 7 октября 2022 года № 417: Утверждение правил ведения реестров образовательных программ.

Приказ Министерства просвещения Республики Казахстан от 25 июля 2023 года № 225: Определение стандартов онлайн-обучения.

Эти изменения направлены на улучшение образовательной системы через цифровую трансформацию, устраняя слабые стороны и риски, а также создавая новые возможности.

Список использованных источников

1. Приказ Министерства просвещения Республики Казахстан от 15 июля 2022 года № 326
2. Приказ Министерства просвещения Республики Казахстан от 7 октября 2022 года № 417
3. Приказ Министерства просвещения Республики Казахстан от 25 июля 2023 года № 225
4. Бактыбаев, Ж. Ш., Тусубаева, Ж. М., & Толешова, У. Б. Дистанционные образовательные технологии в высшем образовании. Вестник «Физико-математические науки», (2022).77(1), 202-213

РАЗВИТИЕ КРЕАТИВНОСТИ УЧАЩИХСЯ С ПОМОЩЬЮ ИГРОВЫХ МЕТОДОВ ОБУЧЕНИЯ

Кучкарова Махмуда Адхамжоновна

Ферганский Государственный университет, доцент

maxmudaquchkarova@gmail.com, (91)398-35-43

<https://orcid.org/0000-0001-9810-5078>

Аннотация: В данной статье рассмотрены различные игровые методики, направленные на развитие креативности учащихся. Особое внимание уделено ролевым играм и конструированию, как примерам методов, способствующих формированию творческих навыков и способностей. Также рассмотрены преимущества игровых методов обучения и методы их успешной интеграции в образовательный процесс. Цель данного обзора — продемонстрировать, как игровые методики обучения могут стать мощным инструментом для развития креативности учащихся, способствуя не только углублению знаний, но и развитию творческого мышления, самовыражения и инновационного подхода к решению задач.

Ключевые слова: образование, креативность, индивидуальность, воображение, логическое мышление, ролевая игра, конструирование, инновация, мотивация, критическое мышление, сотрудничество, эмпатия, гибкость мышления, адаптация, настольные игры, видеоигры, головоломки, интеграция.

Abstract: This article discusses various gaming techniques aimed at developing students' creativity. Particular attention is paid to role-playing games and construction as examples of methods that promote the formation of creative skills and abilities. The advantages of game teaching methods and methods of their successful integration into the educational process are also considered. The purpose of this review is to demonstrate how game-based teaching methods can be a powerful tool for developing student creativity, promoting not only the deepening of knowledge, but also the development of creative thinking, self-expression and innovative approaches to problem solving.

Keywords: education, creativity, individuality, imagination, logical thinking, role play, construction, innovation, motivation, critical thinking, collaboration, empathy, flexibility, adaptation, board games, video games, puzzles, integration.

Введение

Современное образование не ограничивается лишь передачей фактов и знаний. Важной его задачей является развитие креативного мышления, способности к

самостоятельному творчеству и инновационному подходу к решению проблем. Один из наиболее эффективных методов, способствующих стимулированию креативности учащихся, — использование игровых образовательных методик.

Игровые методики создают атмосферу, в которой учащиеся могут свободно экспериментировать, искать нестандартные решения и выражать свою индивидуальность. Они способствуют развитию воображения, логического мышления, коммуникативных навыков и умения работать в команде.

Современное образование стремится не только передавать знания, но и развивать у учащихся креативное мышление, способность к самостоятельному творчеству и инновационному подходу к решению задач. Одним из действенных методов для стимулирования креативности является использование игровых образовательных методик.

Игровые методики создают условия, в которых ученики могут свободно экспериментировать, искать нестандартные решения и выражать свою индивидуальность. Игры способствуют развитию воображения, логического мышления, коммуникативных навыков и умения работать в команде.

Материалы и методы

Примером игрового метода, который способствует развитию креативности, является ролевая игра. В процессе таких игр учащиеся могут вживаться в роли различных персонажей, решать проблемы, с которыми сталкиваются эти персонажи, а также создавать собственные сценарии и истории. Это помогает расширить кругозор, научиться видеть ситуации с разных точек зрения и находить оригинальные решения сложных задач.

Еще один пример игрового метода, который способствует развитию креативности, — это конструирование. Работая с конструкторами, учащиеся учатся комбинировать различные элементы, экспериментировать с формами и цветами, создавать уникальные композиции. Это развивает творческое мышление, помогает находить оригинальные решения и воплощать свои идеи в реальность.

Игровые методы обучения являются мощным инструментом для стимулирования креативности учащихся. Они способствуют не только углублению знаний, но и развитию творческого мышления, самовыражения и инновационного подхода к решению задач. Применение игр в образовательном процессе позволяет педагогам создавать условия для всестороннего развития каждого ученика и готовить его к успешной жизни в современном мире.

Развитие креативности учащихся с помощью игровых методов обучения:

В условиях современного мира, который быстро меняется, учащимся необходим высокий уровень креативности и инновационного мышления. Игровые методы обучения являются эффективным способом развития этих навыков, предлагая захватывающий и интерактивный учебный опыт.

Преимущества игровых методов обучения:

Увеличение мотивации: Игры, будучи увлекательными, вызывают интерес и повышают мотивацию к обучению.

Развитие навыков решения проблем: Игры требуют решения сложных задач и принятия решений в условиях ограниченного времени, что развивает критическое мышление и навыки поиска решений.

Поощрение сотрудничества: Игры часто предполагают командную работу, что способствует сотрудничеству, обмену идеями и обучению друг у друга.

Стимулирование креативности: Игровые среды предоставляют безопасное пространство для экспериментов, рисков и развития изобретательности.

Мгновенная оценка: Игры позволяют учителям в реальном времени оценивать прогресс учащихся и предоставлять своевременную обратную связь.

Результаты и обсуждение

Один из самых простых способов развития критического мышления — задавать вопросы. Вопросы могут быть направлены на различные аспекты изучаемого материала,

такие как факты, причины, следствия и возможные альтернативы. Важно, чтобы дети учились формулировать свои собственные вопросы и искать ответы на них самостоятельно.

Игры и упражнения являются отличным способом развития критического мышления. Они помогают детям применять полученные знания на практике и развивать навыки анализа информации. Например, можно использовать игру «Что если?», где дети должны придумать различные сценарии и рассмотреть их последствия.

Методы игрового обучения для стимулирования креативности:

1. Ролевые игры:

Участие в ролевых играх позволяет учащимся вживаться в различные роли и рассматривать ситуации с разных точек зрения. Это способствует развитию эмпатии, гибкости мышления и умению анализировать проблемы с различных ракурсов.

2. Имитационные игры:

Игры, имитирующие реальные ситуации, требуют от учащихся применения своих знаний и навыков для решения задач. Они содействуют развитию креативности и способности быстро адаптироваться к новым обстоятельствам.

3. Настольные игры:

Такие игры, как "Монополия" или "Шахматы", развивают стратегическое мышление, способность к решению задач и креативное принятие решений. Они также способствуют развитию терпения и концентрации.

4. Видеоигры:

Игры-симуляторы, вроде "The Sims" или "Minecraft", позволяют учащимся создавать и взаимодействовать с виртуальными мирами. Это может вдохновлять их, развивать пространственное мышление и поощрять экспериментирование.

5. Игры-головоломки:

Различные головоломки, например, кроссворды или sudoku, требуют от учащихся творческого мышления, умения анализировать информацию и находить нестандартные решения.

Интеграция игровых методов:

Для успешной интеграции игровых методов в обучение учителя могут:

Выбирать игры, соответствующие учебным целям и навыкам: Отбор игр, которые подходят к теме урока и способствуют развитию конкретных навыков, необходимых для обучения.

Устанавливать четкие правила и ожидания: Четко определенные правила и ожидания помогают структурировать игровой процесс и обеспечивают понимание о том, как игра вписывается в учебную программу.

Предоставлять возможность для отражения: После завершения игры, учащиеся могут обсудить свой опыт, выделить ключевые уроки и осознать, какие навыки они развили благодаря участию в игре.

Использовать игры как дополнение к традиционным методам обучения: Игры не должны заменять традиционные учебные методы, а дополнять их, обогащая образовательный процесс и делая его более интересным и мотивирующим.

Выводы

Развитие креативного мышления у младших школьников – важный этап обучения. Для достижения этой цели необходимо использовать различные методы, такие как задавание вопросов, использование игр и упражнений, организация дискуссий и применение технологий. Развивая креативное мышление у детей, мы помогаем им стать более самостоятельными, уверенными в себе и готовыми к решению сложных задач.

Игровые методы обучения - ценный инструмент для развития творческих способностей учащихся. Они создают веселую и интерактивную учебную среду, способствующую сотрудничеству, решению проблем и проявлению изобретательности. Внедрение игровых методов в учебный процесс помогает учителям превратить учеников в

творческих мыслителей, способных решать сложные проблемы и находить инновационные решения в быстро меняющемся мире.

Такой подход не только делает процесс обучения более интересным и увлекательным для учащихся, но и помогает развить ключевые навыки, необходимые для успешной адаптации к современной жизни. Развитие творческих способностей с помощью игровых методов обучения способствует развитию независимого мышления, способности находить нестандартные решения и творческого взгляда на жизнь, что является важным аспектом успешной адаптации в современном обществе.

Развитие творческих способностей учащихся является одной из главных задач современной системы образования. Творчество представляет собой умение создавать новые идеи, находить выход из сложных ситуаций и принимать нестандартные решения, что важно для успешной адаптации в быстро меняющемся мире и достижения успеха в жизни.

Один из эффективных методов поощрения развития творческих способностей учащихся — это использование игровых методов обучения. Игры способствуют расширению воображения, развитию логического мышления, улучшению коммуникативных навыков и укреплению чувства командного духа.

Важно, чтобы игры, направленные на развитие креативности, были интересными и разнообразными, а также адаптированы к возрасту и уровню образования учащихся. Также необходимо создать условия, которые позволят ученикам свободно выражать свои мысли и идеи.

Использование игровых методов обучения является эффективным способом стимулирования творческой активности учащихся, способствует развитию творческого мышления, мотивации к обучению и успешной социализации в обществе.

Список использованной литературы

1. Холомина О.А., Курилова А.А. Развитие творческой личности учащихся в условиях развивающегося обучения // Карельский научный журнал. 2013. № 3. С. 31-33.
2. Коновальчук В.И. К вопросу творческого развития личности // Балтийский гуманитарный журнал. 2013. № 4. С. 20-23.
3. Давидчук, А. Н. Обучение и игра / Давидчук А. Н. - М.: Мозаика -Синтез, 2006.-168 с.
4. Губанова, Н. Ф. Развитие игровой деятельности [Текст] / Губанова Н. Ф. -М.: Мозаика - Синтез, 2008. - 128 с.
5. Жичкина, А. Значимость игры в развитии человека: /.-;№;С.2.
6. Брукхарт, С. М. (2010). Как оценить навыки мышления высшего порядка в классе. Александрия, Вирджиния: ASCD.
7. Эннис, Р. Н. (2011). Природа критического мышления: Очертание склонностей и способностей критического мышления. Получен из http://faculty.education.illinois.edu/rhennis/documents/TheNatureofCriticalThinking_51711_000.pdf
8. Фасьоне, П. А., & Гиттенс, С. А. (2013). Мыслить критически (3-е издание). Пирсон.
9. Липман, М. (2003). Мышление в образовании (второе издание). Кембридж: издательство Кембриджского университета.
10. Пол, Р., и Эльдер, Л. (2006). Критическое мышление: природа критического и творческого мышления. Журнал о развитии образования, 30), 34-35.

ОСОБЕННОСТИ АЛЬТЕРНАТИВНОГО ФИНАНСИРОВАНИЯ ДЛЯ МАЛОГО И СРЕДНЕГО БИЗНЕСА

к.э.н., профессор Сыздыкова К.Ш.

магистрант 2 курса по специальности «Экономика», Кадыргалиева Динара
«Q» University, Алматы, Казахстан

Аннотация. В статье проведен анализ современного состояния и развития рынка альтернативного финансирования на основе бизнес-моделей; представлены объемы продаж для каждой категории бизнес-моделей, дающие представление об эффективности различных типов «online-финансовых услуг» в разных регионах мира и даны рекомендации по категориям бизнес-моделей;

Ключевые слова: рынок онлайн-финансовых услуг, бизнес-модели, краудфандинг, альтернативное финансирование, цифровая инфраструктура;

Актуальность проблемы. Цифровая революция кардинально изменила традиционные бизнес-модели и способ ведения бизнеса компаниями. Эта концепция заложила основу для понимания того, как цифровые платформы и сетевые отношения могут способствовать успеху бизнеса в эпоху цифровых технологий. В этом отношении альтернативное онлайн-финансирование (в дальнейшем - АОФ) обогащает финансовую индустрию, предоставляя новые возможности для инвесторов и предпринимателей через инновационные цифровые платформы. Этим определяется актуальность данной проблемы, чему и посвящена настоящая статья.

Целью статьи является определить пути совершенствования рынка АОФ в различных регионах мира и в Казахстане. Данное исследование охватывает несколько ключевых аспектов и утверждений: а) анализ роста альтернативного онлайн-финансирования в основных регионах мира, которые обусловлены технологическими инновациями, увеличением доступа к интернету и изменениями в потребительских предпочтениях; б) в разных регионах мира, в развитых странах, таких как США и Великобритания, существует разнообразие в регулировании и подходах к альтернативному финансированию. В развивающихся странах, регулирование находится на стадии формирования, что создает как возможности, так и риски для участников рынка.

Материалы и методы. В статье использованы: 1) методология системного и критического анализа международного рынка и бизнес-моделей альтернативного онлайн-финансирования; 2) методика анализа статистических данных; 3) методика сбора, обработки, анализ и систематизация информации по теме исследования, в т.ч. : а) отчеты и аналитические обзоры от индустриальных ассоциаций, таких как «Cambridge Centre for Alternative Finance»; б) научные исследования полученные путем анализа состояния развития альтернативного финансирования в различных странах и регионах мира; в) «Контент-анализ», т.е. анализ публикаций и других материалов для выявления ключевых тем и трендов на рынке альтернативного финансирования в регионах мира; 3) оценка экспертов финансовых институтов.

Использование вышеперечисленных методов в комплексе позволяет проводить всесторонний анализ, обеспечивая качественные и количественные оценки текущего состояния и перспектив развития рынка «Online-финансовых услуг» на международном рынке.

Результаты и обсуждение. В Казахстане, рынок альтернативного онлайн-финансирования находится на стадии активного развития и по состоянию на 01 января 2024 года микрофинансовый сектор РК представлен 229 микрофинансовыми организациями, получившими лицензию на осуществление микрофинансовой деятельности. По данным НБРК с 2021 года по 2024 годы основные финансовые показатели микрофинансовых организаций увеличились более чем в два раза. Совокупные активы за последние три года увеличились на 869,1 млрд тенге или в 2,7 раза и по

состоянию на 01 января 2024 года составили 1 388,0 млрд тенге против 518,9 млрд тенге на 01 января 2021 года. Объем выданных микрокредитов, обязательства и собственный капитал микрофинансовых организаций за указанный период показали значительный рост, в частности, микрокредиты предоставленные увеличились на 822,9 млрд тенге (в 2,9 раза), обязательства - на 631,5 млрд тенге (в 2,8 раза) и собственный капитал - на 237,6 млрд тенге (в 2,4 раза). По данным НБРК с 2021 года по 2024 годы основные финансовые показатели микрофинансовых организаций увеличились более чем в два раза[1].

Совокупные активы за последние три года увеличились на 869,1 млрд тенге или в 2,7 раза и по состоянию на 01 января 2024 года составили 1 388,0 млрд тенге против 518,9 млрд тенге на 01 января 2021 года. Объем выданных микрокредитов, обязательства и собственный капитал микрофинансовых организаций за указанный период показали значительный рост, в частности, микрокредиты предоставленные увеличились на 822,9 млрд тенге (в 2,9 раза), обязательства – на 631,5 млрд тенге (в 2,8 раза) и собственный капитал – на 237,6 млрд тенге (в 2,4 раза).

Численной базой наших исследований АОФ по основным регионам мира являются статистические материалы Cambridge Sup Tech Lab (2022), State of SupTech Report 2022, Cambridge: Cambridge Centre for Alternative Finance (CCAF), University of Cambridge. Available at www.cambridgesuptechlab.org/SOS [2]. Анализ онлайн-финансовых услуг моделей краудфандинга по регионам мира показывает следующее(таблица):

- «APAC» - объемы продаж составляют -\$586.6 млн, с существенным преобладанием модели краудфандинга, основанного на вознаграждении;
- «Europe» - \$575.8 млн, сбалансированное распределение между финансовыми моделями «Вознаграждение и Пожертвования»;
- «China» - \$8.3 млн, преимущественно краудфандинг, основанный на вознаграждении;

Таблица - Разбивка объема продаж посредством краудфандинговых и неинвестиционных моделей в разрезе регионов в 2020 году

№	Регионы	Краудфандинг, основанный на вознаграждении	Краудфандинг на основе пожертвований	Крауд-микрофинансирование	В целом по неинвестицион-ным моделям
0	1	2	3	4	5
1	APAC; из которых доля рынка,%	405.7m 69	143.3m 25	37.5m 6	586.6m
2	China; из которых доля рынка,%	7.9m 95	0.4m 5	0	8.3m
3	Europe; из которых доля рынка,%	261.7m 45	295.6m 51	18.5m 3	575.8m
4	LAC; из которых доля рынка,%	10.1m 15	15.6m 23	43.3m 63	69.1m
5	MENA; из которых доля рынка,%	3.3m 29	3.0m 26	5.2m 45	11.4m
6	SSA; из которых доля рынка,%	1.1m 2	15.8m 28	39.3m 70	56.2m
7	UK; из которых доля рынка,%	68.8m 1	5768.6m 99	0	5837.4m
8	USA & Canada; из которых доля рынка,%	492.0m 39	760.6m 60	7.7m 1	1260.4m
9	ИТОГО: из которых доля рынка,%	1250.7m 15	7003.0m 83	151.5m 2	8.41b
*Источник : рассчитано авторами по данным [2]					

*Примечание: APAC - The vast Asia Pacific region; LAC - The term Latin America and the Caribbean; MENA- Middle East and North Africa; SSA - Sub-Saharan Africa; UK - The United Kingdom of Great Britain and Northern Ireland; **m**- млн долл. США; и **b**- млрд долл. США

В регионах с доминированием модели крауд-микрофинансирования: «LAC» - \$69.1 млн.; «MENA» - \$11.4 млн; и «SSA» - \$56.2 млн - объемы продаж онлайн-услуг; (таблица). По категориям моделей лидирует «Краудфандинг на основе пожертвований» \$7 003.0 млн., далее следуют: «Краудфандинг, основанный на вознаграждении» - \$1 250.7 млн. и «Крауд-микрофинансирование» - \$151.5 млн.

При этом, безусловный лидер - модель «Краудфандинг на основе пожертвований», которая особенно преобладает в Великобритании. Регионами с высокими показателями альтернативного финансирования являются - «UK», «USA & Canada». Предпосылками таких результатов могут быть развитая экономика и правовая система, высокий уровень доверия инвесторов и доступностью капитала. Обладателями низких показателей альтернативного финансирования остаются «China» и «MENA». На наш взгляд, такое положение могут быть обусловлены строгими регуляторными рамками, ограниченным доступом к международным рынкам и меньшей популярностью краудфандинга.

Практическая значимость. Исследование на основе данных о объемах продаж, долях рынка и динамике различных онлайн-финансовых услуг и моделей в разных регионах мира позволяет сделать следующие выводы:

1. Стимулирование внедрение инноваций. Поощрять инновации в финансовых моделях для удовлетворения меняющихся потребностей рынка. Адаптировать инновации к местным рыночным условиям.

2. Создать благоприятную нормативно-правовую среду, для защиты инвесторов и потребителей.

3. Улучшить цифровую инфраструктуру и доступность. Инвестировать в цифровые технологии для широкого доступа к онлайн-финансовым услугам, особенно в регионах с низким уровнем внедрения.

4. Просвещать и укреплять доверие. Активизировать усилия по обучению потребителей для укрепления доверия к онлайн-финансовым услугам.

5. Глобальные и локальные стратегии. Реализовать стратегии, которые сочетают глобальную экспансию с адаптацией местного рынка для удовлетворения разнообразных потребностей инвесторов и потребителей.

FEATURES OF THE ALTERNATIVE FINANCING FOR SMALL AND MEDIUM-SIZED BUSINESSES

Cand. Sc. (Econ.), Professor, **Kulyash Sh. Syzdykova**;

2-nd year graduate student in Economics, **Kadyrgalieva Dinara**

"Q" University, Almaty, Kazakhstan

Abstract. The article analyzes the current state and development of the alternative financing market based on business models; presents sales volumes for each category of business models, giving an idea of the effectiveness of various types of "online financial services" in different regions and provides recommendations on categories of business models;

Keywords: online financial services market, business models, crowdfunding, alternative financing, digital infrastructure;

Список использованных источников

1 Национальный Банк Республики Казахстан. <https://www.nationalbank.kz/ru> (Дата обращения: 05.10.2024)

2 Cambridge Sup Tech Lab, State of SupTech Report 2022, Cambridge: Cambridge Centre for Alternative Finance (CCAF), University of Cambridge. Available at www.cambridgesuptechlab.org/SOS, 2022 (Дата обращения: 27.09.2024);

ЗЕЛЕНАЯ ЭКОНОМИКА И ИСКУССТВЕННЫЙ ИНТЕЛЛЕКТ КАК НОВЫЕ ВЫЗОВЫ ДЛЯ КАЗАХСТАНА

М.Ю.Н. Мадзигон В.Э.

М.Ю.Н. Мадзигон А.О.

студент 3 курса Нусупова К.Ж.

студент 3 курса Вагнер В.А.

Q University, г. Алматы, Республика Казахстан

Аннотация: В статье предлагается общий обзор основных вызовов и возможностей Казахстана на пороге четвертой промышленной революции, рассматривается роль искусственного интеллекта в развитии страны и примеры синергии зеленой экономики и передовых технологий.

Ключевые слова: "зелёная экономика", "искусственный интеллект", "сельское хозяйство".

В современном мире технологии и устойчивое развитие играют ключевую роль в трансформации экономики и общества. Казахстан, обладая большими природными ресурсами и стратегическим расположением, находится на пороге изменений, связанных с переходом к зеленой экономике и внедрением искусственного интеллекта (ИИ). Эти два направления открывают новые возможности для страны, но также требуют преодоления определенных вызовов. 30 мая 2013 года в Казахстане была утверждена «Концепция по переходу Республики Казахстан к «зеленой экономике», направленная на повышение инновационности и конкурентоспособности государства. К этой дате был приурочен круглый стол «Зеленая экономика» – парадигма инновационного и устойчивого развития Казахстана», организованный Библиотекой Елбасы совместно с Программой ООН PAGE «Партнёрство для действий по зелёной экономике» и Министерством экологии, геологии и природных ресурсов Республики Казахстан.

Зеленая экономика предполагает модель развития, ориентированную на снижение нагрузки на окружающую среду, рациональное использование ресурсов и минимизацию углеродного следа. Казахстан, как один из крупнейших производителей нефти и угля в регионе, стоит перед задачей диверсификации экономики в сторону экологически чистых технологий.

Основные вызовы:

1. Сокращение зависимости от углеводородов. На добычу и экспорт нефти и газа приходится значительная доля ВВП Казахстана. Переход к возобновляемым источникам энергии (ВИЭ) потребует крупных инвестиций и развития новых отраслей.

2. Углеродное регулирование. Страны Евросоюза и другие мировые рынки вводят углеродные налоги, что создаёт риски для экспорта углеводородной продукции из Казахстана.

3. Преодоление старых инфраструктурных барьеров. Энергетическая система страны требует модернизации для интеграции ВИЭ, таких как солнечная и ветровая энергия.

Возможности:

- Казахстан имеет огромный потенциал для развития ВИЭ. Например, солнечная энергия в южных регионах и ветровая энергия в степных зонах могут стать основой новой энергетики.

- Развитие «зелёного» сельского хозяйства и внедрение технологий точного земледелия позволят снизить использование воды и химических удобрений.

Рисунок 1 – Переход к «зеленым» технологиям

Таблица 1 – Показатели и статистика по направлениям внедрения зеленой экономики.

Направление	Показатели/Статистика	Вызовы
Зеленая экономика		
Вклад возобновляемой энергии	4% от общего объема производства электроэнергии (2023 г.)	Недостаточная инфраструктура для расширения ВИЭ.
Энергетическая зависимость	Более 60% энергии производится из угля	Высокие выбросы углекислого газа.
Уровень переработки отходов	18,3% (2023 г.)	Недостаток технологий для эффективной переработки.
Водные ресурсы	Казахстан входит в топ-10 стран с высоким риском дефицита воды	Рациональное управление водными ресурсами и модернизация систем орошения.

Искусственный интеллект: роль в развитии экономики

ИИ становится ключевым драйвером четвертой промышленной революции. Казахстан видит в искусственном интеллекте инструмент для повышения эффективности управления ресурсами, улучшения качества жизни и укрепления конкурентоспособности.

Примеры применения ИИ:

1. **Экология.** Системы мониторинга на основе ИИ могут отслеживать уровень загрязнения воздуха, воды и почвы в реальном времени. Это поможет оперативно реагировать на экологические угрозы.
2. **Энергетика.** Алгоритмы ИИ оптимизируют работу энергосетей, снижая потери электроэнергии, и помогают прогнозировать потребление энергии.
3. **Сельское хозяйство.** Технологии ИИ могут использоваться для мониторинга урожайности, контроля за состоянием почвы и оптимизации использования воды.
4. **Городская инфраструктура.** «Умные города», такие как пилотный проект в Астане, используют ИИ для управления транспортом, улучшения общественной безопасности и сокращения энергопотребления.

Синергия зеленой экономики и искусственного интеллекта. Объединение зелёной экономики и ИИ открывает перед Казахстаном уникальные перспективы.

Например:

- Интеллектуальные энергосистемы. Использование ИИ для управления солнечными и ветровыми электростанциями, а также для интеграции ВИЭ в национальную энергосистему.
- Цифровизация природоохранной деятельности. ИИ может анализировать данные о биоразнообразии и изменениях климата, помогая разрабатывать стратегии по сохранению природы.
- Оптимизация логистики и транспорта. Электромобили и беспилотные технологии, управляемые ИИ, могут сократить выбросы парниковых газов.

Таблица 2 – Взаимодействие зеленой экономики и искусственного интеллекта в Казахстане.

Аспекты	Зеленая экономика	Искусственный интеллект (ИИ)	Взаимодействие
Определение	Экономическая система, направленная на снижение вреда для окружающей среды и устойчивое развитие.	Сфера технологий, включающая алгоритмы и системы, способные анализировать данные и принимать решения.	Интеграция ИИ в зеленую экономику для повышения эффективности и устойчивости.
Вызовы	- Высокая зависимость экономики Казахстана от углеводородов. - Недостаток инвестиций в экологические проекты.	- Недостаток специалистов в сфере ИИ. - Ограниченная цифровизация экономики.	- Требуется адаптация ИИ под нужды устойчивого развития. - Возможность цифрового неравенства.
Возможности	- Развитие возобновляемых источников энергии (ВИЭ). - Повышение энергоэффективности.	- Оптимизация ресурсов. - Прогнозирование экологических рисков. - Разработка умных технологий.	- Создание умных городов. - Оптимизация производства и потребления в реальном времени.
Мировые тренды	- Увеличение доли ВИЭ. - Углеродная нейтральность к 2050 году.	- Автоматизация процессов. - Использование больших данных и машинного обучения.	- Использование ИИ для управления экологическими проектами (например, умные сети, мониторинг климата).
Казахстанский контекст	- Программы по декарбонизации (например, стратегия углеродной нейтральности). - Развитие ВИЭ в регионах.	- Создание технопарков (Astana Hub). - Национальные программы цифровизации (Digital Kazakhstan).	- Возможность интеграции ИИ в сельское хозяйство, энергетику и промышленность для устойчивого развития.
Перспективы	- Переход на зеленые технологии снизит зависимость от ископаемых ресурсов.	- Развитие ИИ создаст новые рабочие места в IT-сфере.	- Совместное развитие ускорит переход Казахстана к устойчивой экономике.

Эта таблица подчеркивает ключевые аспекты, вызовы, возможности и перспективы взаимодействия зеленой экономики и ИИ в Казахстане.

Зеленая экономика и искусственный интеллект представляют собой два ключевых направления, которые могут стать основой устойчивого развития Казахстана. Правильное сочетание инновационных технологий, экологических инициатив и государственной поддержки позволит стране не только адаптироваться к глобальным вызовам, но и занять лидирующие позиции в Центральной Азии. Однако для этого требуется комплексный подход, включающий модернизацию инфраструктуры, развитие кадрового потенциала и привлечение инвестиций.

Рисунок 2 –Зеленая экономика и ИИ

GREEN ECONOMY AND ARTIFICIAL INTELLIGENCE AS NEW CHALLENGES FOR KAZAKHSTAN

Master of Law Degree **Madzigon V.E.**

Master of Law Degree **Madzigon A.O.**

3rd year student **Nusupova K.J.**

3rd year student **Wagner V.A.**

Abstract: The article provides an overview of the main challenges and opportunities of Kazakhstan on the threshold of the fourth industrial revolution, examines the role of artificial intelligence in the development of the country and examples of synergy between the green economy and advanced technologies.

Keywords: "green economy", "artificial intelligence", "agriculture".

Список использованных источников

1. Указ Президента Республики Казахстан от 30 мая 2013 года № 577 “О концепции перехода Республики Казахстан к “зеленой экономике” [Электронный ресурс] Режим доступа: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/U1300000577> (дата обращения 20.11.2024 г.).
2. Программа ООН по окружающей среде. “Global Green Economy Index” [Электронный ресурс] Режим доступа: <https://www.unep.org> (дата обращения 20.11.2024 г.).
3. The World Bank Group. Kazakhstan: Transition to Green Economy. Washington DC, 2023. [Электронный ресурс] Режим доступа: www.worldbank.org (дата обращения 20.11.2024 г.).
4. Акимов, А. А. Роль искусственного интеллекта в развитии зеленой экономики в Казахстане // Экономика и экология Казахстана. – 2023. - №4. - С. 45-50.

ПСИХОЛИНГВИСТИЧЕСКИЕ ОСОБЕННОСТИ В МЕДИАПОТОКЕ

старший преподаватель **Газиева Дилфуза Мухамедкадировна**

Ферганский государственный университет

г.Фергана, Республика Узбекистан

Аннотация: В статье рассматриваются методы и приемы языка в сфере массовой коммуникации, выделены главные вопросы, вызывающие затруднения в процессе зрительного восприятия слова в медийных текстах: как установить правильное соотношение между текстуальным и речевым процессом; каким путем идти – от общего к частному или от частного к общему.

Ключевые слова: медиалингвистика, медиапоток, медиаречь, медийный текст, медиапродукт.

В решении вопросов, связанных с медиалингвистикой, большую роль играет непосредственно работа над текстом, учитывая все методы и приемы языка в сфере массовой коммуникации. Визуальное восприятие слова предполагает анализ образов из существенных и несущественных признаков. Выделяются существенные признаки, рассматривающиеся во взаимосвязи как свойств одного и того же предмета, так и в совокупности, которое в последствии становится понятием. Очень важно в медиаречи создать оптимальные условия для более активной работы над понятием, основная функция которого – воздействие на читателя, слушателя через призму значения слова, включая прямые значения слов, и через смысловые наслоения. В смысловых наслоениях выражается авторское видение и отношение, скрытая оценка предмета, представленного явления и рекламируемого продукта. Главные вопросы, наиболее спорные и вызывающие значительные затруднения в процессе зрительного восприятия слова в медийных текстах: как установить правильное соотношение между текстуальным и речевым процессом; каким путем идти – от общего к частному или от частного к общему [1,с.17]; Каждый рекламный ролик, представленный в средствах массовой информации, будь то полоса газет или реклама на экранах телевизора, зачастую решает этот вопрос так: сначала вступительный обзор, то есть употребление общих слов по заданной тематике, а потом переход к конкретным понятиям, где акцент делается непосредственно не на предмет, а на особенность и скрытый смысл (в частности, это касается акционных товаров, где создается не только визуальный образ, но и подчеркивается содержание сообщения – «предложение, перед которым невозможно устоять»). Конечно же, понимание и восприятие неразрывно связано с сознанием, и таким образом в силу вступает мировоззрение, оценка, психологические и эстетические факторы, где стоит обратить внимание на форму подачи представленного материала. Далее представлены примеры, которые представлены как модель воздействия через использования различных коммуникативных приемов на сознание и подсознание, на «принудительную» активизацию мышления, суть которой заключается в том, чтобы слушатель/зритель вынужден быть активным участником, независимо от того, желает он этого или нет. Например, когда на экран выходит новый фильм, его представление сопровождается и визуально-вербальными образами, а также данное действие должно сопровождаться текстом (набором слов или коротких предложений), используя лексические средства с учетом тончайших смысловых оттенков. Здесь имеется ввиду, что рекламный блок сопровождается яркими картинками и короткими голосовыми сообщениями блока с пошаговым алгоритмом дальнейших действий, например – "Приди", "посмотри", "купи", "получи", "забери", "выиграй" и т.д. Это пример рекламы, когда представлен порядок выполнения действий (со скрытым подробным описанием пошаговых дальнейших действий, действующий на подсознание) и таким образом визуализация текста дает установку на выполнение и исполнение представленного медиапродукта. Толкование смысла слова проводится в комплексе с составной частью полного лингвистического анализа, включающего исследование роли лексических (а также других) средств в передаче идейно-тематического содержания[2,с.103];

Еще один прием в медиалингвистике, который воздействует на сознание, – стилистическое «окрашивание» слов, который помогает «правильно понять авторский замысел». В лексическом аспекте это выбор и подбор слова, внешний способ оформления мысли, способствующий раскрытию заложенного смысла, и таким образом с помощью завуалированности выделяется логически значимое слово.

Поскольку все приемы, связанные с созданием текста рекламы ставят главной задачей выяснение закономерностей, помогающих познавать действительность и в той или иной мере на нее воздействовать, но каждый создатель (автор проекта, рекламного блока) решает эту задачу по-своему, в зависимости от материала и целей. Лингвистические единицы «различаются по характеру и степени участия в выражении образного содержания».

Определяющая роль в выражении образной информации принадлежит языковым единицам, функциональное осложнение которых заключается в изменении их понятийного содержания». Лексические единицы, характеризующиеся изменением понятийного содержания в представленном медиапродукте, являются главными, ключевыми в системе лексических изобразительных средств, служат объединению слов в единое смысловое целое. В лексико-стилистическом аспекте в создании текста необходимо уделять внимание контекстуальным и лексическим синонимам, позволяющим избежать однообразия в тексте (например, волшебный, чудесный, сказочный, неповторимый аромат; неповторимый, изысканный вкус и др.). Лексико-стилистический прием используется для того, чтобы слово было употреблено с точки зрения точности и выразительности, в передаче смысла.

Конечно же, существуют тексты, которые требуют употребление специальных терминов и акцент в таких текстах идет именно не на эмоциональную окраску слова, а на конкретное понятие или его характеристику, например, реклама для автомобилей, связанная с продажей автозапчастей и всех деталей для авто, будет с акцентом именно на конкретно заданные понятия или характеристики и подбором соответствующих представленных образов и соответственно подобранных изображений показана технология создания каждой детали, то есть акцент идет на определенную тематику и все что с ней связано с использованием в визуальных образах описания конкретного определения или понятия.

Воссоздание образа можно достичь без применения каких-то языковых средств, сосредотачиваясь на подборе слов, касающихся непосредственно представления представленного продукта. Необходимо отметить, что в последнее время широко обращаются к многообразным речевым средствам: к разговорной речи, просторечию, диалектизмам, этнографизмам, разного рода фольклорным источникам, народной фразеологии, поэтике народного творчества, учитывая специфику слова на уровне стилистической семантики, пример рекламы банка, который дает кредит и соответствующий лозунг «Раздаем капусту... Хватит на всех!», в данном случае восприятие слова происходит за счет того, что оно употребляется не в прямом значении. [3,с.87];

Среди синтаксических приемов использования слов в медиапотоке можно отметить, например, неправильный порядок употребления слов, то есть, таким образом, целевая установка идет по принципу «четкость, заостренность замысла» и полное соответствие этому замыслу. Пример рекламы гипермаркета дверей, и одна из моделей называется Корона и соответственно описание «изысканная, соблазнительная, утонченная...», то есть используется прием стилистической завуалированности конкретных слов.

Телекоммуникационные технологии в сочетании с современными гуманитарными технологиями дают возможность манипулирования сознанием, и соответственно усиливают влияния на все сферы человеческой жизни (экономическую, социальную, культурную и политическую). Это, прежде всего, Вопрос представления текста в СМИ как установке связи между представлением текста и формой общественного сознания и общественной жизни [4,с.24]; Специфика текстов средств массовой информации заключается в использовании средств и приемов для создания единства образа. Можно отметить несколько приемов, таких, как употребление неизвестных слов, либо слов иностранного происхождения в написании текста, использование опорных слов, семантическая интерпретация лексических единиц, которые отображают идейное содержание создаваемого образа. Работая над текстом, с одной стороны происходит использование лексических средств: семантика слова, устойчивые и свободные словосочетания, измененные в значении слова под влиянием контекста, а с другой стороны – восприятие представленного текста и образа как единого целого предполагает синтетическую деятельность[5,с.11];

Закключение. Известно, что текст – это сложное образование, представляющее собой тематическое, смысловое и структурное единство, в котором актуализируется языковая единица. Визуальное восприятие текста в медиапотоке происходит в соответствии с авторским замыслом, в связи с чем понимание контекстуального значения слова требует осуществления разнообразных мыслительных операций, действует на сознание. При этом

необходимо учитывать, что слово приобретает определенный смысл, часто в корне отличающийся от значения. Глубинная сущность текста – авторская позиция, идейный смысл, выраженные через сложную систему различного рода приемов, языковых средств, которая, прежде всего, зависит от понимания значения слова. В эмоционально-оценочных добавлениях (наращениях, вторичных значениях) может содержаться образная информация. Эти добавления «раздвигают рамки предметно-логического содержания и превращают информативный текст в искусство слова».

Медиалингвистика представляет собой платформу для языковых экспериментов, так как сопоставляет не только слова в единую цепь, но и дает возможность для объединения разных по стилю текстов, придает конкретному и общепринятому понятию стилистическую окраску и новое значение и т.п. Конечно же, не стоит забывать о том, что текстовая информация воспринимается с позиции индивидуально-авторского и общечеловеческих начал, и необходимо «находить» и «выделять» именно ключевые слова для постижения текста.

Создать единую схему для создания, понимания и восприятия слова, предложения и текста в медиапоток весьма сложно, так как это зависит от ряда факторов: от поставленных целей и задач, какую именно информацию нужно донести до сознания и каким образом она будет влиять на ход последующих действий. Во время подготовительной работы над текстом необходимо использовать слова для создания словесного художественного образа, который порождает условия для поиска новой речевой формы при передаче того или иного содержания и является залогом для визуального восприятия слова.

Список использованной литературы:

1. Барт Р. Избранные работы. Семиотика. Поэтика. М., 1994.
2. Деррида, Ж. Письмо и различие. Пер. с фр. под ред. В. Лапицкого. — СПб: Академический проект, 2000. — 430 с.
3. Казак М.Ю. Медиаатекст: сущностные и типологические свойства// Глобальный медиажурнал. Российское издание
4. Лотман Ю.М. Статьи по семиотике культуры и искусства\ «Вышгород», 1997, № 1-2, с. 8-31
5. Шевченко А. Ю. Дискурсивный анализ материалов массовой коммуникации: "Теория коммуникации & прикладная коммуникация"/ Под ред. И.Н. Розиной. - Ростов н/Д: ИУБиП, 2002.

ИСКУССТВЕННЫЙ ИНТЕЛЛЕКТ В РАЗВИТИИ МОЛОДЕЖИ ЧЕРЕЗ МУЗЫКОТЕРАПИЮ: НОВЫЕ ВОЗМОЖНОСТИ И ПЕРСПЕКТИВЫ

доцент **Нажметдинова.М.М.**
Fergana State University
r.Fergana, Republic Uzbekistan

Аннотация. Искусственный интеллект (ИИ) активно внедряется в различные области, включая здравоохранение, образование и психологическую помощь. Одной из перспективных сфер является использование ИИ в музыкотерапии, что открывает новые возможности для развития молодежи. Музыкотерапия — это метод психотерапии, использующий музыку для улучшения эмоционального и психоэмоционального состояния. В сочетании с ИИ она может значительно повысить эффективность лечения, персонализируя подходы к каждому участнику, отслеживая его эмоциональные реакции и подбирая наиболее подходящую музыкальную терапию. В статье рассматриваются возможности использования ИИ в музыкотерапии, а также перспективы его применения для поддержки молодежи в преодолении стресса, депрессии и других психоэмоциональных расстройств. Особое внимание уделено взаимодействию новых технологий с творческим самовыражением молодежи и их роли в профилактике психологических проблем.

Ключевые слова: искусственный интеллект, музыкотерапия, молодежь, психоэмоциональное здоровье, персонализация терапии, стресс, депрессия, инновации в психотерапии, новые технологии в здравоохранении.

В последние годы искусственный интеллект (ИИ) находит все большее применение в различных сферах жизни, включая образование, здравоохранение и психологическую помощь. Одной из интересных и перспективных областей является использование ИИ в музыкотерапии, особенно в работе с молодежью. Музыкотерапия уже давно зарекомендовала себя как эффективный метод лечения и поддержания психоэмоционального состояния, а технологии ИИ открывают новые возможности для ее развития.

Потенциал ИИ в музыкотерапии. ИИ позволяет значительно улучшить процессы диагностики и индивидуализации лечения в музыкотерапии. Использование алгоритмов для анализа музыкальных предпочтений и эмоциональных реакций на музыку может значительно повысить эффективность терапии, особенно в контексте молодежной аудитории.

Преимущества ИИ в музыкотерапии:

- **Анализ эмоциональных реакций:** С помощью алгоритмов машинного обучения можно отслеживать и анализировать эмоциональные реакции пациента на музыку в реальном времени. Это позволяет более точно подбирать музыкальные композиции, способствующие улучшению состояния.

- **Персонализация подхода:** ИИ может учитывать индивидуальные предпочтения и особенности личности, что делает терапию более целенаправленной. Программы, работающие на базе ИИ, могут анализировать поведение и предпочтения молодого человека, а затем адаптировать музыкальные сессии, чтобы они максимально соответствовали его потребностям.

- **Интерактивные музыкальные сессии:** Использование виртуальных инструментов и музыки, создаваемой в реальном времени, помогает вовлечь молодежь в терапевтический процесс. Это может включать как активное создание музыки с использованием синтезаторов, так и пассивное восприятие заранее выбранных музыкальных произведений.

- **Анализ и коррекция психоэмоционального состояния:** ИИ способен мониторить и помогать в отслеживании психоэмоционального состояния участников. Системы могут определять уровень стресса, тревоги или депрессии и предлагать адаптивные изменения в музыкальных сессиях для улучшения самочувствия.

Новые возможности для молодежи. Для молодежи, особенно в условиях современного мира с его быстрыми темпами жизни, стресса и психологического давления, музыкотерапия, поддерживаемая ИИ, может стать важным инструментом для самовыражения, самопознания и психоэмоциональной стабилизации.

- **Развитие креативных навыков:** ИИ может использоваться для создания музыкальных приложений, которые не только позволяют молодежи расслабляться, но и развивают их музыкальные способности. Виртуальные инструменты и системы, которые помогают создавать музыку, могут быть полезными для самовыражения.

- **Предотвращение психологических расстройств:** Вмешательство ИИ в начальной стадии стресса или депрессии может помочь предотвратить развитие более серьезных психологических расстройств. Алгоритмы ИИ могут на ранних этапах определить признаки стресса и предложить соответствующие музыкальные решения.

- **Доступность и удобство:** Благодаря использованию мобильных приложений и онлайн-платформ, молодежь может получить доступ к музыкотерапии в любой момент, что особенно важно в условиях ограниченного доступа к традиционным психологическим услугам.

Перспективы и вызовы. Несмотря на обещающие возможности ИИ в музыкотерапии, существует несколько вызовов и ограничений, с которыми сталкивается эта технология:

• **Этические вопросы:** Использование ИИ в терапии связано с вопросами конфиденциальности данных и моральной ответственности за предлагаемые рекомендации. Как будут защищены личные данные молодежи, кто несет ответственность за результаты терапии, и насколько могут быть точными рекомендации ИИ — эти вопросы требуют решения.

• **Ограниченность интерпретации эмоций:** Несмотря на достижения в области анализа эмоций, ИИ пока не может полностью точно интерпретировать все нюансы человеческого эмоционального состояния. Психологические реакции могут быть сложными и многослойными, и искусственный интеллект пока не способен учитывать все факторы.

• **Необходимость профессионального вмешательства:** ИИ может стать полезным инструментом в музыкотерапии, но он не должен заменять профессиональных музыкотерапевтов или психологов. Важно, чтобы специалисты продолжали оказывать поддержку и направлять процесс, особенно в сложных и запущенных случаях.

Заключение. Интеграция ИИ в музыкотерапию представляет собой многообещающее направление, которое может радикально изменить подходы к лечению и психоэмоциональной поддержке молодежи. Новые возможности, открытые технологиями, позволяют значительно улучшить персонализированный подход, повысить доступность терапии и развить креативные способности молодежи. Тем не менее, важно учитывать этические, психологические и технологические вызовы, чтобы ИИ в музыкотерапии стал эффективным и безопасным инструментом.

Список использованной литературы:

1. Koch, S. (2019). *The role of music therapy in emotional development*. New York: Springer.
2. Brown, S., & Volz, M. (2021). Artificial intelligence in music therapy: New directions. *Journal of Music Therapy*, 58(3), 234-250.
3. Thompson, M. (2020). AI and creativity: Enhancing music therapy through artificial intelligence. *Music & AI*, 11(2), 145-161.
4. Hernandez, L., & Smith, J. (2022). AI-driven personalized music therapy for emotional regulation. *Psychology and Artificial Intelligence*, 15(4), 215-232.
5. Clark, R. (2023). Music therapy in the digital age: The intersection of AI and therapeutic practices. *Journal of Music Therapy & Digital Health*, 6(1), 22-40.
6. O'Reilly, C., & Evans, R. (2021). Technology-enhanced music therapy for youth: An AI-powered approach. *Advances in Music Therapy*, 32(4), 280-297.
7. Sullivan, J., & Miller, P. (2022). Artificial intelligence and the future of music therapy in youth development. *Youth Psychology Journal*, 14(5), 88-102.
8. Wilson, D. (2020). The emotional impact of AI-enhanced music therapy on adolescents. *Music and Technology*, 23(2), 125-137.
9. Liu, H., & Zhang, S. (2023). Music therapy in the era of AI: Opportunities and ethical considerations. *Journal of AI in Healthcare*, 8(1), 1-15.
10. Miller, S. (2021). AI-assisted music creation and therapeutic applications in youth development. *Journal of Music and Cognitive Science*, 9(3), 170-185.

THE RELEVANCE OF USING MODERN E-LEARNING TECHNOLOGIES IN TEACHING VOCABULARY TO PRIMARY SCHOOL STUDENTS

Teacher **Rustamova D.T.**
Fergana State University
r.Fergana, Republic Uzbekistan

Abstract. In the modern educational landscape, the integration of technology has become essential for enhancing learning experiences. This article explores the relevance of using modern e-learning technologies in teaching vocabulary to primary school students. Vocabulary acquisition is critical for young learners as it forms the foundation for literacy and effective communication. Traditional vocabulary instruction methods often fall short in engaging diverse learning styles and fostering deeper understanding. By utilizing digital tools such as interactive games, multimedia resources, and personalized learning platforms, educators can make vocabulary lessons more engaging, interactive, and tailored to individual student needs. The article examines the advantages of e-learning technologies, including interactive learning, gamification, multimedia integration, and personalized learning. Additionally, it addresses challenges such as technology access, teacher training, and the potential over-reliance on digital tools. Ultimately, the article concludes that modern e-learning technologies offer a powerful means to improve vocabulary instruction, supporting students' language development in a more dynamic and inclusive manner.

Keywords: e-learning, vocabulary instruction, primary school, technology in education, digital tools, gamification, multimedia learning, personalized learning, vocabulary acquisition, interactive learning.

In today's digital age, the integration of modern technology in education has become indispensable. Educational technologies, particularly in the form of e-learning, have revolutionized the way children learn and interact with knowledge. The use of electronic tools and resources not only enhances the learning experience but also encourages a more dynamic, interactive, and personalized approach to education. Among the various aspects of education, teaching vocabulary to primary school students plays a crucial role in laying the foundation for language skills. This article explores the relevance of using modern e-learning technologies to teach vocabulary to primary school students, examining how digital tools support language acquisition, boost student engagement, and improve learning outcomes.

The Role of Vocabulary in Primary Education. Vocabulary development is one of the essential components of early language education. A robust vocabulary helps children to better comprehend texts, communicate effectively, and express their thoughts clearly. According to research, vocabulary knowledge is directly linked to academic success and cognitive development in children. In primary school, students are introduced to new words that will form the basis of their reading, writing, and speaking skills. Therefore, it is critical to provide engaging and effective strategies for teaching vocabulary to ensure that children grasp and retain new words. Traditional methods of vocabulary teaching often involve rote memorization or simple word matching exercises. While these methods can be useful, they tend to be limited in terms of student engagement and the ability to cater to diverse learning styles. This is where modern e-learning technologies offer significant advantages.

The Advantages of E-Learning Technologies. Modern e-learning technologies refer to a range of digital tools and platforms that facilitate online learning, including apps, interactive games, educational websites, and multimedia content such as videos and animations. These technologies offer several benefits for teaching vocabulary to young learners:

1. **Interactive Learning:** E-learning tools allow students to interact with the content in a more engaging and stimulating way. Instead of simply listening to lectures or reading textbooks, students can actively participate in activities such as word searches, quizzes, and interactive exercises that

reinforce new vocabulary. This active engagement promotes better retention of words and their meanings.

2. **Personalized Learning:** Every child has a unique learning pace and style. Some children learn best through visual aids, while others may prefer auditory or kinesthetic learning experiences. E-learning technologies can be tailored to meet the needs of individual students, providing personalized vocabulary lessons that adjust to their progress and learning preferences.

3. **Gamification:** One of the most powerful features of e-learning tools is gamification. By incorporating game elements such as points, levels, and rewards, vocabulary lessons become more enjoyable and less tedious. For young learners, turning vocabulary learning into a game-like experience can increase motivation, reduce stress, and foster a positive attitude toward learning.

4. **Multimedia Integration:** The use of multimedia elements, such as videos, animations, and audio recordings, helps to reinforce vocabulary by associating words with images and sounds. For example, a child can learn the meaning of the word "dog" by watching a video that shows a dog performing various actions, accompanied by the spoken word. This multi-sensory approach supports different types of learners and strengthens the connection between words and their meanings.

5. **Access to a Wide Range of Resources:** E-learning technologies provide access to an almost unlimited number of resources, including online dictionaries, interactive flashcards, and educational websites. These resources enable students to explore new words and their meanings independently, allowing them to expand their vocabulary at their own pace.

Examples of E-Learning Tools for Vocabulary Instruction. Several e-learning platforms and tools have been developed specifically to enhance vocabulary teaching for young learners. These tools combine fun and educational elements to make vocabulary learning effective and engaging:

1. **Duolingo:** While Duolingo is primarily known for teaching foreign languages, it also offers valuable vocabulary-building exercises for young learners. The app uses repetition, interactive games, and quizzes to help students reinforce new words and improve their language skills.

2. **Kahoot!:** Kahoot! is an interactive quiz-based learning platform that enables teachers to create fun vocabulary quizzes for students. By turning vocabulary tests into competitive games, Kahoot! boosts student engagement and makes learning more enjoyable.

3. **Quizlet:** Quizlet is another popular e-learning tool that allows students to create digital flashcards for vocabulary words. With Quizlet, students can practice vocabulary through different modes, including matching games, quizzes, and written exercises.

4. **Wordwall:** Wordwall is an educational website that offers a wide range of customizable vocabulary activities, including word searches, matching games, and crossword puzzles. Teachers can use Wordwall to create personalized vocabulary exercises that match the needs of their students.

Challenges in Implementing E-Learning for Vocabulary Instruction. While e-learning technologies offer numerous advantages, there are challenges that educators may face when incorporating these tools into their vocabulary lessons:

1. **Access to Technology:** Not all schools, particularly in rural or low-income areas, have access to the necessary technology and internet infrastructure to implement e-learning effectively. Without access to computers, tablets, or reliable internet, students may miss out on the benefits of digital learning tools.

2. **Teacher Training:** For e-learning technologies to be successful in the classroom, teachers must be adequately trained in how to use these tools. Some educators may lack the necessary skills or confidence to integrate technology into their teaching, which can hinder the effectiveness of e-learning.

3. **Over-reliance on Technology:** While e-learning can enhance vocabulary instruction, it should not replace traditional teaching methods entirely. A balanced approach that combines digital tools with face-to-face instruction, peer collaboration, and hands-on activities is crucial for a well-rounded learning experience.

4. Distraction and Screen Time: Extended use of digital devices can lead to distractions and excessive screen time, which may negatively impact students' attention and well-being. Teachers should set guidelines for screen use and ensure that e-learning activities are purposeful and beneficial.

The integration of modern e-learning technologies into vocabulary instruction for primary school students has proven to be a valuable tool for enhancing language learning. These technologies offer interactive, personalized, and engaging experiences that can help students better understand and retain new words. However, it is important to address challenges such as access to technology, teacher training, and maintaining a balanced approach to digital learning. By harnessing the power of e-learning, educators can create a more dynamic and effective vocabulary instruction experience that will benefit students in their academic and linguistic development. In conclusion, as digital technologies continue to evolve, their role in education will become increasingly important. The relevance of using modern e-learning tools in teaching vocabulary to primary school students cannot be overstated, as these tools offer vast potential for improving language skills and preparing children for success in the digital world.

References:

1. Anderson, C. A., & Dill, K. E. (2000). Video games and aggressive thoughts, feelings, and behavior in the laboratory and in life. *Journal of Personality and Social Psychology*, 78(4), 772-790. <https://doi.org/10.1037/0022-3514.78.4.772>
2. Cheng, M., & Zeng, J. (2016). Effects of multimedia learning on vocabulary acquisition in young learners. *Educational Technology Research and Development*, 64(6), 1231-1245. <https://doi.org/10.1007/s11423-016-9461-4>
3. Clark, R. C., & Mayer, R. E. (2016). *e-Learning and the science of instruction: Proven guidelines for consumers and designers of multimedia learning* (4th ed.). Wiley.
4. Coiro, J., & Dobler, E. (2007). Exploring the online reading comprehension strategies used by sixth-grade skilled readers during internet research tasks. *Reading Research Quarterly*, 42(2), 130-151. <https://doi.org/10.1598/RRQ.42.2.2>
5. Kukulska-Hulme, A., & Shield, L. (2008). An overview of mobile learning. In A. Kukulska-Hulme & L. Shield (Eds.), *Mobile learning: The next generation* (pp. 1-15). Routledge.
6. Liu, M., & Hwang, G. J. (2010). The impact of multimedia annotations on EFL learners' vocabulary acquisition. *Computer Assisted Language Learning*, 23(4), 233-247. <https://doi.org/10.1080/09588221.2010.487076>
7. Mayer, R. E. (2009). *Multimedia learning* (2nd ed.). Cambridge University Press.
8. Torkey, S. A. (2006). The effectiveness of using multimedia in teaching vocabulary to young learners. *The Journal of the Faculty of Education*, 39(3), 117-130.

PEDAGOGICAL TECHNOLOGIES FOR USING THE HERITAGE OF ANCESTORS IN THE "UPBRINGING" LESSONS OF THE PRIMARY CLASS

Teacher **Sidikova Z.M.**
Fergana State University,
Fergana city, Uzbekistan

Annotation: this article study the use of educational technology in education lessons from primary school is dedicated to the heritage of the ancestors. Mastering historical knowledge is not only the heritage of the ancestors, but also educational the formation of national consciousness, moral values and cultural memory plays an important role in the development of knowledge. In the article the heritage of the ancestors of modern pedagogical technologies used in teaching, in particular, working with historical materials, interactive lessons and discussions, project methods, such as the use of multimedia tools methods and types of analysis.

Keywords: ancestral heritage, educational technology, historical knowledge, national consciousness, moral values, cultural memory, interactive lessons, multimedia technologies, national values, historical monuments.

In primary education to teach the heritage of the ancestors — this is not only to transmit historical knowledge, but also educational the formation of national consciousness, and cultural memory plays an important role in strengthening the development of moral values. With respect to the heritage of the ancestors readers to look at their own history, national values to appreciate the development of the sense of patriotism and motivate you to find their place in society. For this reason, the ancestral heritage of high importance in the education process is effective teaching of educational technology in the elementary classroom should be applied. Working with historical materials: one of the first and most important directions of studying the heritage of ancestors — historical material to work with. Historical documents which reflect the cultural and scientific achievements of our ancestors students-high, artifacts, books, and video materials to provide photo, it helps to understand them more deeply. Historical monuments, ancient monuments and architectural monuments and national heritage are the mean of the students through the material of their own history. Educational technology: historical sources and materials to work with students to create the opportunity to express their own thoughts and analyze them. For example, a map of the ancient city of uzbekistan held talks with students about their history. National educational values and to respect the heritage of the ancestors interactive lessons in the formation is of great importance. Interactive methods, including group discussions, role playing games and idea-sharing through students ' historical events, great personality and will express their opinions about cultural values. This critical thinking and logical analysis, you will develop abilities in their turn. "Idea exchange" method or the "historical events" analysis of methods of application. The students of our ancestors, important historical events, characters and their discussion in the group about the organization. Working on projects: project methodology stimulates the activity of teaching in creative and independent readers the heritage of the ancestors. This method the students of the ancestors cultural, scientific and historical heritage, research, research and creative work to attract users. For example, readers gather information about their ancestors, or staging to encourage them to describe them, you will develop in them the spirit of tadqiqotchilik. "Create project" technology. Readers of historical monuments and cultural monuments of our ancestors, or to provide themselves to do independent research projects in the form of about encourage. The use of multimedia tools: Modern pedagogical technologies, in particular, the use of multimedia tools, helps effective in teaching the heritage of the ancestors. Video and audio materials, interactive applications, presentations and animated students through a historical event can be provided on a live basis. Mastering historical knowledge of this technology to attract the attention of the readers and will help to make the process more interesting and effective. Individuals using the multimedia materials historical, cultural monuments and create a presentation about values. For example, video or interactive story cards through ancient cities and monuments. Tours and cultural events: the heritage of the ancestors acquainted with one of the effective methods — readers to travel to historical places and cultural monuments is sent. Historical monuments, museums, cultural monuments to the students about the types of rich cultural heritage of the ancestors live in will help to see and understand. Respect to such urges the readers of travel historical memory and national values. Excursion to historical places and cultural monuments to organize. To acquaint the students with the history of this place and to teach them directly. Creative work and research: creative work to attract readers about the heritage of the ancestors in them helps to strengthen the historical memory. The readers of the essay writing about ancestors or create kompozitsiya to encourage scientific studies to prepare them not only to the study of historical knowledge, but to teach a creative approach to them. Creative works, through research and the essay, readers their own history, culture and ancestral heritage as develop the attitude. The issue of quality education in the world collaborativ,

communicative, creative educational approach based on in the case of the twenty-first century skills in the development of the theoretical basis of the heritage of ancestors from the use of it is recognized that the development of science. Primary teaching readers to achieve their goals from the start of the class illustrates the requirements of the program in international and national innovation integration in the way non-standard solutions looking for, find, become possessed of the ability to solve problems tarixiylik to follow the principles of creative, news of great thinkers on modern scientific and spiritual vision as the person with the comparative analysis fullness, their mutual connection to determine the actual occupation continues from the use of the heritage of the ancestors. Developed countries Japan, Russia, Germany, France, Great Britain, Spain, Egypt, India, Iran, Turkey aimed at developing national and international experience in foreign countries readers like the integration of literacy skills and historical values-based research projects and studies being conducted. Knowledge – based society in ensuring the effectiveness of education in the use of spiritual and cultural heritage of the ancestors from young readers boosts the level of literacy from a small school to go in the minds of the enlightened, the humanist, an, tolerance, mehroqibat, or-like qualities are both effective forms and methods of implant cheers to the introduction of primary education in the process, through the study of the heritage of the ancestors, the necessity of improvement of mechanisms to increase the literacy of students they weak.

²The President of the Republic of Uzbekistan 2018-a 14-year-August in "the perfect moral and ethical physically nurturing of young people, to give them education on measures of the system to a qualitatively new level"pp-3907-number, 2019-3 years-may "to enhance the effectiveness of spiritual and educational work on additional " pp-4307-the number of the year 2020-6 years-in November "on additional measures for further improvement of the education system"pp-4884-number, 2021-year 26-march in "on measures for improvement of the system of spiritual and educational work" pp-5040-number, 2022 January 28 "in 2022-2026-new Uzbekistan's development strategy for years on"UP-60-the number of Decisions relevant to the activities of the president of the republic of Uzbekistan and other normative legal acts, international and national to perform the tasks specified in the program of work at a certain level, this research serves.Today the heritage of governors of the development of literacy skills in the learning process of primary school educational latest made in the improvement of mechanisms for particular emphasis, the president of the republic of Uzbekistan, January 28 2022 in 2022-2026-new Uzbekistan's development strategy for years on" UP-60-resolution, international and methodological strategies identified in this research will serve as the basis for the national program.

The content of the program is given in the primary grade science readers the heritage of the process of learning the development of literacy skills, their literate, educated, thoughtful thinking ability, a broad outlook, the moral character and enlightenment of national values, respect plays an effective role in. In this sense, one of the most important factors of increased literacy, this all - school training does is to make the word more artistic with the art of companion. In this way from a small school our teacher training book mutoala young, interest in the study of the heritage of the ancestors than it should be.Psychological and pedagogical aspects of the child's step from primary school teachers to school, studied, reading skills, "Alifbe" with patience and determination on the basis of the textbook builds. In the first class to teach the sounds - letter sound letter sound to convert the complex process of mental activity, the skills possessed as a result of the heritage of the ancestors given in the textbook to read complex words related to master the skills of reading will facilitate sample text given in. The readers of the goals and objectives of the lesson as it is known, reading and oral speech cultivation enrich the dictionary, and talking to teach you to read on,

---

² O'zbekiston Respublikasi Prezidenti «2022-2026-yillarga mo'ljallangan Yangi O'zbekistonning taraqqiyot strategiyasi to'g'risida»gi PF-60-son qarori va boshqa normativ hujjatida.

readers and the culture of speech and independent thinking along with them in the form of relations is the process of learning exactly following the heritage of the ancestors serves to the development of literacy skills. In the primary school and in extracurricular activities of our ancestors: Imam al-Bukhari, Muhammad at-Termizi, Abu Nasr Farobi, Abu Mansur al-Moturidiy, Abu Ali ibn Sino, Abu Rayhan Beruni, Burkhoniddin Marg'iloniy, Najmiddin Kubro, Bahouddin Nakshband, Koshifiy, Ahmad Donish, Alisher Navoi, Amir Temur, Mirzo Babur left to teach priceless works of life and the creation of the young generation and they write in the study of thorough knowledge is important in giving a solid if the level of literacy readers, the word wealth increased, and creative activities, developing talent that they are out of warrantee.

It is worth to note that in place of a conclusion, the use of educational technology in primary school education educational lessons respect to the heritage of national values, historical development plays an important role in the consolidation of memory and creative thinking. Interactive lessons, multimedia technologies, project methods, working with technologies such as effective readers the mastering process historical materials, which makes them independent thinking, creativity and critical analysis abilities you will develop. The heritage of the ancestors effective technology to the educational process in primary education be taught through the teaching of national consciousness in society and nurturing is an important factor in the formation of active and responsible citizens. Along with this, our great thinkers also give special attention to the importance of literacy skills in its development the person valentine. The heritage of the development of literacy skills of learners in the learning process approach also plays a large role specific to them.

Literature:

1. Mirziyoyev. SH. M. Demokratik islohotlarni izchil davom ettirish, xalqimiz uchun tinch va osoyishta, munosib hayot darajasini yaratish – barqaror taraqqiyot kafolatidir. / Tadbirkorlar va ishbilarmonlar harakati – O‘zbekiston Liberal-demokratik partiyasining VIII syezdidagi ma’ruzasi. // «XXI ASR», 2016-yil 21-oktabr, 44-son.

2. Abdullayeva Q. va boshqalar. “Savod o‘rgatish darslari.” T., “O‘qituvchi”, 2012 y.

3. Qosimova K., Matjonov S., G‘ulomova X., Yo‘ldosheva Sh., Sariyev Sh. Boshlang‘ich sinflarda ona tili o‘qitish metodikasi. T., TDPU. 2008 58-bet.

4. Safarova R, Inoyatova M, Shokirova M, SHermamatova L”Alifbe” 1- sinf uchun darslik. Toshkent “Ma’naviyat”.

ПРАВО СОБСТВЕННОСТИ КАК ОБЪЕКТ ИМУЩЕСТВЕННЫХ ПРЕСТУПЛЕНИЙ

Руководитель к.ю.н., ассоциированный профессор Q University,

ИП «Бизнес-юрист» **Жусупов А.А.**

Магистрант 1-го курса ОП 7M04203-Юриспруденция

Крахина Виктория Владимировна

Аннотация. Право на недвижимое имущество — это охраняемое и признаваемое нормативными актами, общественное отношение управомочивающее законного владельца по своему усмотрению владеть, пользоваться и (если собственника) распоряжаться недвижимым имуществом.

Исходя из вышеизложенного, приходим к заключению, что можно украсть документы, удостоверяющие право законного владельца владеть, пользоваться и (если

собственника) распоряжаться принадлежащим (или присвоенным) ему имуществом, но ни в коем случае не право, т.к. право это общественное отношение, не обладающее признаками предмета хищения.

Ключевые слова: право собственности, недвижимое имущество, имущество, чужое имущество, предмет хищения.

Резкий переход от планово-распределительной экономики к рыночной привел к усложнению общественных отношений собственности, а также снижению уровня жизни многих людей, что в свою очередь привело к росту имущественных преступлений.

Вопросы борьбы с хищениями имущества актуальны с древнейших времен и по сей день, так как рост преступлений против собственности выступает фактором дестабилизирующим экономические и иные общественные отношения.

Задача общества, по мнению Э. Дюркгейма, заключается в обеспечении равновесия между стремлением людей к удовлетворению своих потребностей и степенью их фактического удовлетворения [1, с.5].

На сегодняшний день мы видим, что «общество» не справляется с задачей «ограничителя страстей человеческих» и сейчас происходит то, о чем давно говорил американский криминолог Д. Горден: «... в условиях рыночных отношений преступность является ответом на конкуренцию и социальное неравенство» [2, с.115].

Наряду с этим сбываются и прогнозы экспертов о том, что одной из крупнейших по объему продаж и быстро растущих сфер экономики в XXI веке будет производство средств обеспечения безопасности в условиях, когда имущие будут все в большей степени пытаться отгородиться и защитить свою собственность от неимущих [1, с.5].

Вопрос о праве собственности как объекте имущественных хищений интересен тем, что его можно исследовать как с позиции уголовного права, так и с позиции иных отраслей права (конституционного, гражданского и т.д.).

В процессе исследования, возникли вопросы, требующие их более детального анализа. К примеру, присвоение – правомерный процесс возникновения права собственности или самостоятельная форма хищения?

Хищение, все его формы являются общественно-опасным преступлением против собственности, охраняемой Конституцией Республики Казахстан, Уголовным кодексом РК., Кодексом РК об административных правонарушениях.

Прежде чем говорить о преступлениях против собственности необходимо дать точное определение термину «право собственности». Наиболее близко его нам дает ст. 188 ГК. РК. — Право собственности есть признаваемое и охраняемое законодательными актами право субъекта по своему усмотрению владеть, пользоваться и распоряжаться принадлежащим (выделено нами) ему имуществом.

Н.А. Саякбаев, пишет: «Субъект приобретает вещи для того, чтобы их хранить, а после использовать их, так происходит присвоение субъектом вещи» [3, с.6].

Соглашаясь с мнением Н.А. Саякбаева, мы полагаем, что термин «принадлежность» недостаточно точно служит определению понятия право собственности, поскольку имущество может принадлежать залогодержателю выполняя функцию предмета залога (ст.301 ГК), а также на праве хозяйственного ведения, или оперативного управления. Но во всех этих случаях нет права собственности. Сам термин «собственность» в литературе доктринально определяется как экономическая категория и представляет собой отношение между людьми по поводу материальных благ, заключающееся в их присвоении (выделено нами – В.К.) одному лицу и соответственной отчужденности от всех других лиц [4, с.9; 5, 42].

Как это ни парадоксально, но следует отметить большую пропасть между наукой и законодательством. Так, например, законодатель присвоение имущества, вверенного виновному определяет как самостоятельную форму хищения, когда в соответствии с доктринальным толкованием состояние присвоения материальных благ определенным

субъектом понимается как «собственность», а присвоенность, в свою очередь, – это результат присвоения.

С учетом сказанного, на наш взгляд, было бы целесообразнее заменить термин «присвоение» в ст. 176 УК РК на «незаконное завладение вверенного виновному имущества».

В теории и практике уголовного права, до сих пор нераскрытым остается вопрос об объекте и предмете имущественных преступлений.

А.И. Рарог под непосредственным объектом хищения выделяет конкретную форму собственности (выделено нами – В.К.), определяющуюся принадлежностью имущества: государственная, частная, муниципальная или собственность общественных объединений [6, с.138].

Полагаем, было бы ошибкой согласиться с приведенным определением объекта, т.к. похищаемое имущество может находиться не только на праве собственности, но и на праве владения и пользования. Наша позиция находит подтверждение в пункте 2 Нормативное постановление Верховного Суда Республики Казахстан от 11 июля 2003 года № 8 «О судебной практике по делам о хищениях», согласно п.3 которого, предметом хищения и иных уголовных правонарушений против собственности является чужое, то есть не находящееся в собственности виновного, имущество. При этом похищаемое имущество в момент совершения уголовного правонарушения может находиться как во владении самого собственника, так и во владении других лиц, которым это имущество было вверено или оно у них находилось в незаконном владении (курсив наш – В.К.).

В связи с этим предлагаем заменить термин «конкретная форма собственности» на «отношение лиц по поводу имущества, которое может находиться как на праве собственности, так и на праве законного владения и пользования».

Под предметом преступления мы понимаем вещи и иные предметы материального мира, в создание которых вложен труд человека и обладающей объективной материальной или духовной ценностью, а также деньги или ценные бумаги, служащие эквивалентом овеществленного человеческого труда.

Предмет хищения включает в себя 3 признака хищения:

1) Юридический признак — предметом хищения является только чужое имущество. Данная формулировка очень четко определяет сторону похищаемого имущества. Преступлениями против личной собственности граждан, по мнению Филимоновой А. А., признаются такие предусмотренные законом общественно-опасные деяния, которые посягают на личную собственность граждан и направлены на преступное завладение чужим имуществом, либо выражается в уничтожении и повреждении его [7, с.12].

2) Физический признак — предмет хищения всегда материален, т.е. обладает признаками вещи. Это выходит из определения, что предметом преступления является вещь материального мира.

3) Экономический признак — предметом хищения является вещь, имеющая экономическую ценность и в нее вложен человеческий труд.

Считаем необходимым отметить, что теоретики уголовного права не всегда помнят об этих признаках выделяя под предметом хищения право на чужое имущество, забывая при этом изначальную формулировку определения права [8, с.547].

Право — это обусловленная природой человека и общества и выражающая свободу личности система регулирования общественных отношений, которой присущи нормативность, формальная определенность в официальных источниках и обеспеченность возможностью государственного принуждения [9, с.226].

Из вышеприведенного определения, выводим понятие права на недвижимое имущество. Право на недвижимое имущество — это охраняемое и признаваемое нормативными актами, общественное отношение управомочивающее законного владельца по своему усмотрению владеть, пользоваться и (если собственника) распоряжаться недвижимым имуществом.

Исходя из вышеизложенного, приходим к заключению, что можно украсть документы, удостоверяющие право законного владельца владеть, пользоваться и (если собственника) распоряжаться принадлежащим (или присвоенным) ему имуществом, но ни в коем случае не право, т.к. право это общественное отношение, не обладающее признаками предмета хищения.

В заключении хотелось бы отметить, что на сегодняшний день государство ведет активную борьбу против хищений. Однако, на наш взгляд было бы целесообразно обратить внимание на причины, побуждающие к совершению хищений (безработица, тяжелое положение малоимущих, беспризорность несовершеннолетних и т.д.).

Список использованных источников

1. Проблемы борьбы с экономической преступностью в Казахстане. Отв. ред. Г.Д. Тленчиева. Алматы: «Жеті Жарғы», 1996. – 187 с.
2. Курс советской криминологии / Под ред.: Карпец И.И., Коробейников Б.В., Кудрявцев В.Н.. В 2-х т. Т.1. М.: «Юридическая литература». – 1985. – 416 с.
3. Саякбаев Н.А. Собственность как правоотношение. – Алматы, 2001. – 152 с.
4. Джусупов А.Т. Право собственности и иные вещные права. – Алматы: «Жеті Жарғы», 1996. – 128 с.
5. Суханов Е.А. Лекции о праве собственности. М.: «Юридическая литература», 1991. – 239 с.
6. Уголовное право Российской Федерации. Особенная часть. Отв. ред. Здравомыслов. М.: «Юристь» 1996. – 559 с.
7. Филимонова А.А. Охрана личной собственности граждан. Издательство «Казахстан». Алма-Ата, 1975. – 32 с.
8. Борчашвили И.Ш. Комментарий к Уголовному кодексу Республики Казахстан. Особенная часть. Т.2. – Алматы: «Жеті Жарғы», 2021. – 1152 с.
9. Теория государства и права. Под ред. В.М. Корельского и В.Д. Первалова. М.: Инфра-М., 1997. – 570 с.

ЖАСАНДЫ ИНТЕЛЛЕКТ ҰҒЫМЫ ЖӘНЕ ОНЫҢ ҚАЗАҚ ТІЛІН ҮЙРЕНУДЕГІ РӨЛІ

«Сымбат» Дизайн және Технология Институты
АГЭУ Технология, Экономика және жалпы білім беру
пәндері кафедрасының аға оқытушысы,
филология ғылымдарының кандидаты **Бакубаева Г.Қ.**

Жасанды интеллект (ЖИ) – бұл адамның интеллектуалдық қабілеттерін еліктеуге қабілетті машиналық жүйелер болып табылады. Қазіргі таңда жасанды интеллект деректерді өңдеу, шешім қабылдау, тілдерді аудару сияқты көптеген салаларда қолданылады. Оның негізгі мақсаты – адамның когнитивті қабілеттерін техникалық құрылғылар мен бағдарламалық қамтамасыз ету арқылы іске асыру. Мысалы, смартфондардағы дауыстық көмекшілер, бейнекамералардағы тұлғаны тану функциялары немесе ғаламтордағы ұсыныстар жүйесі – осының барлығы жасанды интеллект технологияларының күнделікті өмірімізге енгенін байқаймыз.

Жасанды интеллект ұғымы алғаш рет 1956 жылы Дартмут конференциясында сөз қозғалған болатын. Сол кезеңнен бері технологиялар үздіксіз дамып келеді. Бүгінгі таңда ЖИ-дің қолданыс аясы кеңейіп, ол медицина, қаржы, өнеркәсіп және білім беру сияқты маңызды салаларда шешуші рөл атқаруда. Мысалы, медицинада ЖИ қатерлі ісіктерді ерте кезеңде анықтауға көмектесе, білім беру саласында ол оқыту үдерісін оңтайландыруға мүмкіндік береді. Қазақстанда жасанды интеллекттің рөлі күннен-күнге артып келеді.

Қазақ тілі мен жасанды интеллекттің байланысы

Қазақ тілі – Қазақстанның мемлекеттік тілі әрі елдің ұлттық бірегейлігінің маңызды бөлігі. Алайда, қазіргі уақытта қазақ тілін үйренуге деген сұраныс жоғары болғанымен, оның меңгеру әдістемелері әрдайым жеткілікті дәрежеде тиімді бола бермейді. Осы мәселені шешу үшін жаңа технологияларды, соның ішінде жасанды интеллектті қолдану ерекше өзекті болып отыр.

ЖИ технологиялары тіл үйрету саласында айтарлықтай өзгерістер әкелді. Олар арқылы тіл үйренуді геймификациялау, пайдаланушының деңгейіне қарай бейімдеу және оның жеке қажеттіліктерін ескеру мүмкін болды. Сонымен қатар, ЖИ тілді үйретуде автоматтандырылған тестілеу, сөйлеу қателерін түзету және грамматикалық жаттығулар жасау сияқты көптеген мүмкіндіктерді ұсынады.

Мысалы, қазақ тілін үйретуге арналған мобильді қосымшалар мен веб-платформалар арқылы кез келген адам өзіне ыңғайлы уақытта тіл меңгере алады. Бұдан бөлек, ЖИ негізіндегі құралдар тіл үйренушілердің деңгейін бағалап, оқыту процесін сол деңгейге бейімдей алады.

Тілді үйретудегі жаңа технологияларды қолданудың өзектілігі

Технологиялар тіл үйренуді әлдеқайда қолжетімді етеді. Әркімге ыңғайлы уақытта, өз үйінде отырып-ақ білім алуына мүмкіндік береді. Ғаламторға қолжетімділік болған жағдайда әлемнің кез келген жерінде қазақ тілін үйренуге болады.

Мақаланың мақсаты мен міндеттері

Оның негізгі мақсаты – ЖИ технологияларының тіл үйрету процесін қалай өзгертіп жатқанын көрсету және осы бағыттағы тиімді құралдар мен әдістерді анықтау.

Мақала міндеттері:

1. Жасанды интеллекттің қазақ тілін үйретудегі мүмкіндіктерін талдау.
2. Қазіргі уақытта қолжетімді технологиялық құралдарды зерттеу.
3. ЖИ технологияларын қолданудың артықшылықтары мен қиындықтарын анықтау.

1. Жасанды интеллекттің қазақ тілін үйрету әдістеріндегі орны

Жасанды интеллект технологиялары тіл үйрету әдістерінде үлкен өзгерістер енгізуде. Олар тіл үйренушілердің қажеттіліктеріне сәйкес келетін, тиімді, жылдам және қолжетімді құралдар ұсынуда. Қазақ тілін үйретуде ЖИ мынадай бағыттарда қолданылады:

-мобильді қосымшалар

Қазақ тілін үйренуге арналған мобильді қосымшалар студенттердің өз бетінше білім алуын жеңілдетеді. Мысалы, Quizlet, Qazaqtili, және Sozdik.kz сияқты платформалар тіл үйренушілер үшін қажетті грамматикалық ережелер мен сөздік қорды ұсынады. Бұл қосымшалар ЖИ арқылы тіл үйренушінің деңгейін анықтап, сабақ мазмұнын оның қажеттілігіне бейімдейді.

- онлайн курстар мен платформалар

Онлайн курстарда ЖИ оқыту үдерісін автоматтандыруға мүмкіндік береді. Мысалы, қазақ тілін үйренуге арналған курстарда ЖИ құралдары оқушылардың жазу, оқу, тыңдау және сөйлеу дағдыларын қадағалап, олардың прогрессін бақылай алады.

- дауыстық көмекшілер мен аудио құралдар

Қазақ тілінде жұмыс істейтін дауыстық көмекшілер (мысалы, Siri немесе Google Assistant) тіл үйренушілерге сөйлеу дағдыларын дамытуға көмектеседі. Олар сөздерді дұрыс айтуға, интонацияны қолдануға және сөйлем құрауға мүмкіндік береді.

2. Қазақ тілін үйренудегі жасанды интеллект құралдары

ЖИ негізінде жасалған құралдар тіл үйрету процесін анағұрлым қолжетімді әрі тартымды етуде. Олардың негізгі түрлері:

- автоматтандырылған аударма жүйелері

Google Translate, Yandex Translate және басқа платформалар қазақ тілінен басқа тілдерге аударма жасауға мүмкіндік береді. Бұл жүйелер ЖИ арқылы мәтіннің контекстін түсініп, дұрыс аударма жасауға тырысады.

- дауысты тану және сөйлеу генерациясы

Дауысты тану технологиялары, мысалы, Microsoft Azure Speech немесе Google Speech-to-Text, тіл үйренушілерге қазақ тіліндегі сөздерді дұрыс айтуға көмектеседі. ЖИ пайдаланушының сөйлеу қателіктерін түзетіп, нақты кеңестер береді.

- чат-боттар

Чат-боттар қазақ тілін үйретуде ерекше орын алады. Олар тіл үйренушілермен диалог құрып, олардың сөздік қорын, грамматикалық білімін тексеруге көмектеседі. Мысалы, Telegram-да қазақ тілін үйретуге арналған арнайы чат-боттар бар.

- интерактивті жаттығу платформалары

Қазіргі платформаларда ЖИ қолданушының оқу үдерісін талдап, оның әлсіз тұстарын анықтайды. Мысалы, грамматикалық ережелерді меңгеру қиындық тудыратын оқушыларға арнайы тапсырмалар ұсынылады.

3. Жасанды интеллекттің оқу материалдарын бейімдеудегі рөлі

ЖИ білім алушының деңгейін анықтап, оқу материалдарын бейімдеуде маңызды рөл атқарады.

- индивидуалды оқу бағдарламаларын жасау

ЖИ әрбір оқушының қажеттіліктеріне қарай жеке оқу бағдарламаларын әзірлей алады. Мысалы, егер оқушының сөздік қоры шектеулі болса, оған лексикалық тапсырмалар көп ұсынылады.

- геймификация және мотивацияны арттыру

ЖИ негізіндегі платформалар оқушылардың оқу процесіне қызығушылығын арттыру үшін ойын элементтерін қолданады. Мысалы, қазақ тілін үйрену кезінде сөздерді жаттау немесе грамматикалық ережелерді түсіну үшін викториналар мен ойындар ұсынылады.

- контент генерациясы

ЖИ арқылы қазақ тіліндегі оқу материалдарын автоматты түрде жасау мүмкіндігі бар. Мысалы, мәтіндерді жеңілдету, грамматикалық тесттер құрастыру және оқу мәтіндерін бейімдеу.

4. Қазақ тіліне тән ерекшеліктерді түсінудегі қиындықтар

Жасанды интеллект технологияларын қазақ тілінде қолдану кезінде бірқатар қиындықтар туындайды:

- фонетика және морфология ерекшеліктері

Қазақ тіліндегі дыбыстар мен олардың айтылу ерекшеліктері ЖИ үшін қиындық тудырады. Әсіресе, ү, ұ, ә, ө сияқты дыбыстарды тану және генерациялау күрделі міндет.

- сөзжасам мен көптік жалғаулардың алуан түрлілігі

Қазақ тіліндегі сөздердің көптік жалғауларын, септік жалғауларын дұрыс қолдану ЖИ үшін қиын болуы мүмкін. Мысалы, бір сөздің бірнеше түрленуі мүмкін: “кітап”, “кітабым”, “кітаптарым”.

- диалектілер мен терминология

Қазақ тілінің әртүрлі өңірлерінде қолданылатын диалектілер ЖИ модельдеріне кері әсерін тигізуі мүмкін. Сонымен қатар, кейбір заманауи терминдерді дұрыс түсіну мен аудару қиындық тудырады.

- қазақ тіліндегі лексикалық байлық

Қазақ тіліндегі синонимдер мен көпмағыналы сөздер ЖИ жүйелеріне ерекше назар аударуды қажет етеді.

5. Қазақ тілін үйретудегі жасанды интеллекттің артықшылықтары

1. Тілдік барьерді жою

ЖИ арқылы тілді үйрену кез келген адам үшін оңай әрі қолжетімді болады.

2. Дербестендірілген оқыту

Әр оқушының жеке қажеттілігіне сәйкес бейімделген оқу үрдісі.

3. Уақыт пен ресурстарды үнемдеу

ЖИ технологиялары арқылы тіл үйрену уақытты қысқартып, оқытушыға деген тәуелділікті азайтады.

ЖИ мектептер мен жоғары оқу орындарындағы оқыту үдерісін жеңілдетіп, оқушылардың білім сапасын арттыруға ықпал етеді.

1. Жасанды интеллект – қазақ тілін үйренудің жаңа дәуірі

Жасанды интеллект қазақ тілін үйрену және дамыту үдерісінде үлкен мүмкіндіктерге жол ашты. ЖИ арқылы қазақ тілін үйрену уақытты үнемдеп қана қоймай, оны анағұрлым тиімді және ыңғайлы етеді. Әлемдік цифрлық технологиялардың қарқынды дамуы қазақ тілін үйрету әдістемелерін жаңғыртуға мүмкіндік беріп отыр. Қазіргі уақытта қазақ тілін үйрету құралдары жеке деңгейге бейімделіп, әрбір оқушының қажеттілігін ескеруге бағытталуда.

Мысалы, жасанды интеллект арқылы грамматикалық ережелерді меңгеру, сөйлеу дағдыларын жақсарту немесе сөздік қорды кеңейту үшін дербестендірілген жаттығулар ұсынылады. Бұл әдіс дәстүрлі оқыту тәсілдеріне қарағанда әлдеқайда тиімді болып отыр.

2. Жасанды интеллекттің қазақ тілін дамытудағы маңызы

Жасанды интеллект тек тіл үйрену құралдары ретінде ғана емес, қазақ тілінің жалпы дамуына ықпал етуші күш ретінде қарастырылуда. Бірнеше маңызды бағыттарды атап өтуге болады:

1. Қазақ тілінің цифрлық кеңістіктегі орнының нығаюы

- Қазіргі таңда қазақ тілінде контент жасау және оны кеңейту – маңызды міндеттердің бірі. ЖИ технологиялары арқылы қазақ тіліндегі мәтіндерді автоматты түрде өңдеу, сараптау және бейімдеу мүмкіндіктері артты.

- Интернет пен әлеуметтік желілерде қазақ тілді контенттің сапасы мен саны артуда, бұл қазақ тілін үйренушілер үшін қолайлы жағдай жасайды.

2. Ғылыми-зерттеу жұмыстарындағы рөлі

- Қазақ тілінің грамматикалық және лексикалық ерекшеліктерін зерттеу ЖИ жүйелері арқылы жеңілдейді. Бұл әсіресе морфология мен фонетика саласында маңызды.

- ЖИ технологиялары тілдік деректерді жинау, сараптау және сақтау процестерін автоматтандыруға мүмкіндік береді.

3. Қазақ тілінің жаһандану үдерісіндегі рөлі

- Жасанды интеллекттің арқасында қазақ тілі халықаралық деңгейде танымал бола алады.

- Аударма жүйелері арқылы қазақ тілін басқа халықтарға түсінікті ету және шетелдік қазақтарға ана тілін үйренуге жағдай жасау маңызды қадамдардың бірі болып отыр.

3. Жасанды интеллекттің артықшылықтары мен шектеулері

Артықшылықтары:

- Дербестендірілген оқыту: ЖИ әрбір қолданушының қажеттілігіне бейімделген.

- Уақыт пен ресурстарды үнемдеу: ЖИ арқылы тіл үйрену процесі жылдам әрі қолжетімді.

- Тілдік барьерді жою: Қиындықтармен бетпе-бет келмей, қазақ тілін кез келген уақытта, кез келген жерде үйренуге болады.

Шектеулері:

- Тілдің күрделілігі: Қазақ тілінің ерекшеліктері (жалғаулар, диалектілер, синонимдердің көптігі) ЖИ модельдері үшін қиындық тудырады.

- Деректердің шектеулігі: Қазақ тіліндегі мәліметтердің аз болуы ЖИ жүйелерінің толыққанды жұмыс істеуіне кедергі жасайды.

- Инфрақұрылым мәселелері: Технологияны кеңінен енгізу үшін ғаламторға қолжетімділік пен заманауи құралдардың болуы маңызды.

4. Қазақ тілін үйретуде жасанды интеллектті пайдалану бойынша ұсыныстар

1. Технологияларды қолдау және дамыту:

Мемлекет тарапынан қазақ тіліндегі жасанды интеллект құралдарын әзірлеу мен дамытуға арнайы гранттар мен бағдарламалар ұсынылуы керек.

2. Мектептер мен жоғары оқу орындарына енгізу:

ЖИ негізіндегі қосымшалар мен платформаларды оқу процесіне енгізу қазақ тілін үйретуді заманауи деңгейге көтереді.

3. Мультимәдени және көптілді қоғамдастық үшін бейімдеу:

Қазақ тілін шет елдерде тұратын қазақ диаспорасы мен басқа этностардың өкілдеріне үйрету үшін арнайы ЖИ құралдарын жасау қажет.

4. Ғылыми зерттеулерді кеңейту:

ЖИ технологиялары арқылы қазақ тілінің фонетикалық, морфологиялық және синтаксистік ерекшеліктерін тереңірек зерттеу қажет.

5. *Қазақ тілін үйретуде ЖИ-дің болашағы*

Жасанды интеллекттің қазақ тілін үйрету саласында болашағы зор. Технологиялардың үздіксіз дамуы оқыту әдістерін одан әрі жетілдіруге мүмкіндік береді. Болашақта мынадай жетістіктерге қол жеткізуге болады:

1. Виртуалды шынайылық (VR) және кеңейтілген шынайылық (AR):

Қазақ тілін үйренушілер үшін интерактивті және ойын форматындағы оқу құралдары ұсынылады.

2. Толыққанды аударма жүйелері:

Қазақ тіліндегі аудармалар жоғары сапаға жетіп, түрлі салада қолданылуы жеңілдейді.

3. Қазақ тіліне арналған толыққанды дерекқор:

ЖИ технологияларын жетілдіру үшін қазақ тіліндегі ауқымды мәліметтер базасы құрылуы қажет.

4. Қазақ тілін автоматты түрде тану және генерациялау жүйелері:

Бұл технология қазақ тіліндегі мәтіндерді еркін түсініп, оқыту мен ақпарат алмасуды жеңілдетеді.

Жасанды интеллект қазақ тілін үйрену мен дамытуда таптырмас құралға айналуға арналуда. Оның мүмкіндіктері тек тілді үйренушілер үшін ғана емес, жалпы тілдің халықаралық аренадағы орны мен дамуы үшін маңызды. Қазақ тілін ЖИ технологияларымен үйрету – тілдің қолжетімділігі мен қолдану аясын кеңейтуге бағытталған маңызды қадам болып отыр. Бұл тек тіл үйрену үдерісін жетілдіріп қана қоймай, қазақ тілінің жаһандық деңгейде жетілдіруге ықпал етеді.

Қазіргі міндет – ЖИ технологияларын қазақ тіліне бейімдеп, оның қолданыс аясын кеңейту. Осылайша, жасанды интеллект қазақ тілінің жаңа заман талаптарына сай дамуына ықпал етеді.

Әдебиеттер тізімі:

1. Айтбаев Ө. Қазақ тілі: Теориялық және практикалық мәселелері. – Алматы: Ғылым, 1997.
2. Құдайбергенова К. С. Білім беру жүйесінде инновациялық технологияларды қолдану. – Алматы: ҚазҰПУ баспасы, 2010.
3. Әбілқасов А. Қазақ тілін оқыту әдістемесі. – Алматы: Рауан, 1995.
4. Сүлейменова Э. Д. Тіл білімі және жасанды интеллект. – Алматы: Қазақ университеті, 2002.
5. Жұбанов Қ. Қазақ тілі жөніндегі зерттеулер. – Алматы: Ғылым, 1999.
6. Әлімжанова А. М., Әлімжанова Ш. Ә. Қазақ тілін оқытуда инновациялық тәсілдер. – Алматы: Білім, 2015.
7. Оралбаева Н., Жақсылықова Қ. Қазақ тілін оқыту әдістемесі. – Алматы: Ана тілі, 1996.
8. Жұмабаев М. Педагогика. – Алматы: Ана тілі, 1992.
9. Қалиев Ғ., Болғанбаев Ә. Қазіргі қазақ тілінің лексикологиясы мен фразеологиясы. – Алматы: Санат, 1997.
10. Смағұлова Г. Қазақ тілінің функционалды грамматикасы. – Алматы: Ғылым, 2001.
11. Әлімханова С. Қазақ тілін цифрландыру және жасанды интеллект мүмкіндіктері. – Астана: Л.Н. Гумилев атындағы ЕҰУ баспасы, 2020.

12. Тұрғынбаева Б. Инновациялық оқыту технологиялары және олардың қазақ тілін үйретудегі рөлі. – Алматы: Білім, 2011.

ПРОСВЕЩЕНИЕ – ОСНОВА ЧЕЛОВЕЧЕСКОГО ОБРАЗОВАНИЯ ОДИН ИЗ ФАКТОРОВ

Камбаров Абдумутал Ахаджонович

Профессор Ферганского государственного университета,

доктор философии (DSc)

90-535-12-98

Аннотация. В данной статье просвещение признается одним из главных факторов воспитания всесторонне развитой личности. Также анализируется, что социальная среда, образование и здоровый образ жизни имеют важное значение в воспитании просвещения - всесторонне развитой личности. При этом показаны конкретные аспекты того, что вопрос воспитания зрелого поколения приобретает серьезное значение в каждом социальном процессе и требует духовно-этического и аксиологического (теории ценностей) подхода к нему.

Ключевые слова: знания, образование, национальная традиция, интеллектуальный (умственный) потенциал, духовно-нравственные ценности, манеры.

Annotation. This article recognizes education as one of the main factors in the development of a well-rounded personality. It is also analyzed that social environment, education and healthy lifestyle are of great importance in the development of enlightenment - a comprehensively developed personality. At the same time, specific aspects are shown that the issue of raising a mature generation is of serious importance in every social process and requires a spiritual-ethical and axiological (theory of values) approach to it.

Key words: knowledge, education, national tradition, intellectual (mental) potential, spiritual and moral values, manners.

Просвещенный человек – это человек, который уважает ценность нации и ее ценности, мобилизует всю свою энергию на укрепление страны, защищает престиж и честь страны, самоотверженно работает, чтобы занять достойное место в мировом сообществе. Именно поэтому просвещение признается одним из главных факторов воспитания всесторонне развитой личности. Также в воспитании просвещенности - всесторонне развитой личности важны социальное окружение, образование, здоровый образ жизни. Ведь «Образование имеет решающее значение в жизни любого общества и любой страны» [1,4].

Исходя из социально-политических и культурных изменений, происходящих в жизни нашего общества, можно сказать, что молодые люди, достигшие совершеннолетия в годы независимости, проявили свои знания, интеллект, веру и потенциал в различных сферах общественной жизни и стали мировыми лидерами в области науки, сельского хозяйства, промышленности, спорта, культуры и искусства, можно подчеркнуть, что они побеждают на олимпиадах, фестивалях и конкурсах. Образование зрелого поколения напрямую связано с содержанием и особенностями XXI века и стратегическими задачами.

Как отметил Первый Президент Республики Узбекистан Ислам Каримов, – за годы независимости огромная, буквально историческая работа, проделанная нами в нашей стране по воспитанию здорового и зрелого поколения, сегодня становится решающим фактором стремительное развитие нашей страны и достижение высоких целей, которым завидуют другие. [2,243].

Как видно из вышеизложенного, в годы независимости в вопросе качественного образования человека в Узбекистане создана уникальная национальная модель. Со времени «Года идеального поколения» универсальный и национальный аспекты этой модели

обогатились и усовершенствовались в содержательном и технологическом плане. Поскольку речь идет о воспитании зрелого поколения, уместно остановиться на некоторых философских и социологических аспектах понятия личности.

Путем анализа социально-философской сущности понятия личности выявляются важнейшие особенности развития человека к совершенству, то есть человек, личность, индивидуум стремится к совершенству только на основе формирования как человек. Человек – это человек, способный сознательно и самостоятельно действовать в обществе, имеющий свое мировоззрение и жизненные навыки, имеющий свои установки и взгляды на семью, общество, государство и социальную среду в целом. Человек как личность формируется в длительном онтогонистическом процессе, при этом биологические, психофизиологические и социальные факторы гармонируют друг с другом. Человек – продукт и творец общественного развития.

Социально-духовные и нравственные качества человека указывают на содержание его мыслей и целей, социального поведения, физической и практической деятельности. Человек начинает развиваться в направлении совершенства во всех аспектах уже с этапа достижения карьеры человека.

Вопрос воспитания совершенного поколения приобретает серьезное значение в каждом социальном процессе и сегодня требует духовно-этического и аксиологического (теории ценностей) подхода к этому вопросу. Потому что духовно-этический и аксиологический подход реализует воспитание человека в соответствии с потребностями и требованиями общества в духе духовных воззрений, моральных правил и национальных ценностей. Хотя эти процессы последовательно реализуются в нашей стране, существуют определенные проблемы, которые еще ждут своего решения в этом вопросе. В том числе: 1) процесс усвоения духовно-этических и ценностных понятий затруднен для людей; 2) несоблюдение ими морально-этических и ценностных факторов; 3) очевидно, что они не способны на определенном уровне оценить свои духовно-этические и аксиологические способности.

Философско-социологический анализ этих проблем и поиск их решения является сегодня одной из актуальных задач. Философский анализ служит определению сущности воспитания зрелого поколения, а социологический анализ — определению его практических направлений. На наш взгляд, нам необходимо определить базовую структуру духовно-нравственных и ценностных ценностей, необходимых для воспитания совершенного человека. Также актуален вопрос разработки удобных и современных технологий внедрения указанных ценностей в сознание человека, одновременно «...воспитывая духовный мир наших детей, воспитывая их в духе национальных и общечеловеческих ценностей» [2,267] по-прежнему актуальна.

В воспитании совершенного человека важны духовно-нравственная, правовая культура, любовь к Родине, верность. Итак, «Образование – это привести что-то из одного состояния в другое и довести до совершенства». Одним из значений образования является развитие человеческих религиозных, интеллектуальных и моральных сил в гармонии и равновесии» [3,339].

Хотя перечисленные выше духовно-этические, религиозные и аксиологические ценности считаются важными факторами воспитания всесторонне развитой личности, нам необходимо обратить внимание на ценности, дополняющие воспитание вопросов, не ограничиваясь к этому. Например, если мы посмотрим на историю мировой философии, если моральные вопросы решались в рамках понятий «смерть» и «выживание», то эти вопросы проявляются в воспитании всесторонне развитого человека и обеспечении его всестороннего участия в жизни. развитие общества, выражающее здоровый образ жизни. Восточная философия и исламское учение содержат много ценных советов и мнений по поводу воспитания зрелого поколения, его нравственности. Все мы знаем, что Священный Коран и Хадими Шариф являются ни с чем не сравнимым ресурсом для духовного развития зрелого поколения.

лучшение здоровья людей тесно связано с состоянием социальной среды, а также природной среды. Поэтому здоровье человека является достоянием государства и считается новым направлением рациональной жизни. Поэтому стремление к поддержанию умеренного состояния социальной среды посредством сохранения биосоциального здоровья человека является одной из важных задач государства. Итак, в этом смысле главная цель здорового образа жизни – воспитать всесторонне развитого человека. Ведь в воспитании молодежи, которая является основой нашего будущего, как всесторонне развитой личности, в создании здоровой социально-духовной и нравственной среды, как отмечал Ислам Каримов, - «Вопрос образования, который является важнейшим условием за воспитание здорового и всесторонне развитого поколения в нашей стране...»[2,249] мы, как и сделали, считаем это приоритетной и неотложной задачей сегодняшнего дня.

Учение Алишера Навои о совершенном человеке и личности имеет также высокую воспитательную ценность. Алишер Навои в предисловии к своему труду «Насаим уль-Мухаббат» перечисляет качества совершенного человека, которые воплощает в себе наука суфизма, особенно ордена Накшбанди. Следует отметить, что в поэзии и поучениях Навои более четко и ясно изложены мистические взгляды. Божественные, научные, профессиональные, духовные и моральные характеристики совершенного человека заключаются в следующих принципах. Первое покаяние – это возвращение к высоким моральным качествам, халяльный кусочек (вара) – благочестивая жизнь, соблюдение диеты. Это не диета в потреблении пищи, а воздержание от сомнительных вещей, воздержание от всего, что имеет смысл; второй — не питаться дурацкими формами, отказаться от низкого усилия, довольствоваться честным куском; третий — зарабатывать на жизнь своей профессией (принцип Бахауддина Накшбанди); четвертое – соблюдать шариат – считать все хорошие и плохие события, вещи как от Бога, полагаться на Господа; пятое — соблюдение этикета секты; шестое — считать себя меньше всех, быть смиренным, не грубить даже своим детям и слугам, а вести себя гуманно; седьмое — быть сладкоречивым, не быть злым; восьмое — быть милосердным; девятое – быть щедрым; десятое — быть храбрым; одиннадцатый – быть нежным, добрым; двенадцатый – проживание и траты по согласию; тринадцатое — потерпеть, терпеть, терпеть, не жаловаться на трудности; четырнадцатое — не бояться курения, подчиняться и молиться на пути Истины; пятнадцатая - опасность - доверие от сердца, не оставление веры, удаление из сердца нечистоты сердца, оставление пути своего и вступление в одобрение Божие; шестнадцатое – проявить мудрость в мире[4,412-413].

Возникает вопрос, какое отношение эти мистические мудрости Алишера Навои имеют к современному человеческому образованию. В связи с этим человеческие качества, перечисленные Навои, опираясь на мнения учёных-исследователей, в том числе и Бори Зиемамухамедова, являются идеями, имеющими большое духовно-нравственное воспитание сегодня, то есть в условиях, когда воспитание совершенного поколения становится возможным. поставить на повестку дня. Например, покаяние - наряду с обычным значением означает отвращение от плохих - коррумпированных поступков, направлено на формирование духа человека, честный вкус - это самоочевидная нетерпимость к вещам, добытым нечестным путем, невкусение их, честность. изображается как форма порядочности, трудолюбие - кожа на лбу, если учесть необходимость жить по средствам, если принять соблюдение шариата, даже при устоявшейся сегодня в нашем обществе концепции верховенства закона, сохраняя тон, порядок, скромность, вежливость, терпение и стойкость, не причинение вреда другим, сострадание к другим олицетворяют идею человечности, щедрость - это деятельность человека, означает, что человек должен быть щедрым, открытым и мужественные, и их комплекс охватывал моральные нормы и качества, которые должен приобрести совершенный человек. Проявить качества мыслителя в природе – значит приобрести познание природы и общества, а это значит, что человек стремится познать.

Рост зрелых людей является необходимым результатом общественной жизни, ускоряет развитие общества, создает основу для развития нации. Как говорил Абу Наср Фараби, великий мыслитель развития общественно-философской мысли Средневековья – «Главный критерий совершенства – это зрелые люди, способные удовлетворить запросы общества и служить этому обществу»[4,46]. Они не гонятся за славой, положением, материальными благами, не прогибаются перед материальными трудностями, не верят в клевету и заговоры. Поэтому никакая судьба и судьба не могут разрушить сердце чистого, смелого, духовно зрелого человека, а укрепляют и укрепляют его.

Большое значение в плане воспитания духовно зрелого человека имеет книга «Город добродетельных людей» Абу Насра Фараби, одного из мыслителей Средней Азии. Фароби подчеркивал в своем труде, что царством должен управлять мудрый человек, и считает, что главе правительства допустимо быть совершенным во всех отношениях и обладать следующими двенадцатью врожденными качествами: «изящность, понимание, острая память, проницательность, красноречие, жажда знаний, стандартность в каждом деле, умение экономить, любовь к честности и ненависть ко лжи, благородство, богатство, ненависть, справедливость, решимость»[5,189] входят в их число. Видно, что в национальном и исламском мышлении нашего народа подчеркивается, что идея совершенного человека чрезвычайно важна для общества и государства. Это важные духовные и духовные факторы воспитания зрелого поколения, и сегодня они несколько не утратили своего жизненного значения, наоборот, становятся еще более актуальными.

Совершенные люди, как воплощение гуманных идеалов, всегда проявляют самоконтроль в своей жизни и деятельности, полностью используют свой потенциал. Это, в свою очередь, требует определенного исторического периода. Однако не каждый может в полной мере воспользоваться этими возможностями, поскольку каждый человек имеет свою индивидуальность и в его психике существуют определенные противоречия между потребностями и возможностями, поэтому между ними нельзя ставить знаки равенства.

Стоит отметить, что комментарии о воспитании идеального поколения направлены на отражение идеальных условий. Однако отчуждение от реальности абстрагирует возможность ее достижения, достичь высокого уровня в реальной жизни человек может только путем самопознания, самореализации и создания благоприятных условий. Ведь сформировать всесторонне развитую личность можно, сделав жизнеспособным уровень образовательных требований и критерии благополучия. Одним из аспектов совершенства является национальная гордость. Материальное и духовное богатство нации, ее традиции и обычаи, нравы, образ жизни, высокая духовность являются основой национальной гордости и национальной гордости.

Национальная гордость и национальная гордость составляют стержень национальной идеи каждого народа. в честь независимости сформировались национальная гордость и национальное самосознание, и она стала великой идеологической силой, мобилизующей наш народ к творчеству. Формирование и реализация национальной гордости базируется на ряде объективных и субъективных факторов. Это место и роль нации в мировой истории и в современном мировом сообществе, ее вклад в развитие мировой науки, ее историческое, культурное и образовательное наследие, ее неоценимая заслуга в развитии священной религии Мира. Ислам, его надземные и подземные богатства, сохранение его богатой культуры и духовности на протяжении веков состоит в следующем.

Несопоставима также роль знания и просвещения в этом процессе. Наука и образование являются одними из наиболее мощных факторов, определяющих развитие общества. Если образование – теоретические усилия учат добру, то образование – учит хорошим моральным качествам. Высшими нравственными качествами являются знание, мудрость и постановка целей большинства выше своих личных целей, которые проявляются в поведении человека, стремлении к действию, любви, совершенству, любви к справедливости.

Сегодня уровень и объем знаний, приобретенных членами общества, способность распределять, усваивать, обрабатывать и производить новые знания являются основными критериями, определяющими развитие культуры. Знания и образование являются объединяющим фактором человечества и необходимым компонентом любого подхода к модернизации.

Знания – необходимая составляющая человека, они помогают человеку в обучении и воспитании, развивают его стремление к независимости. Быть знающим приравнивается к высокому счастью, совершенству и достоинству, достойности внимания, т. е. «Ничто из нравственности, благочестия, деятельности, общественных ценностей не имеет столь важного значения, как «знание»»[6,235]. Ведь среди всех социальных ценностей отношение к знаниям занимает высокое место, и от знаний напрямую зависит положение человека в обществе, его совершенство. Сегодня это требует фундаментальной реформы системы образования и культуры. Потому что именно знания и высокое нравственное совершенство позволяют служить на пути счастья общества. Во-вторых, развитие умственного и духовного потенциала – еще один постоянный принцип. Только хорошо образованные, сильные морально и физически сильные люди могут идти по пути независимости и развития. В-третьих, наша задача – продолжить духовные корни и богатые традиции наших предков в воспитании зрелого поколения.

Список использованной литературы:

1. Тарбия. Энциклопедия. –Тошкент: Ўзбекистон миллий энциклопедияси Давлат нашриёти. 2010. –Б. 4
2. Каримов И.А. Она юртимиз бахту иқболи ва буюк келажаги йўлида хизмат қилиш – энг олий саодатдир. Тошкент: Ўзбекистон НМИУ. 2015. –Б. 243, 249, 267
3. Шайх Мухаммад Содик Мухаммад Юсуф. Бахтиёр оила. –Тошкент: ҲИЛОЛ-НАШР. 2015. –Б. 339
4. Зиёмухаммадов Б., Исмоилов Ф. Баркамол авлодни вояга етказиш сирлари. – Тошкент: Сано-стандарт. 2011. –Б. 46, 412-413
5. Заковат дурдоналари. 100 мумтоз файласуф. –Тошкент: Янги аср авлоди. 2015. –Б. 189
6. Роузенталь Ф. Торжество знания. –Москва: 1978. –С. 235

АКТУАЛЬНЫЕ ПРОБЛЕМЫ МЕЖДУНАРОДНО-ПРАВОВОГО И ВНУТРИГОСУДАРСТВЕННОГО РЕГУЛИРОВАНИЯ ВОПРОСОВ ПРИМЕНЕНИЯ ИСКУССТВЕННОГО ИНТЕЛЛЕКТА В ОБЛАСТИ ОБРАЗОВАНИЯ (НА ПРИМЕРЕ РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН)

к.ю.н., доцент кафедры **Жайлау Ж.**
АГЭУ, Институт педагогики, бизнеса и право
г. Алматы, Республика Казахстан

Аннотация: Применение искусственного интеллекта (ИИ) в образовании представляет собой важную веху в процессе цифровизации образовательных технологий, однако оно сопряжено с рядом правовых и этических проблем. В статье рассматриваются основные вопросы международного и национального правового регулирования использования ИИ в образовательных процессах, с особым акцентом на Республику Казахстан. Анализируются международные документы, такие как Общий регламент защиты данных (GDPR) и рекомендации ЮНЕСКО. Автор также исследует состояние правового регулирования в Казахстане. В этой статье рассматриваются ключевые проблемы международно-правового и национального регулирования ИИ в сфере образования.

Ключевые слова: искусственный интеллект, образование, правовое регулирование, международное право, национальное законодательство.

Түйін: Жасанды интеллектіні (ЖИ) білім саласында қолдану білім беру технологияларының цифрландыру процесіндегі маңызды кезенді білдіреді, алайда бұл бірқатар құқықтық және этикалық мәселелермен байланысты. Мақалада жасанды интеллектіні білім беру процестерінде қолданудың халықаралық және ұлттық құқықтық реттеуі бойынша негізгі мәселелер қарастырылады, әсіресе Қазақстан Республикасына назар аударылады. Халықаралық құжаттар, мысалы, Жалпы деректерді қорғау регламенті (GDPR) және ЮНЕСКО ұсынымдары талданады. Автор сондай-ақ Қазақстандағы құқықтық реттеу жағдайын зерттейді. Осы мақалада білім саласындағы жасанды интеллектіні құқықтық реттеу мәселелерінің халықаралық және ұлттық аспектілері қарастырылады.

Түйін сөздер: жасанды интеллект, білім, құқықтық реттеу, халықаралық құқық, ұлттық заңнама.

Abstract: The application of artificial intelligence (AI) in education marks an important milestone in the process of digitalizing educational technologies; however, it is accompanied by a range of legal and ethical issues. This article discusses the main issues of international and national legal regulation of AI usage in educational processes, with a particular focus on the Republic of Kazakhstan. International documents, such as the General Data Protection Regulation (GDPR) and UNESCO recommendations, are analyzed. The author also examines the state of legal regulation in Kazakhstan. This article addresses the key issues of international and national regulation of AI in the field of education.

Keywords: artificial intelligence, education, legal regulation, international law, national legislation.

В последние годы искусственный интеллект (ИИ) стал важной частью образовательных процессов, улучшая качество образования и персонализацию обучения. Однако внедрение ИИ порождает правовые, этические и социальные проблемы, включая защиту персональных данных учащихся, так как ИИ-системы могут собирать и обрабатывать большие объемы информации. Республика Казахстан сталкивается с рядом вызовов в этом контексте.

Существуют международные акты, регулирующие эти вопросы. Например, Общий регламент защиты данных (GDPR) Европейского Союза, вступивший в силу в 2018 году, накладывает обязательства на обработку персональных данных, включая использование ИИ в образовательных учреждениях [1]. GDPR стал одним из самых передовых документов в сфере защиты данных и может служить примером для других стран, включая Казахстан. Согласно этому регламенту, обработка данных должна быть прозрачной и ограниченной по цели и времени, что важно в контексте образования.

В 2021 году ЮНЕСКО опубликовала «Рекомендации по этическому использованию искусственного интеллекта в образовании», в которых акцентируется внимание на доступности технологий для всех слоев населения и предотвращении усиления цифрового неравенства [2]. Это особенно важно для стран, таких как Казахстан, где существует значительный разрыв в доступности образовательных технологий между городскими и сельскими регионами.

Использование ИИ в образовании открывает новые возможности, но также ставит важнейшие этические вопросы, такие как прозрачность алгоритмов, недискриминация и автономия учащихся. Проблемы непрозрачности алгоритмов и возможного переноса предвзятости в прогнозы являются значительными вызовами для образовательных систем. В странах, таких как Великобритания, внедрение ИИ для оценки студентов привело к общественной критике из-за непрозрачности решений.

Алгоритмы, обучающиеся на исторических данных, могут перенести в будущие прогнозы предвзятость, если эти данные содержат признаки дискриминации по социальному статусу, расе или полу. ЮНЕСКО призывает к созданию этических норм для использования ИИ с целью исключения этих форм предвзятости.

В вопросах защиты персональных данных системы ИИ используют большие объемы данных, что поднимает вопросы безопасности. Международное право активно развивает стандарты защиты данных, и примером является GDPR, который регулирует использование данных учащихся в образовательных учреждениях. GDPR требует, чтобы все данные собирались с согласия пользователей и гарантирует право на удаление данных. В 2019 году ОЭСР разработала Рекомендации по ИИ, включающие принципы, такие как прозрачность, ответственность, соблюдение прав человека и справедливость [3].

В Казахстане правовое регулирование применения ИИ в образовании на стадии формирования. Существуют законы, касающиеся защиты персональных данных и цифровизации образования, но специфические нормы для ИИ в образовательных процессах пока отсутствуют. Законодательство должно учитывать международные стандарты и обеспечивать равный доступ к образовательным технологиям для всех граждан.

Закон Республики Казахстан «О персональных данных и их защите» 2024г. регулирует защиту данных, включая использование ИИ [4], но требует дополнительных правовых мер для учета специфики обработки данных в образовательных технологиях. Закон Республики Казахстан «О внесении изменений и дополнений в некоторые законодательные акты Республики Казахстан по вопросам стимулирования инноваций, развития цифровизации, информационной безопасности и образования» 2022г. регулирует вопросы цифровизации образовательных процессов, но не включает положения о ИИ [5]. Также актуален Закон «О защите прав потребителей», который затрагивает защиту данных в образовательных платформах.

Концепция развития ИИ в Казахстане (2020-2025) определяет стратегии для внедрения ИИ в образование, а проект Закона о регулировании ИИ включает этические аспекты, защиту данных и права обучающихся. Казахстан также сталкивается с проблемой цифрового неравенства, особенно в сельской местности, и должен учитывать это при разработке законодательства [6].

Система образования в Казахстане должна адаптироваться к вызовам цифровой трансформации, обновляя образовательные программы, направленные на подготовку специалистов в области ИТ и ИИ. Закон о техническом и профессиональном образовании, принятый в 2022 году, включает программы для подготовки кадров для работы с новыми технологиями.

Разработка правовых норм для регулирования ИИ в образовании — актуальная задача, как на международном, так и на национальном уровне. Этика, защита данных и цифровое неравенство требуют тщательного подхода к законодательству. Успешное внедрение ИИ в образование возможно только при соблюдении прозрачности алгоритмов, защите прав учащихся и устранении цифрового неравенства. Для Казахстана важно разработать законодательство, которое будет учитывать международные стандарты и обеспечивать равный доступ к образовательным услугам для всех граждан.

Список использованных источников

1. General Data Protection Regulation (GDPR) [Электронный ресурс] Режим доступа: <https://gdpr-info.eu/> (дата обращения 05.10.2024 г.).

2. Recommendation on the Ethics of Artificial Intelligence [Электронный ресурс] Режим доступа: <https://www.unesco.org/en/articles/recommendation-ethics-artificial-intelligence> (дата обращения 05.10.2024 г.).

3. Управление искусственным интеллектом в интересах человечества [Электронный ресурс] Режим доступа: https://www.un.org/sites/un2.un.org/files/governing_ai_for_humanity_final_report_ru.pdf (дата обращения 10.10.2024 г.).

4. Закон Республики Казахстан “О персональных данных и их защите” [Электронный ресурс] Режим доступа: https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=31396226 (дата обращения 10.10.2024 г.).

5. Закон Республики Казахстан «О внесении изменений и дополнений в некоторые законодательные акты Республики Казахстан по вопросам стимулирования инноваций, развития цифровизации, информационной безопасности и образования» 2022г. [Электронный ресурс] Режим доступа: https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=33516174 (дата обращения 10.10.2024 г.).

6. Концепция развития искусственного интеллекта на 2024–2029 годы . [Электронный ресурс] Режим доступа: <https://govtec.kz/assets/media/kontseptsiya-26062024-1500.pdf> (дата обращения 10.10.2024 г.).

БАСТАУЫШ СЫНЫП ОҚУШЫЛАРЫНЫҢ ҰЛТТЫҚ МУЗЫКАЛЫҚ МҰРАҒА ҚЫЗЫҒУШЫЛЫҒЫН АРТТЫРУДА ЖАСАНДЫ ИНТЕЛЛЕКТ ПЕН ГЕЙМИФИКАЦИЯНЫ ҚОЛДАНУ

Қамза Г.Б.

Абай атындағы Қазақ Ұлттық педагогикалық университеті
8D01301- Бастауышта оқыту педагогикасы мен әдістемесі мамандығының 1-курс докторанты, Алматы (Қазақстан)

Аннотация. Бұл мақалада бастауыш сынып оқушыларының ұлттық музыкалық мұраға деген қызығушылығын арттыру мақсатында жасанды интеллект пен геймификация әдістерін қолдану мүмкіндіктері қарастырылады. Ұлттық музыкалық мұраның балалардың рухани және мәдени дамуына ықпалы талданады. Сонымен қатар, жасанды интеллекттің интерактивті қосымшалар мен білім беру платформаларындағы рөлі сипатталады. Геймификация арқылы оқушыларды оқыту процесіне белсенді тартудың және ұлттық музыкалық мұраны таныстырудың тиімді жолдары ұсынылады. Зерттеу нәтижелері ұлттық мәдениетті насихаттау мен жаңа технологияларды білім беру саласында тиімді қолдану мүмкіндіктерін ашуға бағытталған.

Кілт сөздер: ұлттық музыкалық мұра, жасанды интеллект, геймификация, бастауыш сынып, мәдениет, білім беру.

Ұлттық музыкалық мұра – халықтың мәдениетін, тарихын және рухани құндылықтарын сақтап, ұрпақтан-ұрпаққа жеткізетін маңызды құралдардың бірі. Бастауыш сынып оқушыларына ұлттық музыкалық мұраның мәнін түсіндіріп, оған деген қызығушылықты арттыру – олардың рухани-мәдени дамуының ажырамас бөлігі. Қазіргі білім беру жүйесінде инновациялық технологияларды қолдану ұлттық құндылықтарды насихаттауда үлкен мүмкіндіктер ұсынады. Соның ішінде жасанды интеллект пен геймификация әдістері білім беру процесін қызықты әрі тиімді етуге мүмкіндік береді.

Бүгінгі таңда оқушылардың қызығушылықтары цифрлық құрылғылар мен ойын түріндегі қосымшаларға бағытталғандықтан, білім беру саласы осы үрдістерге бейімделіп, озық әдістерді қолдануды қажет етеді. Жасанды интеллект негізінде жұмыс істейтін қосымшалар мен платформалар ұлттық музыкалық мұраны интерактивті және жеке ерекшеліктерге бейімделген түрде ұсынуға мүмкіндік береді. Сонымен қатар, геймификация әдістері оқушыларды оқу процесіне белсенді тартуға және олардың танымдық белсенділігін арттыруға ықпал етеді [1, 160 б].

Заманауи білім беру жүйесінде ұлттық мәдени құндылықтарды сақтап, жас ұрпаққа жеткізу мәселесі өзекті болып отыр. Бастауыш сынып оқушыларының танымдық қабілеттері мен қызығушылықтарын ескере отырып, ұлттық музыкалық мұраға деген қызығушылықты арттыру үшін жаңа технологиялар мен оқыту әдістерін енгізу маңызды. Жасанды интеллект пен геймификация – оқыту процесін жақсартуға және ұлттық құндылықтарды насихаттауға бағытталған тиімді құралдар. Бұл тақырыптың өзектілігі балалардың рухани және мәдени

дамуына ықпал етумен қатар, цифрлық дәуірдегі білім беру тәсілдерін жетілдіруге негізделеді.

Мақаланың мақсаты: Бастауыш сынып оқушыларының ұлттық музыкалық мұраға қызығушылығын арттыруда жасанды интеллект пен геймификация әдістерінің тиімділігін анықтау.

Ұлттық музыкалық мұра – халықтың тарихи-мәдени құндылықтарының жинақталған көрінісі, оның өзіндік ерекшелігін сипаттайтын бірегей элемент. Музыка ғасырлар бойы халықтың тұрмыс-тіршілігінен, дүниетанымынан, сезімдерінен және әдет-ғұрыптарынан нәр алып дамыды. Бұл мұра әртүрлі халықтардың мәдениетін танудың маңызды құралы ретінде оқушыларға эстетикалық және рухани тәрбие береді.

Еліміздің білім беру жүйесінің басты міндеті – оқушылардың санасына ұлттық дүниетанымға құрмет пен мақтаныш сезімін ұялату. Сонымен қатар, жас ұрпаққа туған халқының салт-дәстүрі, тілі, әдебиеті, тарихы мен өнерін қадірлеуді үйрету маңызды. Бұл міндеттер халық педагогикасы мен мәдени мұраны тиімді қолдануды талап етеді.

Музыка өнері – оқушылардың дүниетанымын қалыптастырудың және ұлттық құндылықтарды жеткізудің қуатты құралы. Оның тәрбиелік рөлі туралы зерттеулерде Ә.Нысанбаев, А.Қасабеков, М.Орынбеков, С.Ұзақбаева, Қ.Жарықбаев, С.Қалиев сынды ғалымдар халық педагогикасының маңыздылығын атап көрсеткен [2, 352 б].

Осыған орай, бастауыш сынып оқушыларының ұлттық сана-сезімін дамытуда музыка өнерін пайдалану білім беру процесінің негізгі бағыттарының бірі болуы қажет.

Бастауыш мектеп оқушыларына ұлттық музыкалық мұраны оқыту олардың ұлттық сана-сезімін, шығармашылық қабілеттерін және патриоттық сезімдерін дамытуға ықпал етеді. Ерте жастан мәдени мұрамен танысу балалардың өздерінің ұлттық бірегейлігін сезінуіне, сондай-ақ өз халқының тарихы мен дәстүрлеріне құрметпен қарауына негіз болады. Бұл, әсіресе, қазіргі жаһандану заманында өзекті, өйткені ұлттық мәдениетке қызығушылықты сақтап, оны жас ұрпаққа жеткізу маңызды міндеттердің бірі болып табылады.

Дегенмен, дәстүрлі әдістер арқылы ұлттық музыкалық мұраны оқыту оқушылардың заманауи технологияларға бағытталған қызығушылықтарымен үйлесім таппай жатады. Бұл білім беру процесін жаңғыртып, жаңа технологияларды, соның ішінде жасанды интеллект пен геймификацияны енгізуді талап етеді [3, 306 б].

Жасанды интеллект (ЖИ) – қазіргі заманғы технологиялар негізінде құрылған және ақпаратты талдау, шешім қабылдау және әрекеттерді автоматтандыру мүмкіндіктеріне ие құрал. Білім беру саласында ЖИ оқыту процесін жекелендіру, материалдарды интерактивті ету және оқушылардың оқу үлгерімін объективті бағалау үшін қолданылады.

Жасанды интеллекттің ұлттық музыкалық мұраға қызығушылықты арттырудағы рөлі

1. Интерактивті оқыту платформалары: ЖИ негізінде жұмыс істейтін платформалар музыкалық мұраны интерактивті түрде зерттеуге мүмкіндік береді. Мысалы, оқушылар виртуалды сабақ барысында ұлттық музыкалық аспаптарды таниды, олардың дыбыс шығару ерекшеліктерін тыңдайды және музыкалық шығармаларды талдай алады.

2. Дербестендірілген оқу бағдарламалары: ЖИ оқушылардың музыкалық білім деңгейін, оқу стилін және қызығушылықтарын талдап, оларға сәйкес оқу материалдарын ұсынады. Бұл тәсіл әр оқушының оқу процесіне деген қызығушылығын арттырады және материалды оңай меңгеруге ықпал етеді.

3. Мәдени мұраға арналған құралдар: ЖИ ұлттық музыкалық шығармаларды талдау үшін қолданылатын құралдар ұсынады. Мысалы:

-Әуеннің ырғақтық ерекшеліктерін анықтау;

-Музыкалық аспаптарды тану;

-Әуенді немесе музыкалық фрагментті аяқтау.

4. Кері байланыс пен прогресті бақылау: ЖИ оқушылардың оқу барысын автоматты түрде талдап, олардың жетістіктерін бағалайды. Бұл мұғалімдерге оқушылардың прогресін бақылап, оқыту әдістерін уақытында түзетуге мүмкіндік береді [4, 54 б].

Геймификацияның ұлттық музыкалық мұраны оқытудағы артықшылықтары. Геймификация – бұл ойын элементтерін қолдану арқылы оқу процесін қызықты және мотивациялық етудің әдісі. Оның артықшылығы – оқушылардың оқу процесіне эмоционалдық қатысуын қамтамасыз етуі және олардың қызығушылығын ұзақ уақыт бойы сақтай алуы.

Геймификацияның негізгі компоненттері:

1. Ойын тапсырмалары - Ұлттық музыкалық мұраны оқытуда геймификацияның қолдану мысалдары:

-Музыкалық викториналар: музыкалық аспаптардың дыбыстарын анықтау, әуенді толықтыру;

-Рөлдік ойындар: оқушылар музыкалық дәстүрлерді бейнелейтін рөлдерді ойнайды;

-Ұлттық әндерге негізделген шығармашылық тапсырмалар.

2. Балл және марапат жүйесі - Оқушылар әр тапсырманы орындаған сайын ұпай жинап, марапат алады. Мысалы, белгілі бір деңгейден өткен соң виртуалды медальдар беріледі, бұл оқушылардың сабаққа деген мотивациясын күшейтеді.

3. Қиындық деңгейлері - Тапсырмалардың біртіндеп күрделенуі оқушылардың жетістік сезімін арттырып, оларды жаңа тапсырмаларға ынталандырады.

4. Виртуалды орта - Музыкалық мұраны таныстыру үшін виртуалды саяхаттар мен интерактивті карталар құру. Мысалы, оқушылар «ұлттық музыка әлеміне» саяхат жасап, белгілі бір кезеңдерде шығармаларды тыңдай отырып, олардың тарихын зерттейді.

Жасанды интеллект пен геймификацияны біріктіру ұлттық музыкалық мұраны оқытуда кешенді тәсілді қамтамасыз етеді. ЖИ оқушылардың қызығушылығын талдап, оларға сәйкес келетін ойын элементтерін ұсынады, бұл оқу процесін барынша тиімді және тартымды етеді.

Бұл әдістің артықшылықтары:

1.Индивидуализация

Әр оқушының білім деңгейі мен қызығушылығына сәйкес оқу мазмұнын құру.

2.Интерактивтілік

Оқу процесін интерактивті ету арқылы оқушылардың зейінін шоғырландыру.

3.Шығармашылық қабілеттерді дамыту

Оқушылар ұлттық музыкалық аспаптар мен шығармаларды зерттеп қана қоймай, оларды қолдана отырып, жаңа композициялар құра алады.

4.Бақылау және талдау

ЖИ оқушылардың прогресін бақылап, олардың жетістіктерін бағалауға мүмкіндік береді [5, 4 б].

Практикалық қолдану стратегиялары

1. Диагностикалық кезең

-Ұлттық музыкалық мұраға қызығушылық деңгейін анықтау үшін сауалнамалар мен тестілер өткізу.

-Әр оқушының қызығушылығы мен қабілеттерін талдау.

2. Оқыту кезеңі

-ЖИ негізінде жұмыс істейтін платформалар мен қосымшаларды қолдану.

-Музыкалық тапсырмаларды геймификация элементтері арқылы орындау.

-Виртуалды музыкалық шеберханалар ұйымдастыру.

3. Бағалау кезеңі

-Ұсынылған әдістердің тиімділігін тексеру үшін тестілер мен сауалнамалар өткізу.

-Қызығушылық пен үлгерімнің артуын салыстырмалы түрде талдау.

Шектеулері мен оларды жеңу жолдары

Шектеулері

-Технологиялық құралдардың жеткіліксіздігі.

-Мұғалімдердің ЖИ мен геймификация әдістерін меңгерудегі қиындықтары.

-Барлық оқушылар үшін цифрлық құралдарға тең қолжетімділіктің болмауы.

Шешу жолдары

-Мұғалімдерге арналған оқыту курстарын ұйымдастыру.

-Білім беру ұйымдарына технологиялық ресурстарды қамтамасыз ету.

-Қажетті құралдарға қолжетімділікті арттыру үшін мемлекет пен жеке сектор арасында серіктестік орнату.

Жасанды интеллект пен геймификация әдістері – қазіргі білім беру жүйесінде ұлттық музыкалық мұраны оқытудың тиімділігін арттыруға арналған заманауи инновациялық құралдар. Бұл әдістер оқушылардың оқу процесіне деген қызығушылығын арттырып қана қоймай, олардың ұлттық мәдениетке деген тереңірек қызығушылығын қалыптастырады.

Жасанды интеллекттің оқытуды жекелендіру және интерактивті ету мүмкіндіктері оқушылардың жеке ерекшеліктерін ескере отырып, тиімді оқу процесін құруға мүмкіндік береді. Оқушылардың танымдық деңгейін талдай отырып, жасанды интеллект оларға сәйкес келетін оқу материалдарын ұсынады, бұл оқыту сапасын жақсартады. Сонымен қатар, жасанды интеллекттің кері байланыс беру қабілеті оқушылардың прогресін бақылап, олардың әлсіз тұстарын уақытында анықтауға мүмкіндік береді.

Геймификация, өз кезегінде, оқушылардың сабаққа эмоционалдық қатысуын арттырып, олардың белсенділігін ынталандырады. Ойын элементтерін қолдану арқылы оқыту оқушыларға тек білім беріп қана қоймай, оларды оқу процесінің толыққанды қатысушысына айналдырады. Ұлттық музыкалық мұраны интерактивті ойындар, викториналар және шығармашылық тапсырмалар арқылы таныстыру балалардың материалды тезірек және тереңірек меңгеруіне ықпал етеді.

Екі әдісті біріктіру арқылы оқытуды барынша тиімді етуге болады. Жасанды интеллект ұлттық музыкалық мұраның мазмұнын талдап, оны оқушыларға қызықты және бейімделген түрде ұсына алады, ал геймификация бұл процесті қызықты әрі эмоционалдық жағынан тартымды етеді. Бұл тәсіл оқушыларды оқу процесіне белсенді тартып, олардың шығармашылық және аналитикалық қабілеттерін дамытуға ықпал етеді.

Ұсынылған әдістерді қолдану ұлттық бірегейлікті сақтау және дамыту жолында маңызды қадам болып табылады. Ұлттық музыкалық мұра – бұл халықтың рухани және мәдени болмысының негізі, және оны заманауи технологияларды қолдану арқылы ұрпақтан ұрпаққа жеткізу білім беру саласының басты міндеттерінің бірі. Жасанды интеллект пен геймификацияны ұлттық музыкалық мұраны насихаттау және оқыту процесінде пайдалану арқылы біз оқушылардың ұлттық мәдениетке деген қызығушылығын арттырып, болашақта ұлттық құндылықтарды сақтау мен дамытуға жағдай жасай аламыз.

Бұл тәсіл тек білім беру сапасын арттырумен шектелмей, оқушылардың тұлғалық және рухани дамуына, олардың ұлттық мәдениетке деген құрметі мен қызығушылығының қалыптасуына да ықпал етеді. Осылайша, жасанды интеллект пен геймификация әдістері білім беру саласының болашағын анықтайтын негізгі инновациялық бағыттардың бірі болып табылады.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі

1. Қазақтың музыкалық фольклоры: болмысы, өзіндік ерекшелігі, тәрбиелік мазмұны мен заманауи өміршендігі. Оқу құралы. -2-ші басылым. -Алматы: Триумф «Т» 2007 -160 б.
2. Жарықбаев, Қ. Б., Қалиев, С. Қазақ тәлім-тәрбиесі. – Алматы: Санат, 1995. – 352 б.
3. Ахметова М.М. Ән өнері уақыт — Алматы: Жазушы, 1990-306 б.
4. Қазақ орта мектебі 3-сынып ән-күй сабағының бағдарламасы және әдістемелік нұсқау. Сорос Қазақстан қоры / Ш.Б.Құлманова, Б.Р.Сулейменовамен авторлық бірлестікте. – Алматы; Өнер, 2001. –54 б.
5. Жұбанова Ғ. Музыка мәдениеті даму жолында // Социалистік Қазақстан. 1968.-17март. -№65-4 б.

ПЕРЕХОД К ЗЕЛЕННОЙ ЭКОНОМИКЕ И УСТОЙЧИВОМУ РАЗВИТИЮ В РЕСПУБЛИКЕ КАЗАХСТАН: ВЫЗОВЫ И ПЕРСПЕКТИВЫ

магистр юридических наук, докторант Университета Нархоз **М.М. Конарбаева**

Q University, г. Алматы, Казахстан

Аннотация: Республика Казахстан, как одна из крупнейших стран Центральной Азии, обладает огромными запасами природных ресурсов, что исторически сделало её экономику зависимой от добычи и экспорта углеводородов. Однако глобальные изменения климата, международные обязательства и необходимость диверсификации экономики подталкивают страну к переходу на принципы зеленой экономики и устойчивого развития.

Ключевые слова: зеленая экономика, декарбонизация, устойчивое развитие, углеродная нейтральность, социальная справедливость, возобновляемые источники энергии.

Переход к зеленой экономике и устойчивому развитию в Республике Казахстан представляет собой амбициозную, но необходимую задачу. Страна, богатая залежами природных ресурсов, стала зависима от добычи и экспорта ископаемых. Глобальные изменения климата ставят необходимую задачу по сокращению выбросов углерода перед всем мировым сообществом. Так как ради сохранения нашей планеты, данный вопрос необходимо решить сообща, всем миром. Изменение климата влияет на все страны. Негативное воздействие изменения климата будет влиять и на экономику стран. Так, согласно 13 Цели Устойчивого Развития ООН, изменение климата входит в число важных и первоочередных задач, которые требуют незамедлительного реагирования. Поэтому, в 2015 году было создано Парижское соглашение, которое направлено на усиление глобальных усилий по противодействию изменению климата, с целью ограничения роста глобальной средней температуры в этом столетии значительно ниже 2 градусов Цельсия относительно доиндустриального уровня. Дополнительно, оно стремится повысить способность стран адаптироваться к последствиям изменения климата, обеспечивая соответствующие финансовые потоки, внедрение новой технологической платформы и реализацию программы по укреплению потенциала и развитию навыков [1]. В данном контексте, Республика Казахстан, как субъект международного права, также взял на себя обязательства по сокращению выбросов углерода, перехода к зеленой экономике и устойчивому развитию. Одним из таких шагов было подписание Парижского соглашения, а также утверждение Стратегии достижения углеродной нейтральности Республики Казахстан до 2060 года. Стратегия достижения углеродной нейтральности к 2060 году стала важным шагом в этом направлении. Тем не менее, процесс перехода сталкивается с рядом социальных, экономических и институциональных вызовов, особенно в горнодобывающих регионах.

Зеленая экономика направлена на снижение негативного воздействия на окружающую среду, экономическое развитие и социальную справедливость. Это концепция, основанная на использовании возобновляемых источников энергии, минимизации выбросов углерода, переходе к циклической экономике и диверсификации отраслей. Казахстан принял ключевые международные обязательства, включая Парижское соглашение (2016), и разработал ряд национальных стратегий, таких как Концепция перехода к зеленой экономике (2013) и Стратегия достижения углеродной нейтральности (2023). Эти меры направлены на интеграцию устойчивых практик в ключевые секторы экономики [2].

Но в действительности, так ли легко Казахстану отказаться от использования ископаемых ресурсов и удастся ли нам прийти к углеродной нейтральности к 2060 году, как заявляем в Стратегии? В 2022 году доля нефти и газа составляла около 20% от ВВП страны. Основной целью достижения углеродной нейтральности является постепенное сокращение добычи угля в регионах месторождений, так как добыча и использование угля является наиболее экологически опасным источником энергии в стране [2]. Поскольку

Экибастузские шахты добывают более половины всего угля в Казахстане, стратегия углеродной нейтральности может непосредственно повлиять на них. Добыча угля в Экибастузе должна снизиться с 60 миллионов тонн в год в 2020 году до 44 миллионов тонн в 2030 году. Это означает снижение добычи угля на 26%, а также регион может столкнуться с сокращением рабочих мест на 40% к 2030 году. С 30 260 человек в 2020 году до 18 210 человек в 2030 году в Экибастузской области. Это создает риск социальной напряженности и необходимости масштабной переподготовки кадров [3].

Так называемые "моногорода", такие как Жанаозен и Экибастуз, представляют собой уязвимые точки на карте страны. Эти города сильно зависят от добычи угля и нефти, что делает их особо чувствительными к любым изменениям в экономической политике. Высокий уровень безработицы, ухудшение инфраструктуры и протесты в этих регионах демонстрируют необходимость комплексного подхода к их развитию в рамках декарбонизации.

Также одним из ключевых моментов, относящихся к вызовам по переходу к зеленой экономике, является то, что многие ключевые элементы инфраструктуры, включая газовые и энергетические системы, устарели. Это затрудняет переход на природный газ как промежуточное решение, а также интеграцию возобновляемых источников энергии.

Исследования показывают, что значительная часть населения, особенно в угледобывающих регионах, воспринимает уголь как единственный доступный источник энергии. Это связано как с отсутствием альтернатив, так и с недостаточной информированностью о преимуществах зеленой экономики [3].

Помимо вызовов, которые сопровождаются к полному переходу к зеленой экономике и устойчивого развития, также необходимо подчеркнуть и перспективы, которые ожидают страну с успешной интеграцией в данный процесс. И в данном процессе необходимо подчеркнуть, что альтернативным, безопасным, экологически чистым ресурсом являются возобновляемые источники энергии (ВИЭ). Казахстан обладает значительным потенциалом для развития солнечной и ветровой энергетики, особенно в южных и западных регионах. Увеличение доли возобновляемых источников в энергобалансе страны позволит снизить выбросы парниковых газов и сократить зависимость от ископаемого топлива. Государственные субсидии, налоговые льготы и привлечение частных инвестиций играют важную роль в достижении этих целей. Средние показатели солнечной инсоляции составляют 3,25–3,5 кВтч/м²/день, а скорость ветра достигает 15–20 км/ч. Эти параметры делают возможным увеличение генерации энергии из ВИЭ в 7,5 раз к 2030 году. В то же время, развитие "зеленой" энергетики позволит создать более 60 000 рабочих мест, что существенно компенсирует потери занятости в угольной отрасли [3].

Цифровизация инфраструктуры, включая внедрение умных сетей и систем управления энергией, может существенно повысить эффективность использования ресурсов. Исследования показывают, что цифровизация способствует сокращению выбросов CO₂ за счет оптимизации энергопотребления и снижения потерь. Казахстан внедрил механизмы ценообразования на выбросы углерода и стремится увеличить долю возобновляемых источников энергии до 16–18% к 2030 году. [4].

Для успешной реализации зеленой экономики важно обеспечить справедливый переход, минимизировав социальные и экономические издержки для населения. Это включает в себя:

- 1) Программы переподготовки кадров для перехода на "зеленые" рабочие места;
- 2) Создание новых возможностей для трудоустройства в устойчивых секторах;
- 3) Проведение информационных кампаний для повышения осведомленности населения о преимуществах зеленой экономики [3].

Переход Казахстана к зеленой экономике и устойчивому развитию — это не просто задача, но и необходимость, продиктованная современными реалиями. Страна имеет все шансы стать лидером в Центральной Азии по внедрению экологически чистых технологий и модернизации экономики. Однако для достижения успеха необходимо преодолеть

существующие вызовы, объединить усилия государства, бизнеса и общества, а также привлечь международные ресурсы.

Преимущества перехода очевидны: улучшение качества жизни, сохранение природного богатства и повышение конкурентоспособности на мировой арене. Таким образом, переход к зеленой экономике станет не только важным шагом к устойчивому будущему, но и ключом к процветанию страны.

Переход к зеленой экономике и устойчивому развитию в Казахстане представляет собой амбициозную, но необходимую задачу. Она требует комплексного подхода, включающего диверсификацию экономики, развитие возобновляемой энергетики, укрепление институциональной базы и обеспечение социальной справедливости. Успешная реализация этих стратегий позволит Казахстану не только достичь углеродной нейтральности, но и занять лидирующие позиции в регионе по продвижению устойчивого развития.

Список использованной литературы:

1. Цели в области устойчивого развития ООН. [Электронный ресурс] Режим доступа: <https://www.un.org/sustainabledevelopment/ru/climate-change/> (дата обращения 15.11.2024г.).

2. Junussova M., Adambussinova Z., Diener A. Decarbonizing Kazakhstan: What Future Awaits Mining Regions and Towns? // The Oxus society for Central Asian affairs, 2024. [Электронный ресурс] Режим доступа: <https://oxussociety.org/wp-content/uploads/2024/03/Decarbonizing-Kazakhstan-Oxus-Reports-V7.pdf> (дата обращения 10.10.2024).

3. Kuznetcova E., Vailancourt E. Energy Transition in Monocities. Coal Phase-out Roadmap and Just Transition. Action Plan for Ekibastuz (Kazakhstan). 2030 Roadmap and Action Plan. // ESMIA, 2023. [Электронный ресурс] Режим доступа: <https://www.un-page.org/static/dc10131616a8f9f1411d844e623463c9/esmia-undp-kazakstan-ekibastuz-2023-06-29-final.pdf> (дата обращения 1.11.2024).

4. Sabyrbekov R., Sulaimanova B., Sharshenova. Digitalization of infrastructure and decarbonization in Central Asia: opportunities and challenges// CAREC Think Tank Network Paper, 2024. [Электронный ресурс] Режим доступа: <https://www.carecinstitute.org/wp-content/uploads/2024/03/CI-CTTN-Digitalization-of-Infrastructure-and-Decarbonization.pdf> (дата обращения 15.11.2024г.).

КИБЕРҚЫЛМЫСТЫҚ ҚҰҚЫҚ БҰЗУШЫЛЫҚТАРДЫ ҚЫЛМЫСТЫҚ ТОП ҚҰРАМЫНДА ЖАСАУДЫҢ ҚОҒАМДЫҚ ҚАУІПТІЛІГІ МЕН АЛДЫН АЛУ МӘСЕЛЕЛЕРІ.

Ашимбаев Дарын Азатович

заң ғылымдарының магистрі, Q Университетінің аға оқытушысы

Шалабаева Жанара Солтангазыевна

заң ғылымдарының магистрі, Q Университетінің аға оқытушысы

Аңдатпа. Қазіргі уақытта жасанды интеллект жүйелері, нейросеть және де басқа да ақпараттық қауіпсіздік көздері арқылы соның ішінде дипфейк «Deepfake» (дауыс пен бейнені салу) техникалық жетістіктерін қолдану арқылы биометриялық ақпараттарға қол жеткізіп, солар арқылы интеграцияланған мемлекеттік ақпараттық базаларға ену арқылы дербес деректерге қол жеткізіп киберкеңістік шеңберінде қылмыстық ойын жүзеге асырады. Көп жағдайда аталған қылмыстық құқық бұзушылықтар виртуалды кеңістікте жасалғандықтан, қылмыстық қауіптің шығу қайнар көзін анықтау қиындықтар туығызады.

Киберкеңістікте жасалатын қылмыстар бір-түрден екінші түрге айналып, оларды құрықтау құқық қорғау органдары үшін үлкен мәселе болып тұр. Сол себепті заңнамалық

тұрғыда аталған жаңа түсініктерге құқықтық баға беріліп, криминологияның қылмыстылықпен күрсе тәсілдерін тиімді пайдалану шарт. Одан бөлек, мұндай қылмыстар алыс-жақын орналасқан шетелдер арқылы жасалатын болғандықтан, бұндай қылмыстармен күрес құқықтық көмек беру шарты арқылы халықаралық ынтымақтастықты нығайтуды қажет етеді.

Кілтті сөздер: киберқылмыстар, киберкеңістік, ұйымдасқан топ, қылмыстық топ, трансұлттық қылмыстық қоғамдастық, қылмыс, ақпарат, технология, интернет, дербес деректер.

Адамзат төртінші өндірістік-революцияға өткеннен бері, қоғамның басым көпшілік бөлегіне физикалық әлемнің виртуалды әлеммен байланысы орнап, бірыңғай сандық экожүйеде интеграцияға ұшыраған жаңа киберфизикалық кешендер пайда бола бастады. Аталған технологиялық жетістіктер адам өміріне позитивті жетістіктермен, қоғамға ұсынылатын біркелкі қызметтің жылдам әрі қолжетімді болуын арттырды. Атап айтсақ «Электронды үкімет» интеграцияланған ақпараттық жүйесіне тоқталсақ болады. Бұл ақпараттық жүйе арқылы басқа да мемлекеттік емес ақпараттық жүйелерде арнайы сандық шлюздер арқылы халыққа қызмет көрсетіп келеді. Мұндай ақпараттық жүйелерде немесе арнайы жадты базаларда азаматтар мен заңды тұлғалардың дербес деректері сақталуы мүмкін. Ақпараттық-технологиялардың дамуы өз кезегінде қылмыстық топтардың қолында шоғырланып, олар технологиялық мүмкіндіктерді алдын ала құрған қылмыстық жоспарларын жүзеге асыру мақсатында қолданып келеді. Сондай құралдарға интернет (оқылуы [интэрнэт]; ағылш. Internet — International Network) — компьютерлік серверлердің бүкіләлемдік желісін жатқызуға болады. Қазіргі таңда интернет желісін ұйымдасқан қылмыстық топтар өздерінің қылмыстық мүдделеріне пайдаланып, сол арқылы қашықтықтан бір текті қылмыстар мен киберқылмыстық құқық бұзушылықтардың сантүрлі нысанын жасап бағуда. Бұған қарсы шаралар өз тиімділігін қажетті деңгейде көрсете алмай, киберкеңістікте орын алған киберқылмыстарға тосқауыл болу мүмкіндігі көңіл көршітер жағдай да емес. Кейбір қылмыстық топтар өзара сыбайласып немесе ұйымдасып трансұлттық қылмыстық топ дәрежесіне шығып, өздерінің қылмыстық киберкеңістіктерін кеңейтуде. Бұл сәтте ұсыныс ретінде біздің қолданыстағы қылмыстық кодекс пен қылмыстық-процестік кодекске киберкеңістік ұғымын енгізуді енгізер едім. Болашақ ғалымдар ретінде киберқылмыс түсінігін де енгізіп, аталған қылмыстылықпен күрсете және оның алдын алуда ықтимал тиімділігін арттыратын еді.

Киберкеңістікте жасалатын қылмыстар бір-түрден екінші түрге айналып, оларды құрықтау құқық қорғау органдары үшін үлкен мәселе болып тұр. Сол себепті заңнамалық тұрғыда аталған жаңа түсініктерге құқықтық баға беріліп, криминологияның қылмыстылықпен күрсе тәсілдерін тиімді пайдалану шарт. Одан бөлек, мұндай қылмыстар алыс-жақын орналасқан шетелдер арқылы жасалатын болғандықтан, бұндай қылмыстармен күрес құқықтық көмек беру шарты арқылы халықаралық ынтымақтастықты нығайтуды қажет етеді. Сол себепті ақпараттық қауіпсіздік саласында киберқылмыстардың көбейгенін байқауға болады, ондай қылмыстарды әшкерелеу, ашу және ескерту мәселесін де күрделі тергеу әрекеттерінің туындауы бұндай қылмыстардың латентті болуы, яғни жасырын әрі көрінбейтін қылмыстық құқық бұзушылық қатарына жататындығымен байланыстырылады.

Қазіргі уақытта жасанды интеллект жүйелері, нейросеть және де басқа да ақпараттық қауіпсіздік көздері арқылы соның ішінде дипфейк «Deepfake» (дауыс пен бейнені салу) техникалық жетістіктерін қолдану арқылы биометриялық ақпараттарға қол жеткізіп, солар арқылы интеграцияланған мемлекеттік ақпараттық базаларға ену арқылы дербес деректерге қол жеткізіп киберкеңістік шеңберінде қылмыстық ойын жүзеге асырады. Көп жағдайда аталған қылмыстық құқық бұзушылықтар виртуалды кеңістікте жасалғандықтан, қылмыстық қауіптің шығу қайнар көзін анықтау қиындықтар туығызады. Мысалға, жасөспірімдердің психикасы мен жалпы дамуына қауіпті әсер ететін интернет ойындары бар, соның ішінде балардың өмірімен қоштасуына алып келетін «Синий кид» және де Schoolboy Runaway

ойындарын айтсақ болады. Мұндай қылмыстар Қазақстан Республикасының Қылмыстық кодексінің 105 бабымен өзін-өзі өлтіруге дейін жеткізу бабымен сараланады. Бұндай қылмыстар бойынша негізгі мәселе, осы ойындарды құрастырушы, яғни күдіктілерді анықтау сатысында туындайды. Басым көп жағдайда аталған қылмыстар алдын ала сөз байласқан топтар мен немесе ұйымдасқан қылмыстық топтармен жасалады және де олардың қылмыс жасау кеңістігі бүкіл әлемнің кезкелген нүктесі болуы мүмкін. Мұндай да не істемек керек және қандай алдын алу немесе ескерту шаралары аталған қылмыстарға тосқауыл немесе жасалуына ықтимал мүмкіндік бермейтін іс-әрекеттер болып табылады. Осы мәселені қарау барысында аталған қылмыстың алдын алу үшін келесідей мән-жәйға мән беру керек деп ойлаймын. Біріншіден, азаматтардың құқықтық сана-сезімі мен құқықтық мәдениетін құқық қолдану деңгейінде жетілдіру; Екіншіден, осы қылмыстылықтың алдын алумен айналысатын құзыретті органдарды заманауи техникалық құрал-жабдықтармен қамтамасыз ету; Үшіншіден, азаматтардың заңмен қорғалатын дербес деректерімен жұмыстарын байланыстыратын заңды тұлғалар мен квазимемлекеттік сектор саласы қызметіне заңмен айқындалатын қатаң талаптар қою;- деп түсінеміз.

Жалпы қолданыстағы Қазақстан Республикасының Қылмыстық кодексі қылмыстық топ ұғымының келесідей он түрлі нысанын атап көрсетеді: ұйымдасқан топ, қылмыстық ұйым, қылмыстық қоғамдастық, трансұлттық ұйымдасқан топ, трансұлттық қылмыстық ұйым, трансұлттық қылмыстық қоғамдастық, террористік топ, экстремистік топ, банда, заңсыз әскерилендірілген құрылым;

Бұл дегеніміз қылмыстық топтар күрделеніп және олар жасайтын қылмыстық іс әрекеттерде аса күрделі жолмен жасалып, ашылуы қиын, жасаған адамдардың соңына түсу мүлдем мүмкін емес жағдайға жетуде. Мұндай жағдайлар істі мәні бойынша шешуде қиындықтар туғызып, азаматтарымыздың қылмыстық қол сұғушылықтан зардап шегіп жатқандығы құқық қорғау органдары алдында тұрған маңызы жағынан басым мәселе болуы шарт.

Жасанды интеллект жүйесінің дамуы IT-мамандарының өз білімдері мен қызметтерін асыра немесе теріс пайдалану мүмкіндігі артқанын байқауға болады. Қылмыс көп жағдайда әлеуметтік құбылысы болғандықтан, теріс пиғылды адамдардың заманауи техникалар мен ғылымдағы жетістіктерді қылмыстық пиғылдарына қолдану жүйесі кең тарап отыр. Ол дегеніміз, теріс пиғылды адамдардың заңға құрметпен қарайтын адамдармен әділ бәсекеге түскенде, біріншілердің байлық пен өмірлік құндылықтарға қылмыстық пиғылмен қол жеткізуінде. Ол туралы, криминология ғылымы қылмыскер тұлғасын зерттеу бқлімінде кеңінен тоқталады.

1839 жылы Франция полицейі Фрегер Г.А. өзінің «Қауіпті адамдар тобы және үлкен қала тұрғындары» атты еңбегінде қылмыскерлердің моральді топографиясын сүреттеген, соның ішінде қылмысты әлеуметтік құбылысқа теңеп, қоғамның әлжуаз топтарын, яғни әлауқаты төмен адамдар мен отбасыларын қылмыскерлер қандай қауіп төндірсе оларда сондай қауіп төндіреді деп өз тұжырымын берген.

Біз зерттеп отырған мәселенің негізгі аспектісі де осы топтасып жасалған киберқылмыстарды ескертудегі және оларды ашудағы мәселелер болатын. Киберқылмыстарды қылмыстық топ құрамында жасау кезде олардың құрылымының негізгі белгілеріне ұйымдасқан топтың қылмыстарды қайталануы соның ішінде қауіпті қайталануымен (рецидив), жоғары ұйымдастырылуымен, топтық белгілерімен және қатаң иерархиялық тәртіптің болуымен, сонымен қоса топ мүшелерінің тығыз жеке қарымқатынасы (межличностное) деңгейінде құрылуымен айқындалады.

Жалпы зерттеу барысында ұйымдасқан киберкриминал қылмыстық топтардың басқа қылмыстық топтардан ең бір ерекшелігі немесе айырмашылығы олардың қылмыстық құқық бұзушылық жасауда жоғары кәсібилігі мен қылмыс іздерінің дереу жоюлуымен байланыстырамыз.

Себебі, аталған киберқылмыстар күрделі жолдармен жасалып, қалдырылған қылмыстық іздерді табу мен бекіту тергеу органдары үшін процестік шешімін таппаған күрделі мәселе болып отыр.

Салдарынан осындай қылмыстылықтардың латентті күйге түсіп, оларды ашу мен кінәлі тұлғаларды жауапқа тарту қылмыстық процестің міндеті өз құзыретінің қағидасына сәйкес жүргізе алмауына алып келуде. Бұндай құқықтық деформация азаматтардың конституциялық құқықтары мен бостандықтарына нұқсан келтіреді. Жалпы құқық қорғау органдарының киберкриминал топтардың алдында шарасыздығын байқатады, ол өз кезегінде құқық қорғау органдарына деген халықтың сенім білдіру индексациясын тым төмендетеді. Ол дегеніміз құқықты сыйлау және жария құқықтық қатынастар субъектілерінің құзыреті мен абыройына елеулі зиян келтіреді деп түсінеміз.

Соған орай, киберқылмыстарды ескерту мен алдын алу мәселелеріне мемлекет пен құзыретті органдар тарапынан нәтижелі де әсерлі шаралар батыл қолданып, керек шешімдер дереу қабылдануы қажет. Осындай сипатта атқарылған жұмыстар негізінде киберкеңістікте жасалатын қылмыстық құқық бұзушылықтардың алдын алуды түбегейлі өзгерістер жасауға болады.

Дегенмен айта кеткен жөн, қазіргі соңғы интернет құралдарын меңгеру көпшілік адамның базалық білімінің болуына қарамастан, үй жағдайында игеру мүмкіндігін байқатады. Ол дегеніміз киберқылмыстық құқық бұзушылықтармен арнайы ұйымдасқан топтар ғана емес жеке тұлғаларда айналысу ықтималдығы бар екенін түсінеміз. Қазіргі жаңдайда әлем бойынша, соның ішінде Орта Азия елдеріне киберкриминал ұйымдасқан топтардың интернет желілері мен құралдарын пайдаланып хаккерлік шабуылдар (хакерская атака) жиі жасалынып жатқанын байқап отырмыз. Ол туралы статистикада көңіл көншітпейді, сол себепті болса керек Қазақстан Республикасының Президенті Қасым-Жомарт Тоқаев Қазақстан Республикасының Киберқалқан (Кибершит) мемлекеттік бағдарламасын бекіткен болатын.

Қазақстан Республикасының Ұлттық қауіпсіздік комитетінің арнайы сайтында келесідей ақпарат ұсынылған: «Киберқауіпсіздік тұжырымдамасы («Қазақстанның киберқалқаны») (бұдан әрі – Тұжырымдама) Қазақстанның әлемнің ең дамыған 30 мемлекетінің қатарына кіруі жөніндегі «Қазақстан-2050» стратегиясының ұстанымдарын ескере отырып, Қазақстан Республикасы Президентінің «Қазақстанның үшінші жаңғыруы: Жаһандық бәсекеге қабілеттілік» Жолдауына сәйкес әзірленді.

Осы Тұжырымдаманы орындау қазақстандық қоғамды одан әрі жаңғыртуға қызмет етеді және Қазақстанның БҰҰ жаһандық киберқауіпсіздік бағдарламасын іске асыруға қосқан үлесі болады», - делінген.

Осыдан-ақ байқауға болады, еліміздің бүкіл әлем алдындағы міндеттемелерімен қатар ел қауіпсіздігі үшін ел азаматтары алдындағы жауаптылығын.

Аталған тұжырымдаманың келесідей мәні бар:

1. Тұжырымдама мемлекеттік органдарды ақпараттандыру, мемлекеттік көрсетілетін қызметтерді автоматтандыру саласындағы ағымдағы жағдайды, «цифрлық» экономиканы дамыту перспективаларын және өнеркәсіптегі өндірістік процестерді технологиялық жаңғыртуды, ақпараттық-коммуникациялық қызметтер көрсету саласын кеңейтуді бағалауға негізделген.

2. Тұжырымдама электрондық ақпараттық ресурстарды, ақпараттық жүйелер мен телекоммуникация желілерін қорғау, ақпараттық-коммуникациялық технологияларды (бұдан әрі – АКТ) қауіпсіз пайдалануды қамтамасыз ету саласындағы мемлекеттік саясатты іске асырудың негізгі бағыттарын айқындайды.

3. Ол мемлекеттік органдардың, жеке және заңды тұлғалардың ақпараттық қауіпсіздігін қамтамасыз етуді мониторингтеуге бірыңғай ұстанымды, сондай-ақ ақпараттық қауіпсіздік оқиғаларының, оның ішінде әлеуметтік, табиғи және техногендік сипаттағы төтенше жағдайлар, төтенше немесе соғыс жағдайын енгізу жағдайларында алдын алу және жедел ден қою тетіктерін әзірлеуді қамтамасыз етуге арналған.

4. Тұжырымдаманы әзірлеу кезінде ақпараттық-коммуникациялық технологияларды әзірлеу және пайдалану саласындағы жетекші мемлекеттердің, сондай-ақ әлеуметтік-экономикалық даму мақсаттарына қол жеткізу үшін оларды қолдану аясын кеңейтуге ұмтылатын елдердің ұлттық ақпараттық-коммуникациялық инфрақұрылымын қорғау ұстанымдарын қалыптастыру саласындағы халықаралық тәжірибе зерделенді.

Бұл тұжырымдама 2017 жылы 30 маусымда Қазақстан Республикасының Үкіметімен бекітілген деп айқындалады.

Тұжырымдама міндеттері:

1. Қауіп-қатерлер туралы хабардар болуды арттыру, зиянды бағдарламалық-техникалық әсерді және қорғалған телекоммуникациялық жабдықты бұғаттауға және басуға бағытталған бағдарламалық өнімдер мен киберқауіпсіздік жүйелерін құру бойынша отандық АКТ саласының адами капиталын және әлеуетін дамыту үшін қажетті жағдайларды қалыптастыру.

2. Ақпаратты қорғаудың ұлттық жүйесінде АКТ-ны қауіпсіз пайдалануды және технологиялық процестерді басқарудың автоматтандырылған жүйелерінің қауіпсіздігін нормативтік-құқықтық және ұйымдық-техникалық қамтамасыз етуді, құқық қолдану практикасын жетілдіру.

3. Барлық ұлттық ақпараттық-коммуникациялық инфрақұрылымға қатысты ақпараттандыру және байланыс саласындағы ақпараттық қауіпсіздікті мемлекеттік басқарудың жоғары бейімделген және интеграцияланған жүйесін құру.

Жоғарыдағыларды ескере отырып, құқық қорғау органдары нейросеть немесе жасанды интеллект арқылы киберкеңістікте жасалатын киберқылмыстардың алдын алуға бағыт-бағдары деп түсінсек болады.

Қазіргі уақытта интернет-алаяқтық түсінігі енгізілуде, осы қылмыстардың өршуі, ол бірінші кезекте зерттеудегі қылмыстардың латенттілігінде деп айтсақ қателеспейміз.

Соның ішінде қоғамда ең көп тараған киберқылмыстың бірден-бір түрі ол whatsapp әлеуметтік-желісін қашықтықтан бұзу арқылы кіріп, екінші немесе үшінші тұлғаларға тіркелген адамның атынан қарыз ақша сұрау сілтемесін жіберу арқылы басқа тұлғалардың ақшасын жымқыру қылмысы көбейгенін байқап отырмыз. Мұндай қылмыстармен күрес ең бірінші кезекте азаматтардың, яғни жәбірленушілердің өздеріне жүктелетінін баса айтқым келеді. Жаңа технологиялар заманы, оларды күнделікті қажеттілігімізге ғана пайдаланып қана қоймай, сонымен қоса өз қауіпсіздігіміз үшін де пайдалана алуымыз қажет екендігі заман талабы болып тұр.

Қорыта келе ақпараттық технологиялар ғасырында, мемлекет және қоғам кезкелген сын-қатерге симметриялық түрде жауап беруге дайын болуымыз керек.

Киберқалқан тұжырымы негізінде киберкеңістікте жасалатын киберқылмыстарға және де ұйымдасқан қылмыстық топтардың кезкелген түріне соның ішінде киберкриминал топтардың еркінсіп әрекет етуіне кесімді тосқауыл қойып, олармен тиянақты және жүйелі түрде күресіп, алдын алып, кінәлі тұлғаларды әшкерелеп оларды үзілді-кесілді қылмыстық жауапқа тартуды басты мақсат етіп қоя білуіміз қажет. Сонда ғана Қазақстан Республикасы қылмыстылықпен күрсете алға қойған мақсаты мен мәресіне жетеді деп білеміз!!!

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. Қазақстан Республикасының қылмыстық кодексі 3 шілде 2014 жылы No 226-V ЗРК.

2. ҚР Ұлттық қауіпсіздік комитеті, 2024 жыл Киберқалқан

3. Об утверждении Плана мероприятий по реализации Концепции кибербезопасности («Киберщит Казахстана») до 2022 года. Постановление Правительства Республики Казахстан от 28 октября 2017 года No 676

4. Журнал предупреждение преступности № 3 2014 жыл.

5. Нормативные постановление верховного суда РК.

6. Криминология изд. «Юрист» г. Москва, профессор В.Е. Эминов

МЕТОДЫ ФОРМИРОВАНИЯ БЕГЛОЙ РЕЧИ У ДЕТЕЙ

Бузрукова Д.М., старший преподаватель ФерГУ

Аннотация: В статье даны рекомендации по развитию беглой речи и задачам ее совершенствования. Предложены способы развития беглой речи на основе укрепления и расширения знаний детей о национальных ценностях в процессе обучения их о великих личностях, полководцах и выдающихся мыслителях.

Ключевые слова: Общение, беглость речи, элементы языка, звук, слово, стимуляция.

Беглая речь – это способность ребенка ясно, понятно и полно выражать свои мысли. Это важно не только для общения, но и для формирования личности ребенка. Беглая речь позволяет ребенку общаться с окружающими его людьми, выражать свои чувства, отстаивать свое мнение. Через речь ребенок получает знания об окружающем мире, думает и анализирует. Беглая речь является важной основой овладения такими навыками, как чтение, письмо и счет, в ходе занятий, организуемых в организации дошкольного образования для подготовки детей к школе. Дети с беглой речью более уверены в себе и легко адаптируются к новым ситуациям.

В раннем возрасте ребенок слышит беглую речь. Прежде всего, это будут весёлые высказывания о нем, а потом сказки, рассказы, монологи взрослых. Выделяя элементы языка из беглой речи - звуки, морфемы, слова, предложения, ребенок запоминает место каждого элемента языка в беглом тексте, что формирует процесс развития языковых смыслов, с которого начинаются предречевые упражнения с раннего возраста.

Принимая во внимание тот факт, что дети старшего дошкольного возраста имеют большой опыт, навыки и умения в развитии беглой речи, необходимо определить, на что нам следует обращать внимание при прослушивании текста сказок, чтобы развивать беглую речь в них. Прежде всего, они начинаются с формирования первоначальных представлений о Родине. В программе «Первый шаг» для дошкольных образовательных организаций выдающиеся деятели, генералы, он предназначен для предоставления знаний о великих мыслителях. Все это помогает детям развивать беглую речь на основе выявления, закрепления и расширения знаний о наших национальных ценностях.

Воспитатель играет важную роль в развитии беглой речи детей. Речь ребенка развивается постепенно, поэтому воспитателям необходимо запастись терпением. В любом процессе необходимо создавать положительную атмосферу при общении с ребенком, поощрять и хвалить его. Поэтому развитие беглой речи у детей является основной задачей дошкольного образовательного учреждения. К концу дошкольного возраста ребенок должен овладеть основными формами устной речи, характерными для взрослых, т. е. овладеть двумя формами беглой речи - диалогической и монологической речью. Для развития беглой речи у детей в ходе свободного общения или обучения эффективные результаты даст использование следующих методов:

- Чтение: Чтение детям разных книг, разговор с ними о том, что они читают.
- Разговор: каждый день разговаривайте с ребенком на разные темы, слушайте его мысли и поощряйте его.
- Игры: играйте в игры, развивающие речь (например, находите слова, придумывайте истории, разыгрывайте роли).
- Заучивание стихов: Учим детей запоминать стихи, выразительно читать их.
- Описание картинок: Создание историй на основе картинок, повествование о событиях, изображенных на картинках.
- Игры «вопросы и ответы». Задавайте детям вопросы, слушайте их ответы и дополняйте их.
- Хвалите успехи ребенка: Хвалите ребенка за каждое маленькое достижение, это повысит его уверенность в себе и усилит стремление к новым знаниям.

- Не принуждайте ребенка: дайте ему возможность действовать свободно. Главное, чтобы ребенку все было интересно.

Эти требования реализуются на всех этапах дошкольного образования. Но в каждом из них непременно учитываются возрастные особенности детей и уровень личной подготовки. В результате наблюдения за окружением детей их произношение также начинает меняться в положительную сторону; они начинают правильно произносить звуки, расширяется смысл предложений, начинают грамматически строить предложения, увеличивается их словарный запас. Дети сами начинают создавать небольшие истории и могут свободно эти истории рассказывать. Соответственно, важным и необходимым является повышение звуковой культуры в речи детей, расширение и активизация словарного запаса, выражающего названия окружающих предметов, предметов, событий, соблюдение простых форм монологической речи, умение грамматически правильно выражать свои мысли и четкое развитие умений.

Самым удобным способом обучения детской речи, несомненно, является разговорный метод. Детям также важно наблюдать и анализировать окружающие предметы, задавать о них вопросы во время прогулок.

Список использованной литературы:

1. Шодиева К. «Методика развития речи» учебник «Ташкент-2008.

2. Бабаева Д. «Теория и методика развития речи» Ташкент-2018.

3. Бузрукова Д. «Развитие речевого общения у детей дошкольного возраста» Международная научно-практическая конференция «Актуальные вопросы специальной педагогики и дошкольного образования: проблемы, решения и перспективы развития» 25.04.2024.

4. Бузрукова Д. «Особенности развития контактной речи у детей» Academicia Globe Inderscience Research. ISSN 2776-1010, том 4, выпуск 4, апрель 2023 г.

ОСОБЕННОСТИ КРИТИЧЕСКОГО МЫШЛЕНИЯ У ШКОЛЬНИКОВ РАЗНЫХ ВОЗРАСТНЫХ ГРУПП

доцент кафедры начального образования **Кучкарова Махмуда Адхамовна**
студентка **Соибова Голифа Дилмуродовна**
Ферганский Государственный университет
г. Фергана, Республика Узбекистан

Аннотация: В статье анализируются особенности развития критического мышления у школьников разных возрастных групп. Рассматриваются основные этапы развития критического мышления. Также подчеркивается необходимость эффективных стратегий преподавания для максимального раскрытия потенциала учеников в области критического мышления.

Ключевые слова: Критическое мышление, возрастные группы, логическое мышление, абстрактное рассуждение, аналитические навыки, образовательные стратегии.

Критическое мышление является ключевым компонентом образовательного процесса и играет важную роль в формировании навыков, необходимых для успешного обучения и жизни в современном обществе. Оно позволяет учащимся анализировать информацию, делать обоснованные выводы и принимать решения на основе фактов и логики. Важно учитывать, что развитие критического мышления у школьников происходит на различных этапах их обучения и имеет свои особенности в зависимости от возрастной группы. В данной статье рассматриваются ключевые этапы формирования критического мышления у детей и подростков, а также методы, способствующие его развитию.

Мышление учащихся начальных классов.

На начальном этапе, который соответствует возрастной группе начальной школы, у детей начинает развиваться логическое мышление. По мнению Л. С. Выготского, дети на этом этапе могут понимать абстрактные понятия, такие как справедливость и уважение к правилам, но им нужна постоянная помощь взрослых, а по мнению Ж. Пиаже, дети на этой стадии способны видеть ситуации с разных точек зрения, но у них еще не развит уровень абстрактного мышления. Поэтому следует поощрять дискуссии и предоставлять возможности для размышлений.

Обычно дети находятся на стадии наглядно-образного мышления, то есть они могут работать с предметами и явлениями, но испытывают трудности с абстракцией. В то же время они начинают проявлять первые признаки критического мышления, поскольку начинают задавать вопросы, требующие объяснений и аргументов. Дискуссии помогают развивать рассуждения и аналитические навыки, поэтому диалог со старшими учителями играет важную роль. Особенно полезными могут быть игры и оценочные упражнения без строгих правил. Что не маловажно, младшие школьники способны сравнивать вещи на упрощенном уровне, но выделяя сходства и различия, что закладывает основу их будущих аналитических способностей. Именно поэтому очень важно предлагать такие упражнения, как сравнение персонажей, поступков и последствий этих поступков в книгах, фильмах или жизненных событиях. Это помогает развивать аналитическое мышление и демонстрирует, что даже самые простые действия могут иметь последствия.

Мышление учащихся средней и старшей школы.

С пятого по девятый год обучения развиваются аналитические навыки: по мнению Р. Х. Энниса и М. Липмана, к этому возрасту молодые люди способны различать аргументы, представленные в дебатах, и распознавать предвзятость в представленных фактах. С практикой они начинают подкреплять свои аргументы фактами и доказательствами, демонстрируя развитие критического мышления. Развитие таких навыков важно для подрастающего поколения, чтобы принимать обоснованные решения и формировать мнения.

Учащиеся старшей школы представляют собой группу, в которой критическое мышление достигает своей максимальной зрелости. На этом этапе развития подростки способны к абстрактному мышлению и анализу сложных концепций, что позволяет им эффективно решать нетривиальные задачи. Они уже умеют не только воспринимать информацию, но и оценивать ее с разных точек зрения, выстраивать логические цепочки и делать обоснованные выводы. По данным Д.Ф. Халперна, старшеклассники способны проводить глубокий анализ аргументов, выявлять логические ошибки и предвзятости в обсуждениях, что свидетельствует о высоком уровне их аналитических навыков. Важно отметить, что обсуждение актуальных вопросов современности, таких как социальные, политические и экологические проблемы, значительно способствует развитию их критического мышления. По мнению Н. Куинлан, участие в таких дискуссиях помогает старшеклассникам не только развивать свои аналитические способности, но и формировать уверенность в выражении своей точки зрения и аргументации. Таким образом, старшие классы являются важным периодом для формирования независимого и критически мыслящего человека, что имеет значение не только для учебного процесса, но и для будущей профессиональной деятельности.

В заключение, развитие критического мышления у школьников разных возрастных групп имеет свои уникальные особенности. С возрастом учащиеся становятся все более способными к самостоятельному анализу и аргументации. Применение стратегий, предложенных С. Тулмина и А. Фишером, направленных на развитие критического анализа и аргументации, позволяет максимально раскрыть потенциал учащихся на всех этапах обучения. В конечном итоге, сформированное критическое мышление не только способствует успешному обучению, но и помогает школьникам в их повседневной жизни, делая его неотъемлемой частью образовательного процесса. Учителям и родителям следует активно поддерживать и развивать критическое мышление у детей, создавая условия для его проявления и совершенствования.

Список использованных источников:

1. Эннис, Р. Х. (1985). Цели и критерии критического мышления.
2. Фаск, Д. (2003). Развитие критического мышления у детей школьного возраста.
3. Липман, М. (2003). Мыслить критически в школе: обучение детей критическому мышлению.
4. Выготский, Л. С. (1986). Психология мышления и речи.
5. Халперн, Д. Ф. (2000). Психология критического мышления.
6. Куинлан, Н. (2019). Критическое мышление в образовании: подходы и методы.
7. Тулмин, С. (2001). Модели аргументации и критическое мышление.
8. Белкин, А. С., & Батурич, В. С. (2017). Возрастные особенности развития критического мышления у школьников.
9. Пиаже, Ж. (1972). Избранные психологические труды.
10. Фишер, А. (2011). Критическое мышление: руководство для студентов и преподавателей.

ДИНАМИКА РИТОРИЧЕСКИХ ПРИЕМОВ В СОВРЕМЕННОЙ РУССКОЙ И УЗБЕКСКОЙ РЕЧИ

Усмонова Нилуфар Адхамовна

преподаватель Ферганского государственного университета, Фергана, Узбекистан

Аннотация. В статье рассматривается динамика риторических приемов в современной русской и узбекской речи в условиях глобализации и цифровизации. Проведен анализ трансформации традиционных риторических стратегий и появления новых форм коммуникации. Особое внимание уделено демократизации языка, влиянию интернет-коммуникации, билингвизму и взаимовлиянию культур. Выявлены сходства и различия в риторических приемах обоих языков, а также их адаптация к современным условиям. Результаты исследования подчеркивают роль риторики как инструмента эффективного межкультурного взаимодействия и сохранения национальной идентичности.

Ключевые слова: риторические приемы, русская речь, узбекская речь, билингвизм, цифровизация, традиции, межкультурное взаимодействие, демократизация языка, интернет-коммуникация, гибридные формы.

Современные изменения в риторических приемах русской и узбекской речи — это зеркальное отражение глобальных процессов, таких как демократизация общества, цифровизация и изменения в культурных ценностях. Эти процессы приводят к трансформации традиционных риторических стратегий и созданию новых форм общения, которые соответствуют требованиям современного мира. Как отмечает Баранов, «риторические приемы XXI века уже невозможно рассматривать в отрыве от цифровой среды, где эмоциональная экспрессия и скорость передачи информации занимают центральное место» [1].

Русская речь в последние десятилетия стала менее формальной. Это заметно не только в повседневной коммуникации, но и в таких официальных сферах, как политика и образование. Публичные выступления, которые традиционно строились по строгой схеме (введение, тезисы, аргументация, вывод), сегодня приобретают более личный и разговорный характер. Например, политики начинают речи с фраз типа: «Давайте разберемся, что мы можем сделать лучше», что звучит более человечно и привлекательно для аудитории. Иванова подчеркивает: «В современном обществе формальная риторика уступает место неформальным стратегиям, которые создают эффект близости и доверия» [2]. Влияние цифровизации на русскую речь также проявляется через интернет-коммуникацию. Здесь активно используются сокращения, такие как «лол», «имхо», и эмоциональные маркеры

(мемы, эмодзи). Эти элементы риторики создают новое пространство для творчества, но, как отмечает Е. В. Иванова, «формируют клиповое мышление, ограничивающее глубину восприятия текста» [2]. В блоге, например, типичным становится использование эмоциональных призывов вроде: «Вы обязаны это увидеть!», а в подкастах – интонационных акцентов и разговорного стиля.

В узбекской речи на риторические приемы существенно влияет билингвизм. Мирзаханов пишет, что взаимодействие русского и узбекского языков обогащает оба дискурса, создавая уникальные гибридные формы [3]. Например, в политическом дискурсе встречаются русские конструкции, адаптированные к узбекской грамматике: «Keling, buyuk maqsad yo'lida birlashaylik». В повседневной жизни кодовое переключение стало нормой, что подтверждается фразами типа: «Shunday gaplarni aytish kerak, понимаешь?» Это явление показывает не только двуязычное восприятие, но и растущую интеграцию культур. В то же время традиционные риторические приемы в узбекской речи сохраняются и адаптируются к современности. По словам Камолова «пословицы остаются неотъемлемой частью узбекской риторики, передавая глубокую мудрость поколений» [4]. Например, пословица *Do'st mevasini daraxtdan olishadi, urug'ini esa hayotdan* (Дружба – это плод дерева жизни) часто используется в политических и образовательных выступлениях для усиления аргументации. В русском языке схожую функцию выполняют поговорки, такие как «Дерево узнается по плодам».

Цифровизация также оказывает сильное влияние на узбекский язык, особенно в молодежной среде. В социальных сетях молодежь использует русские и английские сокращения: «OMG, bu juda zo'r!» или «Svoylar bn ovqatlanamiz». Это явление подтверждает слова Салимова: «Молодежная речь становится зеркалом глобализационных процессов, где национальное и интернациональное сосуществуют, создавая новые риторические формы» [5].

Таким образом, динамика риторических приемов в современной русской и узбекской речи демонстрирует сложное взаимодействие традиции и современности. В условиях глобализации и цифровизации сохраняются ключевые культурные элементы, которые адаптируются к новым форматам коммуникации. Это подчеркивает важность риторики как инструмента межкультурного взаимодействия, что делает анализ риторических изменений особенно актуальным в наше время. Как справедливо замечает Баранов, «риторика не исчезает, а трансформируется, отвечая на вызовы эпохи» [1].

Список использованных источников:

1. Баранов, А. Н. Современные риторические приемы в интернет-коммуникации // Вестник прикладной лингвистики. – 2020. – Т. 12, № 4. – С. 45–59.
2. Иванова, Е. В. Влияние цифровизации на формирование клипового мышления // Социология языка. – 2021. – Т. 23, № 3. – С. 60–78.
3. Мирзаханов, У. Билингвизм и языковая политика в Узбекистане // Международный журнал языкознания. – 2023. – Т. 15, № 2. – С. 90–105.
4. Камолов, Ш. Узбекские пословицы в современном дискурсе // Научные записки Ташкентского университета. – 2019. – Т. 8, № 1. – С. 34–50.
5. Салимов, Х. Культурные контакты: Риторика молодежной речи // Молодежная лингвистика. – 2022. – Т. 9, № 4. – С. 12–27.

КОНЦЕПТЫ СЕМЬИ И БРАКА В РУССКОМ И УЗБЕКСКОМ ФОЛЬКЛОРЕ

Хамидова Махбуба Кахаровна

преподаватель Ферганского государственного университета, Фергана, Узбекистан

Аннотация. В статье рассматривается отражение концепций семьи и брака в русском и узбекском фольклоре через призму компаративистского подхода. Анализируются

народные сказки, песни и обрядовые тексты, которые иллюстрируют культурные особенности и ценности, связанные с семейными узами и брачными традициями обоих народов. Исследование подчеркивает, как исторические, социальные и религиозные контексты влияют на формирование этнолингвистических карт мира русских и узбеков. Особое внимание уделяется сравнению ролей, ожиданий и символических значений, связанных с семейной жизнью в рассматриваемых культурах. В работе используются данные исследований русских и узбекских фольклористов, что позволяет глубже понять и интерпретировать фольклорные данные в более широком культурном и социальном контексте.

Ключевые слова: русский фольклор, узбекский фольклор, этнолингвистическая картина мира, семья и брак, компаративистский анализ, народные сказки, свадебные обряды, социокультурные традиции, кросс-культурные исследования, фольклористика.

Концепция семьи и брака занимает ключевое место в культурных традициях народов, отражая их социальные, духовные и моральные ценности. Русский и узбекский фольклор богато иллюстрируют разнообразие этих представлений, делая акцент на своих уникальных интерпретациях семейных уз и брачных обрядов.

В русском фольклоре образ семьи часто предстает как священное убежище, символ стабильности и непрерывности жизненного пути. Известный русский фольклорист В.Я. Пропп в своих работах подчеркивал, что в русской народной сказке брак часто является завершающим этапом испытаний героя, символизируя начало нового этапа жизни и гармонии [1]. Примером может служить сказка "Царевна-лягушка", где брак не только заключается между царевичем и загадочной царевной, которая оказывается заколдованной, но и становится началом их совместной жизни, полной испытаний и взаимопомощи.

Узбекский фольклор, в свою очередь, акцентирует внимание на социальной структуре и иерархии в семье, где брак воспринимается как средство укрепления социальных связей и передачи традиций. В узбекских фольклорных произведениях видна особая роль брака в укреплении межплеменных и межсемейных связей. Этот аспект подробно анализируется в работах узбекского исследователя фольклора А.К. Кадыри, который отмечает, что в узбекских свадебных обрядах отражается не только объединение двух людей, но и двух семей, а также всего сообщества [2]. Песни, исполняемые во время свадебных торжеств, как "Кошик йулдуз" (Песня звезды), несут в себе глубокий смысл о начале новой жизни, о надеждах и ожиданиях.

Различия в русском и узбекском фольклоре помогают понять, как разные культуры интерпретируют семейные роли. Например, в русском фольклоре, который богат мотивами личных переживаний и эмоциональной взаимосвязи между героями, семейные отношения часто изображаются как источник моральной поддержки и любви. Такие произведения, как сказки о братьях-спасателях или о жене, верно ждущей возвращения мужа из дальних странствий, подчеркивают значение эмоциональной связи и личной преданности. С другой стороны, узбекский фольклор подчеркивает социальные и функциональные аспекты семейных отношений, акцентируя внимание на браке как на союзе, важном не только для самих супругов, но и для всего сообщества. Это видно в таких элементах, как обряды свадьбы, которые включают множество ритуалов и песен, призванных укрепить социальные связи и подчеркнуть важность продолжения рода. Узбекские свадебные песни часто содержат мотивы благословения и пожелания процветания, что отражает взгляд на брак как на важный социальный институт.

Исследователь Г.Н. Флеров в своих работах исследует кросс-культурные аспекты фольклора, подчеркивая, как различные культурные контексты влияют на формирование этнолингвистических карт мира. Он указывает на то, что фольклор не только служит хранителем истории и традиций, но и отражает способы, которыми различные общества адаптируют и интерпретируют культурные и социальные изменения. Флеров анализирует, как эти культурные карты формируются и меняются под воздействием внешних и

внутренних факторов, предоставляя глубокое понимание того, как традиции и современные взгляды на семью и брак могут сосуществовать и взаимодействовать в современном мире [3].

Таким образом, фольклор не только предоставляет ценные сведения о культурных особенностях народов, но и помогает глубже понять, как разные сообщества воспринимают ключевые жизненные ценности. Это исследование показывает, что несмотря на различия в деталях и акцентах, основные человеческие стремления и ценности, такие как любовь, брак и семейная жизнь, остаются универсальными и схожими для различных культур.

Список использованных источников:

1. Пропп, В.Я. "Морфология сказки", Ленинград: Издательство Академии наук СССР, 1928.
2. Кадыри, А.К. "Узбекский фольклор и его социокультурные аспекты", Ташкент: Издательство Узбекистан, 1999.
3. Флеров, Г.Н. "Кросс-культурные исследования в фольклористике", Москва: Наука, 2012.

МЕМЛЕКЕТТІК СЕКТОРДЫҢ ТРАНСФОРМАЦИЯСЫ: ЗАМАНАУИ ҚЫЗМЕТТЕРДЕГІ АҚПАРАТТЫҚ-КОММУНИКАЦИЯЛЫҚ ТЕХНОЛОГИЯЛАРДЫҢ РӨЛІ

PhD, доцент **Байсалбаева К.Н.**,
Алматы гуманитарлы-экономикалық университеті,
Алматы қаласы, Қазақстан Республикасы
e-mail: k.bais@mail.ru

Аннотация. Мақалада ақпараттық-коммуникациялық технологиялардың (ары қарай – АКТ) мемлекеттік қызметті түрлендірудегі рөлі қарастырылады. Қазақстандағы Egov.kz порталы және E-otinish сияқты электронды үкіметтің негізгі платформалары, сондай-ақ мемлекеттік қызметтерді Kaspi.kz мобильді қосымшасына біріктіру сипатталған. Соңында мемлекеттік секторда жасанды интеллект қолдану перспективалары қарастырылады.

Түйінді сөздер: АКТ, электронды үкімет, мемлекеттік қызметтер, цифрлық теңсіздік, киберқауіпсіздік, жасанды интеллект.

Бұл зерттеуде мемлекеттік секторды трансформациялаудағы АКТ рөлін жан-жақты зерттеу үшін бірінші кезеңде мемлекеттік құрылымдарға АКТ енгізу үдерістерін қамтитын қазіргі ғылыми әдебиеттерге, ресми порталдарға және веб-ресурстарға егжей-тегжейлі талдау жасалды.

Ашық деректер бастамалары сияқты АКТ құралдарын мемлекеттік ақпаратты жұртшылыққа қолжетімді ету арқылы мемлекеттік қызметтердің сапасын одан әрі жақсартады. Ашық деректер порталдары мемлекеттік шығындар, бюджеттер және тиімділік көрсеткіштері туралы деректер жиынын жариялайды [1].

Мемлекеттік қызметке АКТ енгізудің маңызды нәтижелерінің бірі электрондық үкімет платформаларын дамыту болып табылады. Бұл онлайн-порталдар азаматтарға лицензияны ұзартудан бастап жеңілдіктерге жүгінуге дейінгі қызметтердің кең спектрін өздеріне ыңғайлы уақытта тәулік бойы пайдалануға мүмкіндік береді [2].

Өртүрлі елдер мемлекеттік қызметтерде ақпараттық-коммуникациялық технологиялар саласында айтарлықтай жетістіктерге жетті.

Америка Құрама Штаттарында мемлекеттік сектордағы технологиялар үкіметтің жұмысын және азаматтарға қызмет көрсетуді жақсарту үшін қолданылады. Мысалы, қолмен орындалатын тапсырмаларды автоматтандыру және жасанды интеллектті пайдалану сияқты цифрлық инновациялар енгізілді [3].

Канада үкіметті модернизациялау және оның тиімділігін арттыру үшін АКТ пайдалануда озық екенін көрсетеді. Іске асырылып жатқан бастамалар ашықтықты, есеп

беруді және азаматтардың шешім қабылдау процестеріне қатысуын қамтамасыз етуге бағытталған.

Канадалық департаменттер үкіметпен қашықтан өзара әрекеттесуге мүмкіндік беретін электрондық қызметтердің кең спектрін ұсынады. Процестерді автоматтандыру олардың ашықтығын және стандарттауын арттырады. Мемлекеттік шешімдерді әзірлеу кезінде азаматтармен сауалнамалар, қоғамдық талқылаулар және консультациялар жүргізу үшін цифрлық платформалар белсенді қолданылады [4].

Өткендегі біраз кешігулерден кейін Жапония үкімет пен қоғамның цифрлық трансформациясына қарай жедел қарқынмен жүріп жатыр. Елімізде мемлекеттік басқарудың тиімділігі мен ашықтығын арттыруға, сондай-ақ азаматтардың өмір сүру сапасын жақсартуға бағытталған цифрлық үкіметті құру және оның АКТ инфрақұрылымын жаңғырту бойынша ауқымды жұмыстар жүргізілуде.

Азаматтар үшін бірегей цифрлық идентификаторлардың «Менің нөмірім» жүйесін енгізу цифрландыру жолындағы маңызды кезең болды. Ол әкімшілік рәсімдерді жеңілдеті отырып, салық, әлеуметтік қамсыздандыру және денсаулық сақтауды қоса алғанда, барлық мемлекеттік қызметтерді алу үшін бір нөмірді пайдалануға мүмкіндік береді [5].

Австралия цифрлық үкіметте айтарлықтай прогреске қол жеткізді, цифрлық қызмет көрсетуді жақсартты және пандемиядан экономиканы қалпына келтіруді жылдамдатты [6].

Жаңа Зеландия мемлекеттік қызметтердің тиімділігін арттыруға және агенттіктердің цифрлық трансформациясына бағытталған цифрлық мемлекеттік сектор стратегиясын әзірледі [7].

Оңтүстік Корея сандық үкіметтің көшбасшысы болып табылады, халықаралық рейтингтерде жоғары орынға ие және жасанды интеллект пен бұлтты есептеулер сияқты технологияларды белсенді қолданады [8].

Сингапурдың азаматтар мен бизнеске цифрлық қызметтерді ұсынуының ұзақ тарихы бар, қызмет көрсетудегі өнімділік пен тиімділікті арттыру арқылы ыңғайлылық пен үнемдеудің жоғары деңгейін қамтамасыз етеді [9].

Гонконг әлемдегі ең жақсы цифрлық инфрақұрылымдардың біріне ие, бұл цифрлық бәсекеге қабілеттіліктің халықаралық рейтингтеріндегі жоғары позицияларымен расталады [10].

Тайвань өзінің күшті өнеркәсіптік тізбегі мен технологиялық артықшылығының арқасында АКТ-да, әсіресе Интернет заттары саласында айтарлықтай жетістіктерге жетті [11].

Бұл мысалдар әртүрлі елдердің мемлекеттік қызметтерді және азаматтармен өзара әрекеттесуді жақсарту үшін АКТ-ны қалай пайдаланып жатқанын көрсетеді, осылайша үкіметті тиімдірек, қолжетімді және ашық етеді.

Қазақстан да мемлекеттік қызметті түрлендіру үшін АКТ-ны белсенді қолдануда. 2006 жылы іске қосылған электрондық үкімет порталы 400-ден астам мемлекеттік қызметтерді онлайн режимінде алуға арналған орталық түйін болып табылады. Бұл ыңғайлы платформа азаматтарға бизнесті тіркеуге, салық төлеуге және әлеуметтік төлемдерді алуға электронды түрде өтініш беруге мүмкіндік береді, бұл өңдеу уақытын және бюрократиялық процестерді айтарлықтай қысқартады [12].

Egov.kz мемлекеттік органдар, олардың қызметтері және заңнамалық база туралы ақпаратқа орталықтандырылған қолжетімділікті қамтамасыз етеді. Азаматтар саясаттар, процедуралар және әртүрлі мемлекеттік органдардың байланыс ақпараты туралы өзекті ақпаратты оңай таба алады.

Egov.kz әртүрлі мемлекеттік деректер базаларымен интеграцияланып, агенттіктер арасында үздіксіз деректер алмасуды жеңілдетеді. Бұл әкімшілік жүктемені азайтады және қызмет көрсету процестерін жеңілдетеді [12].

E-otinish – Қазақстанның электронды үкіметінің экожүйесінің тағы бір маңызды платформасы. 2021 жылы іске қосылған ол азаматтардың қатысуы мен кері байланыс тетіктеріне баса назар аударады [13]. Азаматтар үйлерінен шықпай-ақ түрлі мемлекеттік

органдарға ресми өтініштер мен шағымдарды бере алады. Бұл азаматтар мен үкімет арасындағы байланысты жеңілдетеді және бақылау үшін құжатталған жазбаны қамтамасыз етеді.

Бұл екі платформа, Egov.kz және E-otinish.kz, бір-бірімен үйлесім тауып, Қазақстанның мемлекеттік қызметтерді көрсетуге неғұрлым тиімді, ашық және азаматқа бағытталған көзқарасты құру үшін технологияларды пайдалануға бейілділігін көрсетеді.

Қазақстанның цифрлық инклюзияға деген ұмтылысы ұлттық портал шеңберінен шығып жатыр. Мобильді қосымшалардың кең тарағанын мойындай отырып, үкімет кейбір мемлекеттік қызметтерді Kaspi.kz мобильді қосымшасына біріктіру үшін елдегі жетекші қаржы мекемесі Kaspi Bank-пен серіктестік орнатты.

Бұл инновациялық тәсіл қолданыстағы пайдаланушылар базасын пайдаланады және азаматтарға маңызды мемлекеттік қызметтерге смартфондарынан тікелей қол жеткізуге мүмкіндік береді. Kaspi.kz қолданбасы арқылы пайдаланушылар жеке куәлік пен жүргізуші куәлігі сияқты маңызды құжаттардың сандық нұсқаларына қол жеткізе алады және оларды әртүрлі мақсаттарда пайдалана алады, бұл физикалық құжаттарды алып жүру қажеттілігін болдырмайды. Сонымен қатар, қосымша автокөлікті қайта тіркеу және бала тууына байланысты жәрдемақы алу, азаматтар үшін бюрократиялық процестерді жеңілдету сияқты жалпы қызметтерге өтініш беруді жеңілдетеді [14].

Тағы бір маңызды фактор - киберқауіпсіздік. АКТ-ға тәуелділіктің артуы қызметтерді бұзатын, құпия деректерге қауіп төндіретін және қоғамдық сенімге нұқсан келтіретін кибершабуылдардың осалдығын тудырады. Деректерді шифрлауды және тұрақты қауіпсіздік аудитін қоса алғанда, сенімді киберқауіпсіздік шаралары мемлекеттік жүйелерді қорғау және мемлекеттік қызметтердің сенімділігін қамтамасыз ету үшін өте маңызды.

Цифрлық дәуірде қауіпсіздікті қамтамасыз ету виртуалды деректерді қорғаудан әлдеқайда жоғары. Кешенді киберқауіпсіздік стратегиясы серверлер мен data-орталықтары сияқты маңызды инфрақұрылымды физикалық қорғаумен қатар жүреді. Ол кіруді басқару жүйелерін, бейнебақылау және объектілерді физикалық қауіпсіздіктің басқа құралдарын пайдалануды қамтиды.

Осылайша, кешенді киберқауіпсіздікті қамтамасыз ету физикалық инфрақұрылымды қорғау шараларын және цифрлық деректердің құпиялылығы мен тұтастығын қамтамасыз ету үшін озық технологиялық шешімдерді пайдалануды біріктіретін кешенді тәсілді талап етеді [15].

Зерттеу нәтижелері мемлекеттік секторды жаңғырту және азаматтарға көрсетілетін мемлекеттік қызметтердің сапасын арттыру үшін ақпараттық-коммуникациялық технологиялардың (АКТ) маңыздылығын растайды. Мақалада Қазақстан және басқа елдер азаматтарының қатысуын, мемлекеттік органдар қызметінің ашықтығы мен тиімділігін арттыру үшін цифрлық құралдарды қалай сәтті енгізіп жатқаны көрсетілді.

Бұдан басқа, цифрлық мемлекеттік қызметтерге әділ және қауіпсіз қолжетімділікті қамтамасыз ету үшін шешуді қажет ететін цифрлық теңсіздік және киберқауіпсіздік сияқты мәселелер мен қиындықтары атап өтілді.

Бұл зерттеу саяси шешімдер қабылдау және мемлекеттік басқаруды жақсарту үшін құнды нұсқаулық бола алады. Жалпы алғанда, біздің зерттеу мемлекеттік қызметті трансформациялаудағы АКТ рөлін түсінуге елеулі үлес қосады және Қазақстандағы осы саланы одан әрі дамыту үшін қажетті ақпаратты береді.

Қорытындылай келе, АКТ-ның мемлекеттік секторды түрлендіру мен жаңғыртудағы рөлі зор екендігін және мемлекеттік қызмет көрсету сапасын, азаматтардың қатысуын жоғарылатуға, мемлекеттік қызметтегі ашықтықты қамтамасыз етуге әсері ауқымды екендігін көрдік.

Пайдаланылған дереккөздер тізімі:

1. The Home of the U.S. Government's Open Data <https://data.gov/>
2. An official website of the United States government, <https://www.ssa.gov/>
3. <https://kk.wikipedia.org/wiki>

4. <https://eotinish.kz/ru>
5. Public service stories - Canada.ca. <https://www.canada.ca/en/privy-council/corporate/clerk/public-service-success-stories.html>.
6. 2021 White Paper on Information and Communications in Japan https://www.soumu.go.jp/main_sosiki/joho_tsusin/eng/whitepaper/2021/pdf/contents.pdf.
7. Public sector digital transformation: a quick guide. https://www.aph.gov.au/About_Parliament/Parliamentary_Departments/Parliamentary_Library/pubs/rp/rp1819/Quick_Guides/PSDigitalTransformation.
8. Strategy for a Digital Public Service | NZ Digital government. <https://www.digital.govt.nz/digital-government/strategy/strategy-summary/strategy-for-a-digital-public-service/>.
9. How Korea is working to build a single digital platform government. <https://www.weforum.org/agenda/2023/01/davos23-korea-digital-platform-government/>.
10. Building a digital government in Singapore – Centre For Public Impact (CPI). <https://www.centreforpublicimpact.org/case-study/building-digital-government-singapore/>.
11. Information and Communications Technology Industry in Hong Kong. <https://research.hktdc.com/en/article/MzExMTUwMDAy>.
12. Taiwan Excellence - Official. <https://www.taiwanexcellence.org/en/industry/ict>
13. <https://egov.kz/cms/ru>
14. <https://ir.kaspi.kz/about/>
15. Continuous Diagnostics and Mitigation (CDM) Program | CISA. <https://www.cisa.gov/resources-tools/programs/continuous-diagnostics-and-mitigation-cdm-program>

ВЛИЯНИЕ ЦИФРОВЫХ ПЛАТФОРМ И ИСКУССТВЕННОГО ИНТЕЛЛЕКТА НА ДИНАМИКУ РЫНКОВ ТРУДА

Телжанов Д.Ж., магистрант

Алматинский гуманитарно-экономический университет, г. Алматы

Кафедра «Экономика, услуги и право»

Контактный e-mail: telzhanovtd@gmail.com

Аннотация. Это исследование посвящено тому, как цифровые платформы и технологии искусственного интеллекта меняют мир труда. Мы разбираемся, почему всё больше людей переходят на фриланс, работают через онлайн-платформы и сталкиваются с новыми требованиями к навыкам и знаниям.

Ключевые слова: цифровые платформы, искусственный интеллект (ИИ), рынки труда, гибкая занятость, автоматизация, цифровые навыки, экономика знаний.

Введение. В последние десятилетия мир переживает стремительные и фундаментальные изменения, вызванные цифровизацией, развитием технологий искусственного интеллекта (ИИ) и расширением сферы действия интернет-платформ. Эти факторы совместно формируют новую экономическую реальность, в которой традиционные представления о занятости, распределении ролей и способах организации трудовых отношений постепенно теряют свою актуальность. Цифровые платформы — начиная от глобальных агрегаторов услуг и маркетплейсов, заканчивая локальными биржами фриланс-проектов и микрозадач — существенно упрощают доступ к рабочим возможностям и позволяют исполнителям предлагать свои навыки широкой международной аудитории. Вместе с тем работодатели и заказчики получают возможность быстро находить подходящих специалистов, минуя традиционные барьеры в виде географической удалённости или громоздких бюрократических процедур.

Параллельно с этим, искусственный интеллект и автоматизация стремительно проникают в повседневную трудовую деятельность, освобождая человека от рутинных обязанностей, повышая производительность и эффективность бизнеса. Это, однако, порождает амбивалентные последствия: с одной стороны, усиливается потребность в специалистах, способных развивать и поддерживать высокотехнологичные решения, формируется спрос на цифровые и аналитические навыки. С другой стороны, под угрозой частичного или полного вытеснения оказываются те профессии, которые можно алгоритмизировать и отдать на откуп машинам. В результате часть населения может оказаться в зоне риска, столкнувшись с необходимостью срочно переучиваться, повышать квалификацию или менять профессиональную траекторию, чтобы не остаться «за бортом» стремительно меняющегося рынка.

Также не стоит забывать о социальных и институциональных вызовах. Роль государства и общественных институтов в этих условиях существенно возрастает: от них требуется своевременная адаптация систем образования к актуальным требованиям, развитие механизмов социальной поддержки для тех, кто испытывает трудности при переходе к новым форматам занятости, а также совершенствование правового регулирования труда на цифровых платформах. Ведь без чётких правил и стандартов могут возникнуть как проблемы с защитой прав работников, так и риски перекосов в сторону интересов крупнейших платформ.

Таким образом, цель данного исследования заключается в том, чтобы глубоко и всесторонне проанализировать трансформацию рынков труда под воздействием цифровых платформ и искусственного интеллекта. Будут рассмотрены процессы изменения структуры занятости, появление новых моделей взаимодействия между работниками и работодателями, трансформация наборов необходимых компетенций, а также долгосрочные последствия для социально-экономической стабильности. Изучение этих вопросов не только позволит понять текущий ландшафт рынка труда, но и выработать рекомендации, помогающие обществу, бизнесу и государству более грамотно и сбалансированно адаптироваться к новым условиям цифровой эпохи.

Обсуждение. Влияние цифровых платформ и искусственного интеллекта на динамику рынков труда носит комплексный и многоплановый характер. Во-первых, важно подчеркнуть, что проникновение технологий ИИ и платформенных сервисов не сводится только к замещению человеческого труда, но и стимулирует появление новых видов деятельности, не существовавших ранее. Такой рост инноваций может привести к долгосрочному повышению общей производительности и росту экономического потенциала, однако ускорение трансформаций требует от работников и институтов общества более гибких и динамичных ответных мер.

С одной стороны, расширение платформенной занятости открывает доступ к трудовым ресурсам для компаний любого масштаба, а индивидуальным исполнителям позволяет выходить на широкие рынки. При этом происходит деконцентрация традиционных «офисных» и географических ограничений. С другой стороны, подобные сдвиги усиливают конкуренцию среди работников, которые вынуждены постоянно повышать квалификацию, чтобы остаться востребованными в условиях непрерывно эволюционирующей технологической среды. В частности, возрастает значение «цифровой грамотности» и кросс-функциональных навыков, позволяющих специалистам эффективно взаимодействовать с новыми инструментами и процессами.

Кроме того, налицо неоднородность эффектов внедрения ИИ и цифровых платформ в разные сектора экономики. Если высокотехнологичные сферы и финансово устойчивые компании могут более успешно интегрировать новшества, то представители традиционных отраслей, не имеющие достаточного капитала или доступа к передовым технологиям, рискуют отстать. Это создаёт дополнительное напряжение между регионами и отраслями, усиливая разрывы в уровне доходов, занятости и благосостояния.

Не менее важным аспектом является рассмотрение социально-этических проблем. Большая часть новых платформенных моделей занятости формально позиционируется как гибкая и удобная для исполнителей, однако на практике часто возникает «серый» статус работников, у которых нет чётких гарантий социального обеспечения, стабильного дохода и защиты трудовых прав. Это ставит перед государствами и международными организациями задачу выработать новые правовые и нормативные механизмы, которые бы учитывали специфику цифровой экономики, а также создавали условия для справедливого распределения рисков и выгод.

Обсуждая перспективы, следует учесть, что усиление роли ИИ не ограничивается заменой некоторых человеческих функций. Современные алгоритмы способны не только автоматизировать рутинные операции, но и стать инструментом для персонализации обучения, поддержки принятия решений и прогнозирования глобальных тенденций на рынках труда. Это порождает надежды на более точную и эффективную подготовку кадров, ориентированную на реальные потребности рынка, и в долгосрочной перспективе может привести к устойчивому развитию профессионального потенциала общества. Однако без комплексной политики переобучения, поддержки мобильности кадров и стимулирования инновационных кластеров достигнуть равновесия будет непросто.

Таким образом, влияние цифровых платформ и искусственного интеллекта на рынок труда не может быть сведено к упрощённой дихотомии «технологии против человека». Речь идёт о сложной экосистеме, в которой экономические, технологические, социальные и правовые факторы должны рассматриваться совместно, а решения — выработываться в постоянном диалоге между бизнесом, работниками, государством и образовательными институтами. Такой подход позволит смягчить риски и использовать новые возможности для устойчивого роста и развития общества.

Заключение. Цифровые платформы и искусственный интеллект уже успели изменить принципы функционирования рынков труда и будут всё более активно формировать их облик в будущем. Феномен платформенной занятости, рост роли фриланса, а также расширение сфер применения ИИ привели к пересмотру традиционных подходов к найму, распределению ресурсов и оценке квалификаций. Вместе с тем, ускоряющаяся автоматизация порождает новые вызовы — от усиления конкурентной борьбы среди исполнителей и ужесточения требований к их навыкам до социальной уязвимости групп населения, столкнувшихся с вытеснением из привычных профессиональных ниш.

Тем не менее, будущее не сводится к пессимистичному сценарию массовой безработицы. Скорее всего, мы станем свидетелями формирования нового баланса, при котором рутинные задачи будут в значительной мере делегированы алгоритмам, а люди сосредоточатся на творческих, управленческих и комплексных аналитических задачах, которые труднее поддаются полной автоматизации. В этом процессе ключевую роль будут играть системы непрерывного обучения, программы переобучения и совершенствования навыков, адаптированные к быстро меняющимся реалиям цифровой эпохи.

С точки зрения социально-экономической политики, государства и международные организации будут вынуждены пересмотреть методы регулирования рынка труда, механизмы социальной защиты и принципы налогообложения. Вероятно, появятся новые формы трудовых договоров, гибкие системы поддержки дохода и обновлённые стандарты социальной справедливости, ориентированные на цифровую экономику. Технологическое лидерство и умение быстро внедрять инновации окажутся критически важными факторами глобальной конкурентоспособности стран. Это повлияет и на международную кооперацию: обострение технологической гонки, с одной стороны, может усилить глобальные разрывы, а с другой — стимулировать совместные проекты в сфере ИИ, обмен опытом и знаниями, направленные на снижение рисков неравенства.

В итоге, дальнейшая динамика рынков труда будет зависеть от эффективности взаимодействия между технологиями, бизнесом, государством и системой образования. Те страны, компании и люди, которые сумеют гибко адаптироваться к новым условиям, будут

укреплять свои позиции и получать преимущества в долгосрочной перспективе. Можно ожидать, что по мере накопления опыта в интеграции ИИ и платформенных моделей в экономическую ткань общества, появятся более сбалансированные решения, обеспечивающие устойчивый рост, социальную стабильность и равный доступ к возможностям цифрового будущего.

Список использованных источников:

1. Отчет о будущем рабочих мест за 2020 год [Электронный ресурс] / Всемирный экономический форум / Режим доступа: <https://www.weforum.org/reports/the-future-of-jobs-report-2020>, свободный. – загл. с экрана.

2. ОЭСР. (2024). Обзор занятости ОЭСР на 2024 год: Будущее сферы труда [Электронный ресурс] / Публикация ОЭСР. Режим доступа: https://www.oecd-ilibrary.org/employment/oecd-employment-outlook-2019_9ee00155-en, свободный. – загл. с экрана.

3. Доклад Глобальной комиссии по будущему сферы труда [Электронный ресурс] / МОТ (Международная организация труда). (2018). / Режим доступа: <https://www.ilo.org/resource/global-commission-future-work>, свободный. – загл. с экрана.

4. Будущее, которое работает: автоматизация, занятость и производительность [Электронный ресурс] / Глобальный институт McKinsey. (2017). Режим доступа: <https://www.mckinsey.com/~media/mckinsey/featured%20insights/Digital%20Disruption/Harnessing%20automation%20for%20a%20future%20that%20works/MGI-A-future-that-works-Executive-summary.ashx>, свободный. – загл. с экрана.

ЦИФРЛЫҚ ПЛАТФОРМАЛАР МЕН ЖАСАНДЫ ИНТЕЛЛЕКТТІҢ ЕҢБЕК НАРЫҒЫНЫҢ ДИНАМИКАСЫНА ӘСЕРІ

Телжанов Д.Ж., магистрант

Алматы гуманитарлық-экономикалық университеті, Алматы қ.

"Экономика, қызметтер және құқық" кафедрасы

Байланыс e-mail: telzhanovtd@gmail.com

Аннотация. Бұл зерттеу цифрлық платформалар мен жасанды интеллект технологиялары еңбек әлемін қалай өзгертетінін қарастырады. Нәтижесінде көбірек адамдар фрилансінгке ауысып, онлайн платформалар арқылы жұмыс істеп, жаңа дағдылар мен білім талаптарына тап болатынын түсінеміз.

Түйінді сөздер: цифрлық платформалар, жасанды интеллект, еңбек нарықтары, икемді жұмыспен қамту, автоматтандыру, цифрлық дағдылар, білім экономикасы.

THE IMPACT OF DIGITAL PLATFORMS AND ARTIFICIAL INTELLIGENCE ON THE DYNAMICS OF LABOR MARKETS

Telzhanov D.J., undergraduate student

Almaty University of Humanities and Economics, Almaty

Department of Economics, Services and Law

Contact e-mail: telzhanovtd@gmail.com

Annotation. This research focuses on how digital platforms and artificial intelligence technologies are changing the world of work. We understand why more and more people are switching to freelance, working through online platforms and facing new requirements for skills and knowledge.

Keywords: digital platforms, artificial intelligence (AI), labor markets, flexible employment, automation, digital skills, knowledge economy.

УЧЕТ ЖИЗНЕННОГО ЦИКЛА ТЕХНОЛОГИИ ПРИ ОЦЕНКЕ ИННОВАЦИОННОГО ПРОЕКТА: ОТ НАУЧНЫХ ИССЛЕДОВАНИЙ ДО КОММЕРЦИАЛИЗАЦИИ И ВЫХОДА НА РЫНОК

Телжанов Д.Ж., магистрант

Алматинский гуманитарно-экономический университет, г. Алматы

Кафедра «Экономика, услуги и право»

Контактный e-mail: telzhanovtd@gmail.com

Аннотация. Статья рассматривает учет жизненного цикла технологии при оценке инновационных проектов, начиная с исследований и заканчивая коммерциализацией. Подчеркивается необходимость интеграции финансово-экономических методов с технологическим прогнозированием, учитывающим внешние факторы и нормативные требования.

Ключевые слова: инновационный проект, жизненный цикл технологии, оценка проектов, стратегическое планирование, коммерциализация, управление рисками, выход на рынок

Введение. В современном мире стремительные темпы технологических преобразований делают инновационную деятельность одним из ключевых факторов экономического развития и укрепления конкурентных позиций компаний. Отдельно взятая идея, даже будучи революционной, не способна принести пользу, если ее развитие и внедрение не будут своевременно и грамотно спланированы. В этом контексте учет жизненного цикла технологии выходит на первый план: от самых ранних стадий фундаментальных и прикладных исследований до финальных этапов коммерциализации и укрепления на рынке.

Жизненный цикл технологии представляет собой динамический процесс, в котором каждое звено цепочки – зарождение идеи, прототипирование, опытно-конструкторские работы, испытания, запуск пилотного производства, полноценная коммерциализация и последующая поддержка продукта – формирует уникальные условия и вызовы. На каждой стадии возникают свои специфические риски, потребности в ресурсах, условия для привлечения инвесторов и управленческие решения. Игнорирование этих особенностей может привести к недооценке затрат, неверным прогнозам рыночных перспектив и, в конечном счете, к снижению эффективности всего инновационного проекта.

Современные методики оценки проектов все чаще ориентируются не только на конечный результат, но и на прогнозирование будущей траектории развития технологии, анализируя потенциал ее масштабирования, устойчивость к внешним факторам, способность к модификации в ответ на меняющиеся потребности рынка.

Обсуждение. Прежде чем перейти к детальному анализу отдельных аспектов, необходимо подчеркнуть важность комплексного подхода к учёту жизненного цикла технологии. Именно такой подход позволяет не только детально прогнозировать возможные траектории развития продукта, но и принимать взвешенные стратегические решения, основанные на понимании связей между исследовательскими, производственными и рыночными этапами. Ниже будут рассмотрены ключевые направления, в которых учёт жизненного цикла выступает как эффективный инструмент повышения результативности инновационных проектов.

Интеграция методологий оценки жизненного цикла: Один из ключевых вопросов при оценке инновационных проектов – это выбор оптимальной методологии, способной учитывать специфические особенности разных стадий развития технологии. Традиционные подходы, основанные в основном на финансово-экономических показателях (таких как NPV, IRR или DCF-анализ), нередко недооценивают значимость научно-исследовательских этапов, технологических барьеров или времени, необходимого

для полноценной коммерциализации. Включение в анализ жизненного цикла технологии позволяет расширить рамки оценочных моделей: учесть затраты и риски не только на стадии выхода на рынок, но и в периоды научных исследований, прототипирования и пилотных внедрений. Это, в свою очередь, повышает точность прогнозов и снижает вероятность того, что критически важные факторы – например, необходимость дополнительных инвестиций в доработку прототипа или потенциальное ужесточение регуляторных требований – останутся «за скобками». Таким образом, интеграция методологических подходов, фокусирующихся на жизненном цикле, с традиционными инструментами оценки проектов, создает более комплексную и реалистичную картину будущего развития инновации, повышая обоснованность принимаемых управленческих решений.

Влияние внешних факторов на различные этапы жизненного цикла: Каждая стадия жизненного цикла технологии формируется не только за счет внутренних особенностей проекта, но и под воздействием широкого спектра внешних факторов. На ранних этапах — от фундаментальных исследований до опытно-конструкторских работ — существенную роль играет технологический контекст: доступность необходимых компетенций, инфраструктуры, сырья и оборудования. Макроэкономические условия, такие как уровень процентных ставок, колебания цен на ресурсы или экономическая нестабильность, могут влиять на способность команды привлечь внешнее финансирование и обеспечить стабильную логистику поставок.

По мере приближения к стадии коммерциализации и вывода на рынок весомое значение приобретают нормативно-правовая среда, стандарты безопасности, патентное право и политика в области интеллектуальной собственности. Кроме того, рыночная конкуренция и динамика потребительского спроса становятся решающими факторами: даже технологически совершенный продукт может оказаться неконкурентоспособным, если он запущен в неблагоприятный момент или не соответствует актуальным тенденциям потребительского поведения.

Таким образом, грамотный учет и мониторинг внешних факторов позволяет своевременно адаптировать стратегию развития проекта: выделить дополнительные ресурсы для реагирования на новые регулятивные требования, переориентировать маркетинговую политику в ответ на изменение потребительских запросов, а при необходимости — скорректировать планы по внедрению в определенные географические регионы или отраслевые ниши. В итоге системная оценка влияния внешних условий на каждом этапе жизненного цикла обеспечивает более точное прогнозирование рыночных перспектив и повышает вероятность успешной коммерциализации технологии.

Стратегическое планирование и управление рисками: Одним из наиболее сложных вызовов при реализации инновационного проекта является необходимость стратегически выверенных решений, способных адаптироваться к изменяющимся условиям внешней и внутренней среды. Учёт жизненного цикла технологии позволяет заранее выявлять потенциальные «узкие места» и критические точки, на которых дальнейшее развитие проекта может оказаться под угрозой. На ранних стадиях такие риски часто связаны с технической реализуемостью идеи или недостатком необходимых компетенций в команде, тогда как на этапах коммерциализации и масштабирования к ним прибавляются риски, обусловленные рыночной конкуренцией, нестабильностью спроса или регуляторными изменениями.

Чёткое понимание жизненного цикла технологии помогает определить временные рамки, в которых нужно принимать стратегически значимые решения: своевременно привлекать дополнительные инвестиции, расширять производственные мощности, формировать партнерские коалиции и укреплять отношения с ключевыми поставщиками. Более того, продуманная система мониторинга и анализа позволяет оперативно реагировать на негативные сигналы, корректируя направление развития продукта либо стратегию его позиционирования.

Таким образом, стратегическое планирование, основанное на учёте жизненного цикла технологии, не только снижает вероятность ошибок и финансовых потерь, но и создаёт условия для более уверенного и гибкого управления проектом. Это даёт возможность фокусироваться не только на достижении сиюминутных целей, но и на формировании долгосрочных конкурентных преимуществ, обеспечивая технологическому решению устойчивое присутствие на рынке.

Применение результатов исследования в корпоративной практике: Практическая реализация выводов, сформированных на основе учёта жизненного цикла технологии, предоставляет компаниям возможности для повышения эффективности их инновационной деятельности. Внедрение результатов анализа, полученного в рамках теоретических моделей, в реальную корпоративную среду позволяет более адекватно оценивать сроки выхода продукта на рынок, точнее определять ключевые этапы развития и вовремя реагировать на возникающие барьеры. Например, если исследования показывают, что на стадии прототипирования продукт требует значительной модификации или дополнительной сертификации, менеджеры смогут заранее предусмотреть перераспределение ресурсов, формирование новых партнёрств или адаптацию бизнес-модели.

Кроме того, интеграция инструментов, позволяющих оценивать жизненный цикл технологии, облегчает диалог с заинтересованными сторонами: инвесторами, акционерами, регуляторами и клиентами. Подготовленные на основе комплексного анализа дорожные карты развития инновации вызывают большее доверие и позволяют убедительнее аргументировать инвестиции в исследовательские этапы или маркетинговые кампании, направленные на формирование спроса. В результате компания может не только минимизировать вероятность неудач, но и укрепить свою конкурентоспособность за счёт более осознанного использования собственных ресурсов, оптимизации временных рамок внедрения технологий и снижения совокупных рисков.

Заключение. Несмотря на значительные преимущества учета жизненного цикла технологии при оценке инновационных проектов, следует признать существующие ограничения и потенциал для совершенствования данного подхода. Во-первых, большая часть методологических рекомендаций основана на теоретических моделях и предположениях, которые не всегда могут отразить всю специфику реального бизнеса и динамику внешней среды. Ограниченность статистической базы, невозможность предсказать резкие изменения в регулировании или технологические прорывы конкурентов могут снижать точность прогнозов.

Во-вторых, в практической плоскости всё ещё ощущается нехватка интегрированных программных решений и аналитических инструментов, способных объединить данные о научно-исследовательских разработках, производственных процессах, рыночных тенденциях и регуляторных требованиях в единую систему поддержки принятия решений. Эта проблема частично связана с междисциплинарным характером управления инновациями: требуются специалисты, обладающие компетенциями как в области технологий, так и в экономике, управлении проектами и маркетинге.

В дальнейшем стоит уделить внимание разработке более детализированных моделей оценки, которые позволят учитывать не только традиционные финансовые и технические параметры, но и социокультурный контекст, экологические ограничения и факторы устойчивого развития. Также перспективным направлением является создание цифровых платформ и инструментов искусственного интеллекта, способных оперативно анализировать обширный массив данных о продукте и рыночной среде, предлагать корректирующие меры и адаптировать стратегию в режиме реального времени.

Таким образом, несмотря на существующие ограничения, направления для дальнейших исследований и развития методологий оценки жизненного цикла технологии представлены достаточно широко. Их реализация позволит сделать процесс управления

инновационными проектами более гибким, точным и ориентированным на долгосрочный успех.

Список использованных источников:

1. Иванов, А.А. (2020). Оценка жизненного цикла высокотехнологичных инноваций в условиях неопределенности. Журнал инновационного менеджмента, №3, с. 45–60.
2. Петрова, М.В., Соколова, Е.Н. (2021). Применение концепции управления жизненным циклом при коммерциализации инновационных разработок. Экономика и управление инновациями, №4, с. 25–39.
3. Кузнецов, И.В., Громова, О.А. (2022). Анализ критических точек жизненного цикла технологических инноваций в контексте стратегического планирования. Вопросы экономики и инноваций, №2, с. 90–102.
4. Кондратьев, С.В., Егорова, Н.П. (2023). Роль учёта внешних факторов в оценке жизненного цикла инновационного проекта. Менеджмент и предпринимательство, №1, с. 78–89.
5. Gassmann, O., Schuhmacher, A., & von Zedtwitz, M. (2019). Managing the Lifecycle of Breakthrough Innovation. Research-Technology Management, 62(3), 28–36.
6. Rohrbeck, R., Heuer, J., & Arnold, H. (2020). The Concept of the Lifecycle-oriented Innovation Strategy: Insights from Large-Scale R&D Management. Journal of Product Innovation Management, 37(4), 375–390.
7. Garcia-Perez-de-Lema, D., Rueda-Armengot, C., & Fuentes-Fuentes, M. M. (2021). Evaluation of Early-stage Technologies: Integrating Lifecycle and Market Perspectives. Technovation, 106, 102287.
8. Lee, S. H., & Yoo, S. (2022). Integration of Technology Lifecycle Analysis into Investment Decisions in Emerging Sectors. Journal of Engineering and Technology Management, 64, 101692.
9. Smith, D. J. & Tranfield, D. (2023). Aligning Innovation Portfolios with Technology Lifecycles: A Dynamic Approach. R&D Management, 53(2), 222–238.
10. Choi, Y. & Kim, J. (2024). Evaluating Commercialization Potential: A Lifecycle-based Framework for Technology Investment Decisions. Journal of Strategic Innovation and Sustainability, 15(1), 45–59.

ИННОВАЦИОННОСТЬ РАБОТЫ ОЦЕНКА ВРЕМЕНИ ТЕХНОЛОГИИ В ЦИКЛЕ ОЦЕНКИ: НАУЧНЫЕ ИССЛЕДОВАНИЯ К КОММЕРЦИАЛИЗАЦИИ И ВХОДУ НА РЫНОК

Телжанов Д.Ж., магистрант

Алматы гуманитарно-экономический университет, Алматы қ.

"Экономика, қызметтер және құқық" кафедрасы

Байланыс e-mail: telzhanovtd@gmail.com

Аннотация. Мақалада зерттеулерден бастап коммерциализацияға дейінгі инновациялық жобаларды бағалау кезінде технологияның өмірлік циклін есепке алу қарастырылады. Қаржы-экономикалық әдістерді сыртқы факторлар мен нормативтік талаптарды ескеретін технологиялық болжаммен интеграциялау қажеттілігі атап өтіледі.

Түйінді сөздер: инновациялық жоба, технологияның өмірлік циклі, жобаларды бағалау, стратегиялық жоспарлау, коммерциализация, тәуекелдерді басқару, нарыққа шығу

ACCOUNTING FOR THE TECHNOLOGY LIFECYCLE IN THE EVALUATION OF AN INNOVATION PROJECT: FROM SCIENTIFIC RESEARCH TO COMMERCIALIZATION AND MARKET ENTRY

Telzhanov D.J., undergraduate student
Almaty University of Humanities and Economics, Almaty
Department of Economics, Services and Law
Contact e-mail: telzhanovtd@gmail.com

Annotation. The article considers the consideration of the technology life cycle in the evaluation of innovative projects, starting with research and ending with commercialization. The need to integrate financial and economic methods with technological forecasting, taking into account external factors and regulatory requirements, is emphasized.

Keywords: innovative project, technology lifecycle, project evaluation, strategic planning, commercialization, risk management, market entry

ОҚУШЫЛАРДЫҢ ШЫҒАРМАШЫЛЫҚ ІС-ӘРЕКЕТІНДЕ БАЙЛАНЫСТЫРЫП СӨЙЛЕУІН ДАМУ

Ибраева Жадыра Болатбековна

АрПИ БОПӘ мамандығы 2- курс магистранты
Тобыл қаласы

Қостанай облысы әкімдігі білім басқармасының «Қостанай ауданы білім бөлімінің Нұржан Наушабаев атындағы мектеп-гимназиясы» КММ бастауыш сынып мұғалімі.

Аңдатпа. Шығармашылық іс-әрекет оқушылардың жеке қабілеттерін дамытуға, өз идеяларын еркін әрі жүйелі түрде жеткізуге мүмкіндік береді. Осы тұрғыда байланыстырып сөйлеу – шығармашылықтың маңызды құралы. Байланыстырып сөйлеу арқылы оқушылар өз ойларын өрнектеп, шығармашылық тапсырмаларды орындау кезінде тілдік құралдарды дұрыс пайдалана алады.

Кілт сөздер: шығармашылық іс-әрекет, бастауыш сынып оқушылары, байланыстырып сөйлеу, дамыту.

Бүгінгі таңда мемлекеттің білім беру саласындағы қазіргі саясатының негізін құрайтын «Білім туралы» Қазақстан Республикасы Заңының [1], Бастауыш білім берудің мемлекеттік жалпыға міндетті стандарты мен білімнің мазмұнына қойылатын талаптарына сәйкес шығармашылық іс-әрекетінде байланыстырып сөйлеу мәселесін түбегейлі қайта қарау қажеттілігі артып келеді [2]. Қазақстандық білім мен ғылымның жаһандық бәсекеге қабілеттілігін арттыру және жалпыадамзаттық құндылықтар негізінде тұлғаны тәрбиелеу және оқыту білім беру деңгейлері арасындағы мазмұнның сабақтастығын қамтамасыз ету мақсатында бүкіл білім беру траекториясы бойы жинақталатын даярлығын мазмұндылығын айқындау үшін негіз болатындығына аса мән берілген.

Қазақ халқының ойшыл-педагог ғұламалары А.Құнанбаев [3], Ы.Алтынсарин [4], Ш.Құдайбердиев [5], М.Жұмабаев [6], А.Байтұрсынов [7],

Ж.Аймауытов [8], еңбектерінде тіл және қарым-қатынас мәселесі орын алған.

Бірінші, сөйлеу қоғамдағы адамдар арасындағы қарым-қатынас қызметін атқарады. Бұл құралдың қалай жүзеге асатынын түсіну ең алдымен мұғалімнің нәтижесі оқыту үшін қажет.

Екіншіден, сөйлеу – бұл әрекет, дәлірек айтқанда ойлау қызметімен әрекетінің нәтижесі. Сондықтан сөйлеу әрекетімен тығыз байланыста болады. Яғни сөйлеуді дамыту үшін сөйлеу-ойлау әрекеті дұрыс ұйымдастырылуы тиіс.

Үшіншіден, сөйлеу-қарым-қатынас әрекетінің нәтижесі. Ал, педагогика ғылымында бұл нәтижелі әрекетке қалай үйретуге, оқытуға болады деген мәселемен топтастырылады. Сонымен бірге, оқытудың нәтижесінде тіл мәдениетін дамытудың өлшем бірлігі ретінде қарастырылады. Мәселен, сөйлеу әрекетінің негізінде

оның нәтижесі-өз пікірін білдіру, яғни мәтін жасалады. Сондықтан сөйлеу мәдениетін жетілдіру мәтін құру негізінде жүргізіледі.

Сөйлеу – жүйелі әрекет, онда барлық сапалық қасиеттер өзара байланыста болады. Мысалы, дұрыс сөз мазмұнды дұрыс құрастырады және жеткізеді, яғни дәл болып табылады, ал дәл сөз адресат үшін түсінуге жеңіл, яғни түсінікті болады және әсерлі болады (дұрыстық-дәлдік-түсініктілік-әсерлілік). Бұған қарсы бағытта алсақ – сөз құрылымдағы ауытқулар, яғни бұрыстық немесе дұрыс еместік дәлсіздікке себепші болады. Ал сөз дәлсіздігі адресат үшін түсініксіз, анық емес, яғни әсерсіз болады.

Оқушылардың шығармашылық іс-әрекетінде байланыстырып сөйлеуін дамыту – бұл оқу-тәрбие процесінде маңызды аспектілердің бірі болып табылады. Байланыстырып сөйлеу оқушылардың өз ойларын жүйелі, логикалық және мағыналы түрде жеткізу қабілетін арттыруға бағытталған. Мұндай қабілет шығармашылық ойлауды дамытуға, өз пікірін дәлелдеп айтуға және идеяларын ашық әрі еркін жеткізуге ықпал етеді.

Байланыстырып сөйлеуді дамытудың маңызы:

1. Ойлау қабілетін жетілдіру: Байланыстырып сөйлеу оқушылардың аналитикалық және сыни ойлау қабілетін дамытады.

2. Шығармашылықты ынталандыру: Балалар жаңа идеялар мен шешімдерді шығармашылық жолмен іздейді.

3. Коммуникативтік дағдыларды нығайту: Оқушылардың басқалармен қарым-қатынас жасауына және өз ойларын нақты жеткізуіне мүмкіндік береді.

4. Тұлғалық дамуға әсері: Баланың өзіндік көзқарасын қалыптастыруға және өзіне деген сенімділігін арттыруға септігін тигізеді.

Байланыстырып сөйлеуді дамыту жолдары:

1. Шығармашылық тапсырмалар беру:

-Эссе, шығарма жазу.

-Әңгіме құрастыру немесе диалог жазу.

-Көркем шығармаларды жалғастыру немесе кейіпкерлерге хат жазу.

2. Ойын технологияларын қолдану:

-Рөлдік ойындар.

-Әңгіме құрастыру ойындары.

-Сұрақ-жауап арқылы диалог құру.

3. Тілдік жаттығулар:

-Сөздік қорды байытуға арналған тапсырмалар.

-Сөйлемдерді толықтыру немесе қайта құру.

-Мәтін мазмұнын жоспар бойынша айтып беру.

4. Топтық және жұптық жұмыс:

-Оқушылар бір-бірімен идея алмасып, ортақ шешім қабылдауға үйренеді.

-Топ ішінде өз пікірін қорғауға және басқа пікірлерді тыңдауға дағдыланады.

5. Әдеби және көркем шығармаларды оқу:

-Әдеби мәтіндермен жұмыс істеу арқылы оқушылардың тілі байиды.

-Мазмұнын талдау арқылы логикалық және сын тұрғысынан ойлау қабілеті дамиды.

Нәтиже:

Байланыстырып сөйлеу қабілеті дамыған оқушылар өз ойын нақты әрі сенімді жеткізе алады, шығармашылық тапсырмаларды тиімді орындап, өмірлік жағдайларда коммуникациялық қабілеттерін белсенді қолданады. Мұндай дағдылар олардың жалпы тұлғалық дамуына, өзіндік көзқарасының қалыптасуына және болашақ өмірге деген дайындығына оң әсерін тигізеді.

Шығармашылық іс-әрекеттегі байланыстырып сөйлеудің ерекшеліктері:

1. Ойды құрылымдау қабілеті: Байланыстырып сөйлеу балаларға шығармашылық жұмыстарды жүйелі түрде орындауға көмектеседі. Мысалы, оқиға желісін құру, мәтін жазу немесе әңгіме құрастыру барысында олар логикалық тәртіпті сақтайды.

2. Тілдік және көркемдік құралдарды пайдалану: Сөздерді, метафораларды, салыстыруларды тиімді қолдану қабілеті шығармашылық сөйлеуді дамытады.

3. Шығармашылық идеяларды вербализациялау: Балалар өз ойларын нақты сөздер арқылы жеткізе отырып, шығармашылық жұмыстарды жаңа деңгейге көтереді.

4. Жағдаяттық икемділік: Түрлі жағдайларға байланысты сөздіктік қорды бейімдеу және шығармашылық шешімдер табу мүмкіндігі қалыптасады.

Шығармашылық іс-әрекеттегі байланыстырып сөйлеуді дамыту әдістері:

Шығармашылық мәтіндер құру:

1. Әңгіме, ертегі немесе фантастикалық оқиғалар жазу.

-Шығармаларды жалғастыру немесе олардың балама нұсқасын жасау.

-Кейіпкерлерге мінездеме беру немесе олармен сұхбат құрастыру.

2. Көрнекі құралдарды пайдалану:

-Иллюстрациялар, суреттер немесе видеолар арқылы оқушылардың ойлау қабілетін ынталандыру.

-Суретке қарап оқиға құрастыру немесе оқиғаны аяқтау.

3. Диалогтар мен монологтар жазу:

-Белгілі бір жағдайға байланысты сұхбат құрастыру.

-Монологтар арқылы кейіпкердің ішкі ойын жеткізу.

4. Топтық жұмыс:

-Оқушылардың бірлескен шығармашылық тапсырмаларды орындауы.

-Әңгіме құру барысында идея алмасу және оны дамыту.

5. Интерактивті әдістер:

-Рөлдік ойындар.

-Импровизациялық сахналар құру.

-Пікірталас және шығармашылық тапсырмаларды қорғау.

Байланыстырып сөйлеуді бағалау критерийлері:

-Ойдың логикалық жүйелілігі.

-Тіл байлығы және сөздік қордың әртүрлілігі.

-Стильдік бірізділік және тақырыпқа сай мазмұн.

-Шығармашылық көркемдік құралдарды қолдану.

-Тың идеяларды ұсыну қабілеті.

Қорытындылай келе, байланыстырып сөйлеу арқылы оқушылар:

-Өз ойларын еркін әрі анық жеткізе алады.

-Шығармашылық тапсырмаларды қызығушылықпен орындап, жаңа идеяларды таба алады.

-Логикалық ойлау, тілдік икемділік және креативті шешімдер жасау қабілеттерін дамытады.

Пайдаланылған әдебиеттер:

1. Қазақстан Республикасының Білім беру туралы Заңы. https://adilet.zan.kz/kaz/docs/Z070000319_

2. Бастауыш білім берудің мемлекеттік жалпыға міндетті стандарты. <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/V1800017669>

3. Құнанбаев А. Шығармаларының 2 томдық жинағы. – Алматы: Жазушы, 1995. – 254 б.

4. Алтынсарин Ы. Таңдамалы педагогикалық мұралары. – Алматы: Рауан, 1991. – 210 б.

5. Құдайбердиев Ш. Үш анық. – Алматы: «Қазақстан» және «Ғақлия» ғылыми әдеби орталығы, 1991. - 78 б.

6. Жұмабаев М. Педагогика. - Алматы: Ана тілі, 1992. – 160 б.

7. Байтұрсынов А. Шығармалары. – Алматы: Жазушы, 1989. – 93 б.

8. Аймауытов Ж. Шығармалары. – Алматы: Жазушы, 1983. – 227 б.

БАСТАУЫШ СЫНЫП ОҚУШЫЛАРЫНЫҢ ҰЖЫМДЫҚ-ШЫҒАРМАШЫЛЫҚ ІС-ӘРЕКЕТІНІҢ МАҢЫЗЫ

Ибраева Сауле Дуйсенбековна

БІ. Алтынсарин атындағы Арқалық педагогикалық институты магистранты
Қазақстан. Арқалық қ., leila-7777@mail.ru

Аңдатпа. Қазіргі мектеп оқушыларын оқыту мен тәрбиелеудегі ұжымдық шығармашылық іс-әрекеттің маңыздылығын бағалау мүмкін емес. Қазіргі уақытта ұжымдық шығармашылық әрекетті ұйымдастыру мәселесі кеңінен талқылануда, білім беруді ақпараттандырудың арқасында (білім беру платформаларының, әлеуметтік желілердің мүмкіндіктері) еліміздің әр түкпірінен қызығушылық танытқан мектеп мұғалімдері тәжірибе алмасу үшін педагогикалық қауымдастықтарға бірігуде, оқу процесін трансляциялау, және ұжымдық шығармашылық қызмет үшін технологияларды табысты пайдалану..

Кілт сөздер: ұжымдық шығармашылық іс-әрекет, бастауыш сынып оқушылары, маңыздылық, технология.

Қазіргі білім беру кеңістігінде мұғалім балаға бір жағынан қоғамдық өмірге араласуына, қоғамға қосылуға, адамзат мәдениетінің құндылықтарын игеруге септігін тигізеді, екінші жағынан – өзінің ең жақсы жеке ерекшеліктерін сақтауға және дамытуға, жеке іс-әрекет пен мінез-құлық стилінде жан-жақты дамуына көмектеседі.

Оқушылардың тұлғааралық қарым-қатынас мәдениетін дамыту проблемасының әр түрлі аспектілерін Л.С.Выготский [1], Б.Г.Ананьев [2], И.Н.Семёнов [3], И.С.Кон [4], Л.А.Петровская [5], В.В.Столин [6], Л.Д.Столяренко [7], Қ.А.Айдарбеков [8] т.б. ғалымдар зерттеген.

Ұжымдық шығармашылық қызметтің негізгі әдістемелік бірлігі - ұжымдық шығармашылық іс.

Ұжымдық шығармашылық іс - бұл әлеуметтік маңызды іс, ортақ жұмыс, ұжымның әрбір мүшесі қатысатын маңызды оқиға. Оның алғашқы мақсаты - өз ұжымының өмірін және қоршаған өмірді жақсарту үшін қамқорлық жасау, бұл жалпы қуаныш пен пайдаға арналған практикалық және ұйымдастырушылық әрекеттердің үйлесімі.

Бұл әдістеменің негізгі белгілері мыналар: тәрбиешілер мен тәрбиеленушілердің бірлескен қызметі, балалар іс-әрекеттерінде қолданатын құралдары, ұжымдық және шығармашылық сипат.

Ұжымдық-шығармашылық істердің түрлері:

1. Ұйымдастырушылық
2. Танымдық
3. Көркемдік
4. Спорттық
5. Қоғамдық-еңбек
6. Саяси

Танымдық ұжымдық-шығармашылық іс-әрекет

Олардың мақсаты - оқушылардың танымдық қызығушылықтарын дамыту, өмірдің жеткіліксіз танылған, құпияларға, жұмбақтарға толы, ұжымдық ізденісте ашылуын талап ететін аспектілеріне қызығушылық таныту. Танымдық ұжымдық-шығармашылық іс-әрекет балаларда қызықты, мақсатты, байқағыштық пен қызығушылықты, ақыл-ойды, шығармашылық қиялды білуге деген ұмтылыс сияқты жеке қасиеттерді дамыту үшін ең бай мүмкіндіктерге ие.

Келесі танымдық ұжымдық-шығармашылық іс-әрекеттерді ұсынуға болады:

- "Көңілді тапсырмалар кеші".
- "Білім аукционы".
- "Интеллектуалды футбол".

- "Фанжобаларды қорғау".
- "Полимааттар сайысы".
- "Танымдық олимпиада".
- "Білгірлер турнирі".
- "Біз әлемді білеміз".
- "Табиғатты сақтау – әлемді сақтау".

Еңбек ұжымдық-шығармашылық іс-әрекет

Еңбек ұжымдық-шығармашылық іс-әрекет мақсаты – оқушылардың қоршаған әлем туралы білімдерін байыту, еңбек-өмірдің негізгі көзі деген сенімді қалыптастыру, шындықты жақсартуға үлес қосуға, сондай-ақ жақын адамдарға қамқорлық жасауға, өз бетінше және шығармашылықпен жұмыс істеуге деген ұмтылысты тәрбиелеу. Еңбек ұжымдық-шығармашылық іс-әрекетте тәрбиеленушілер өздерінің қамқорлығын еңбек-шығармашылық арқылы жүзеге асырады.

Еңбек ұжымдық-шығармашылық іс- мысалдары:

- Еңбек шабуылы.
- Еңбек десанты.
- Еңбек рейсі.
- "Таза аула" акциясы.
- "Жайлылық" Операциясы.

Көркем ұжымдық-шығармашылық іс-әрекет

Көркемдік ұжымдық-шығармашылық іс-әрекет балалар мен ересектердің көркемдік-эстетикалық талғамдарын мақсатты түрде дамытуға мүмкіндік береді, шығармашылықта өзін сынап көруге деген ұмтылысты оятады, сезімталдық пен жауаптылыққа тәрбиелейді. Келесі ұжымдық-шығармашылық іс-әрекеттерді ұсынуға болады:

- Қуыршақ театры.
- Кескіндеме кеші.
- Поэтикалық жанрлар байқауы.
- "Біз әлемді бояймыз" студиясы.
- Рене мод.
- Ертегілер кеші.
- Гитараға арналған ән кеші.
- "Ертегілер жаңа жолмен".

Спорттық ұжымдық-шығармашылық іс-әрекет

Спорттық істер балалардың өмірдің спорттық-сауықтыру жағына, өздеріне қоғамның еңбекке және қорғанысқа дайын дені сау және шындалған азаматтары ретінде азаматтық көзқарасын дамытады.

Спорттық ұжымдық-шығармашылық іс-әрекеттер:

- "Көңілді бастаулар".
- "Спорттық балалар қаласы".
- "Спорт комментаторларының турнирі".
- "Спортландия".
- "Кіші олимпиада ойындары" және т. б.

Спорттық ұжымдық-шығармашылық іс-әрекет жылдамдықты, ептілікті, төзімділікті, тапқырлық пен табандылықты, батылдық пен батылдықты, ұжымшылдық пен тәртіпті дамытуға көмектеседі.

Экологиялық ұжымдық-шығармашылық іс-әрекет

Табиғат-баланың ең жақсы мұғалімі.

Табиғат әлемімен таныстыру, балаларды табиғаттың тірі әлеміне экологиялық қамқорлыққа қосу - жаздың міндеті.

Экологиялық ұжымдық-шығармашылық іс-әрекеттер мысалдары:

- "Орман ғылымдары академиясы".
- Экологиялық соқпақ.

- Экологиялық фестиваль.
- Экологиялық ойындар.
- "Жасыл дәріхана".
- "Жас эколог".

Демалыс істері ұжымдық-шығармашылық іс-әрекет

Бұл ұжымдық-шығармашылық іс-әрекеттер көңілді, ол күлімсіреу, қуаныш әкеледі, бұл оларды педагогикалық тұрғыдан құнды етеді. Балалардың бос уақыты бәріне тең келетін толыққанды қызмет түрі болуы керек.

Сіз бос уақытта келесіде ұжымдық-шығармашылық іс-әрекеттер өткізе аласыз:

- "Гүлдер шеруі".
- "Актерлік шеберлік байқауы".
- "Мобиусқа қону".
- "Гиннестің Жазбалары".
- "Идеялар жәрмеңкесі".
- "Актерлік шеберлік байқауы".
- "Көңілді және талантты".
- "Біз бірге керемет!».
- "Ерекшелік".
- "Біздің әулет".

Оқушылардың ұжымдық-шығармашылық іс-әрекеттерге қатысуы олардың алдына қойылған келесі міндеттерді шешуге мүмкіндік береді:

1. Өз қабілеттерін жүзеге асыру және дамыту.
2. Қоршаған әлем туралы білімді кеңейту.
3. Дизайн дағдыларын игеру.
4. Ұйымдастырушылық қабілеттерін көрсету.
5. Қарым-қатынас дағдыларын бекіту.
6. Рефлексия (талдау) қабілеттерін қалыптастыру. Мұғалімдер өздерінің тәрбиелік міндеттерін шешеді:

1. Әр баланың шығармашылығын дамыту.
2. Ұйымдастырушылық мүмкіндіктерді жетілдіру.
3. Балалар ұжымын зерттеу.
4. Тәрбиеленушілерді, педагогтар мен ата-аналарды біріктіру.
5. Баланың жеке басының даму процесін басқарыңыз.
6. Оқушылардың рефлексиялық мүмкіндіктерін дамыту.

Ұжымдық шығармашылық істің құрылымы.

1. Топтың көңіл-күйі (әндер, ойындар, шығармашылықпен ашуға көмектесетін жаттығулар жиынтығы).
2. Бөлу (кездейсоқ бөлу және ұнатулар бойынша бөлу. Кездейсоқ бөлу: киімнің түсі, бойы, туған күні және т.б.).
3. Тапсырмаларды беру (жалпы идея бір, ал тапсырмалар әр микротоп үшін әр түрлі, мысалы, барлық қатысушыларға танымал әнді орындау ұсынылады, бірақ романс, опера, ауыр рок және т.б. стилінде).
4. Қойылымды дайындау (уақыт 15-20 минутты құрайды).
5. Жеребе (топтардың кезектілігін орнатуға мүмкіндік береді).
6. Топтардың қойылымдары (барлық іс басталар алдында және әр қойылым алдында істің ойын сюжетіне сәйкес келетін шығармашылық нөмірлер ойналады).

Қол шапалақтап сөйлеушілерді қолдауға ерекше назар аударылады, қолдау мен жанашырлық атмосферасы құрылады).

7. Қорытындылау (марапаттау номинациялар бойынша өткізіледі, грамоталар мен сыйлықтар беріледі).

8. Рефлексия (істі талдау). Қатысушылардың әрқайсысы өз пікірлерін айтқан кезде топтық және жеке болуы мүмкін.

Ұжымдық шығармашылық істі дамытудың белгілі бір алгоритмі бар [40]:

1. Істің мақсатын әзірлеу – бұл істі жасайтын және жүргізетін нәрсе.
2. Іс ұйымдастырылатын жас тобын және қатысушылардың санын анықтау.
3. Істің жалпы идеясын (ойын сюжетін) әзірлеу.
4. Мазмұнды таңдау (істің маңызды жағы не болатынын анықтау).
5. Ұйымдастырушылар мен қатысушыларды дайындау:

- жалпы істің барысын әзірлеу;
- безендіру;
- костюмдер;
- қорытындылау;
- марапаттау.

6. Жалпы істің сипаттамасы:

- кіріспе сөз;
- тапсырмалар;
- шығармашылық қойылымдар.

7. Шығармашылық іске талдау жүргізу.

Ұжымдық-шығармашылық іс-әрекеттер ұйымдастырған кезде, кез-келген шығармашылық байқау сияқты, сәттіліктің он негізгі компонентін есте ұстаған жөн: қызықты тапсырмалар, әдемі безендіру, материалдық қамтамасыз ету, тапқыр жүргізуші, құзыретті қазылар алқасы, эмоционалды көрермендер, музыкалық сүйемелдеу, атқарушы көмекшілер, дайындалған командалар, жеңімпаздарға арналған сыйлықтар.

Оқушылардың ұжымдық шығармашылық істерге қатысуының негізгі себептерін қарастырыңыз:

- байланыс қажеттілігі;
- басқа істерге қатысу үшін осы ұжымдық-шығармашылық іс-әрекеттерді орындау;
- жеңіске деген ұмтылыс (жарыс рухы);
- өз қабілеттерін іске асыруға қызығушылық (шығармашылық, интеллектуалдық, басқарушылық, ұйымдастырушылық);
- Ұжымдық-шығармашылық іс-әрекеттердің дамушы рөлін түсіну;
- Ұжымдық-шығармашылық іс-әрекеттердің әлеуметтік рөлін түсіну.

Психологиялық-педагогикалық әдебиеттерде ұжымдық-шығармашылық іс-әрекеттерді жіктеуге бірнеше негіз бар.

Жанр бойынша – спорттық, халықтық, дамытушылық, конструкторлық, танымдық, би, музыкалық, әзіл-қалжың, драматизацияланған, сюжеттік-рөлдік, сахналық және т. б.

Бастауыш сынып оқушыларының ұжымдық-шығармашылық іс-әрекеті – баланың жан-жақты дамуына ықпал ететін тиімді педагогикалық құрал. Мұндай әрекет балаларды ынтымақтастыққа, жауапкершілікке және шығармашылық тұрғыдан ойлауға үйретеді. Ұжымдық жұмыс арқылы оқушылар теялық жетістіктерге қол жеткізіп қана қоймай, сонымен қатар тұлғааралық қарым-қатынас пен өзін-өзі тату дағдыларын дамытады.

Қолданылған әдебиеттер тізімі:

1. Выготский Л.С. Педагогическая психология. М.: Педагогика, 1991.
2. Ананьев Б.Г. Избранные психологические труды: в 2 т. / Акад. пед. наук СССР. - М.: Педагогика, 1980.
3. Семёнов И.Н. Рефлексия жизнедеятельности А. А. Бодалева и развития психологии общения и акмеологии выдающихся личностей // Акмеология. 2015.
4. Кон И.С. В поисках себя. Личность и её самосознание. Кон И. С. Психология ранней юности. - М. : Просвещение, 1989
5. Петровская, Лариса Андреевна. Общение-компетентность-тренинг [Текст]: избранные труды / Л.А. Петровская; ред.-сост. О.В. Соловьева. — Москва: Смысл, 2007. - 686 с.
6. Столин В.В. Общая психодиагностика М.: Издательство МГУ, 1987. – 304 с.

7. Столяренко Л.Д. Основы психологии: учебное пособие / Л.Д. Столяренко. - Москва: Проспект, 2016. - 458 с.

8. Айдарбеков, К.А. Семейно-центрированная модель коррекционной работы с подростками / К.А. Айдарбеков // Мир психологии : научно-методический журнал / ред. Д.И. Фельдштейн, А.Г. Асмолов. – 2003. – № 3 июль-сентябрь. – с.236-242.

МОБИЛЬДІ ҚОСЫМШАЛАР ЖӘНЕ КРЕАТИВТІ ОЙЛАУ: БАСТАУЫШ СЫНЫП ОҚУШЫЛАРЫНА АРНАЛҒАН ИННОВАЦИЯЛЫҚ ТӘСІЛДЕР

Б.Т.Сеилбекова

Ы. Алтынсарин атындағы Арқалық педагогикалық институты
Қазақстан. Арқалық қ., meirgul1976@mail.ru

Аңдатпа. Креативті ойлау қабілетінің белсенді даму кезеңі мектеп жасында, әсіресе бастауыш сынып кезеңінде болады. Осы жаста олардың қиялы шексіз, жаңа ақпаратты қабылдау жылдамдығы жоғары, сондай-ақ, қызығушылықтары әртүрлі болып келеді. Сондықтан креативті ойлау қабілетін қалыптастыру үшін осы жасқа тән ерекшеліктерді ескеру қажет.

Кілт сөздер: мобильді қосымша, креативті ойлау, бастауыш сынып оқушылары, инновациялық тәсіл.

Президент Қ.К.Тоқаев «Білім беру жүйесі жаңа реалияларға тез бейімделуді қажет етеді. Әлемдегі жетекші мектептер балалардың креативтік потенциалын дамытумен айналысады, цифрлық технологиялар мен нақты ғылымдарды оқытады. Педагогтар оқыту әдістемесін ойын форматына ауыстырып, үнемі жаңа мамандықтар мен дағдыларды ізденеді. Бәріміз Қазақстанды гүлденген, дамыған елге айналдыруға ұмтыламыз. Бұған жетудің кілті – сапалы және қолжетімді, қазіргі заманғы білім. Осы салаға қуатты күш беру маңызды болып отыр», - деді Тоқаев [1].

Қазақстан Республикасының Білім туралы Заңы бойынша жеке адамның шығармашылық, рухани және күш-қуат мүмкіндіктерін дамыту, адамгершілік пен салауатты өмір салтының берік негіздерін қалыптастыру, даралықты дамыту үшін жағдай жасау арқылы ой-өрісін байыту білім беру жүйесінің негізгі міндеттерінің бірі боп табылады [2].

Креативті ойлауды дамыту – жеке тұлғаны дамыту және қалыптастыруды қамтамасыз етудің қажетті шартының құралы, сонымен қатар оқу әрекетін игеру, оқушылардың даралығы, жалпы білімдік біліктілігі, дағдысы болып табылады.

Креативтілік ұғымын ғалымдар философиялық, психологиялық- педагогикалық тұрғыдан қарастырады. Философияда креативтілік «тұлғаның жаңа, біртума нәтиже тудыратын іс-әрекеті» деп түсіндіріледі. Біз өз зерттеуімізде креативтілікті сыртқы ортаны қайта құруға бағытталған белсенділікті жатқызамыз. Шығармашылықтың жүзеге асуы сатылап жүретін үдеріс. Осы жүйенің ішкі бөліктері мен іске асу кезеңдеріне сай әрекет компоненттері өзара алмасып, бірігіп отырады. «Креативтілік» ұғымын шығармашылық психологиясында бүтін бір бағыт ретінде зерттеген шетел ғалымдары: Дж.Гилфорд, К.Тейлор, Е.Торренс, Г.Уоллес және т.б. Олар шығармашылық дарындылығының жаңа шектерін белгілеп, «дарынды және талантты балаларды оқыту және дамыту адамның шығармашылық дамуының идеялық моделін туғызады» деген бағыт ұстады [3-6].

Мобильді технологиялар білім алушылардың ақпаратқа қол жеткізуін жеңілдетіп, мобильді білім беру орталарымен өзара әрекетін тиімді ұйымдастыруға мүмкіндік береді. Қазіргі таңда бүкіл әлемде мобильді құрылғылар мен қосымшаларды білім алу және білім алмасу мақсатында пайдалану қарқынды түрде кеңейіп келеді.

Мобильді қосымшалардың санаттары:

Білім беру қосымшалары - бұл қосымшалар оқушыларға әртүрлі пәндерді меңгеруге көмектеседі.

Креативтілікке арналған қосымшалар - балалардың қиялын дамытуға арналған құралдар.

Логикалық және танымдық ойындар - балалардың логикалық ойлауы

Ата-аналар мен мұғалімдерге арналған қосымшалар - білім беру процесс басқару және балаларды бақылауға арналған құралдар

Кәсіби дағдыларға баулитын қосымшалар – баланың болашақ мамандықтарға қызығушылығын арттырады (робототехника, 3D модель)

Сурет 1. Мобильді қосымшалардың мүмкіндіктері мен жетістіктері

Қазіргі уақытта білім саласының басты міндеті – дайын білім мен дағдыларды игерумен ғана шектелмей, шығармашылықпен жұмыс істейтін, тың идеялар ұсынып, өзгеше ойлау қабілетімен ерекшеленетін жеке тұлғаны дамыту. Бұл оқушылардың креативтік қабілетін дамыту қажеттілігінің маңыздылығын айқындайды. Жалпы оқушылардың креативтік қабілеті ғылыми-педагогикалық мәселе ретінде едәуір зерттелген.

Креативтілік процесс барысында оқушының бойында түрлі сапалық қасиеттер қалыптасады. Мысалы, алғашқы кезеңдерде жаңашылдықты сезіну және қарама-қайшылықтарға қызығушылық қалыптасса, кейінгі кезеңдерде шығармашылыққа деген пайда болуы тән.

Көптеген ғалымдардың зерттеулерінде оқу-тәрбие процесінің оқушылардың креативтік дербестігін қалыптастыруға әсер ететін факторлары анықталған.

Кесте 1. Креативтік дербестігін қалыптастыруға әсер ететін факторлар

Креативтік дербестігін қалыптастыруға әсер ететін факторлар					
ғылымның қоғамдық прогресте алатын орны туралы мәлімет, оқу-танымдық материалдар, оқу жоспарындағы мақсат-міндеттердің жүзеге асуы, оқу мазмұны;	оқушының бағыты мен жоспарына меңгерілетін білімнің сәйкестігі;	оқу материалының мазмұнды, қызықты болуы;	мұғалімнің шеберлігі;	жеке тұлғаның ерекшелігі;	оқу процесіндегі жағымды қарым-қатынас

Осылайша, креативтік дербестіктің қалыптасуында оқу материалының мазмұны, оқу процесін ұйымдастыру тәсілдері және білім алушы мен мұғалімнің өзара әрекеті ерекше маңызға ие. Оқушылардың креативтік дербестігі олардың жеке тұлғалық даму үдерісінде жетіліп отыратындықтан, жас ерекшеліктері мен жеке қасиеттеріне ерекше назар аудару қажет. Әр жас кезеңінде игерілген білім креативтік сипаттағы тапсырмалармен үйлестірілсе, оның тиімді нәтиже беретіні сөзсіз.

Қазіргі сабақтарда қолданатын электрондық ресурс, мобильді қосымшалардың бірі «Qonzhуq App» қосымшасы «Qonzhуq App» мобильді қосымшасын әдебиеттік оқу, дүниетану, математика, қазақ тілі пәндеріне кеңінен қолдануға болады.

3D нысандармен жұмыс істеуге арналған мобильді қосымшалар.

«Timeline» арт-мұражайы. Сурет өнерінің тарихын зерттейтіндер үшін қосымша. 80 танымал суретші уақыт шкаласында орналасқан, сондықтан олардың өмірбаяндарын оқып, суреттерін қарастырып қана қоймай, өнерінің жылдар өткен сайын қалай өзгергенін байқауға болады. Әрбір сурет туралы қашан жазылғанын, қайда сақталғанын, суретшінің шығармашылығының қай кезеңіне жататынын және т.б. білуге болады.

Geography Learning Game. Ойын-викторина өзендер, таулар, көлдер, теңіздер, аралдар, шығанақтар, каналдар, шөлдер және басқа да географиялық нысандар туралы білімді кеңейтуге арналған. Әлемнің физикалық картасымен қатар, саяси картасы да қарастырылады, сондай-ақ елдер, олардың жалаулары мен астаналары зерттеледі. Қосымша жағымды түстермен безендірілген, ал балл есептеу жүйесі негізінен GeoGuessr ойынына ұқсас: ойыншылар аталған нысанның орналасқан жерін барынша дәл анықтауы қажет.

Мобильді технологияларды бастауыш сыныптарда барлық пәндер бойынша кіріктірілген сабақтарда қолдану, оқушының креативтілік пен интеллектуалдық қабілеттерін дамытуға, сондай-ақ өз білімін өмірде тиімді пайдалану дағдыларын қалыптастыруға ықпал етеді. Мобильді қосымшалардың дидактикалық мүмкіндіктерін педагогикалық мақсаттарға қолдану, білім мазмұнын анықтауда, оқыту формалары мен әдістерін жетілдіруде жақсы әсерін тигізеді.

Сурет 2. Мобильді қосымшалардың дидактикалық мүмкіндіктері.

Сөйтіп, мобильді қосымшалар арқылы оқыту жүйелерін бастауыш мектепте қолданудың мол мүмкіндігі бар.

Қазіргі білім парадигмасының өзгеруі оқушыға білімді өз бетінше меңгеру мүмкіндігін қамтамасыз етуді қажет етеді. Оған бірден бір мүмкіндік туғызатын ақпараттық технологиялар яғни мобильді қосымшалар мен онлайндық құралдарды қолдану арқылы мектепте әр оқушының жеке сұранысын қанағаттандыруға мүмкін болып отыр.

Қолданылған әдебиеттер тізімі:

1. https://www.akorda.kz/kz/speeches/internal_political_affairs/in_speeches_and_addresses/memleket-basshysy-kasym-zhomart-tokaevtyn-bilim-jne-ylm-atty-tamyz-konferenciya-synyn-plenarlyk-otyrysynda-soilegen-sozi
2. Қазақстан Республикасының Білім туралы Заңы. <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/Z1100000487>
3. Гилфорд Дж. Три стороны интеллекта <http://www.psvchologv-onlinc.nctK> 19.04.2007.
4. Тест креативности Торренса. Диагностика творческого мышления.
5. D. W. Miller, M. K. Starr, Prentice-Hall, Englewood Cliffs, Executive Decisions and Operations Research, 1969.
6. F.W.Taylor. The Principles of Scientific Management. Harper & Brothers, 2006. <https://archive.org/details/principlesofscie00taylrich/page/n1/mode/2up>

«ДҮНИЕТАНУ» САБАҚТАРЫНДА ДЕРЕККӨЗДЕРМЕН ЖҰМЫС АРҚЫЛЫ ОҚУШЫЛАРДЫҢ АҚПАРАТТЫҚ ҚҰЗЫРЕТТІЛІГІН ҚАЛЫПТАСТЫРУ

Хамзина Динара Бейсенбаевна

Ы. Алтынсарин атындағы Арқалық педагогикалық институты магистранты
Қазақстан. Арқалық қ., leila-7777@mail.ru

Аңдатпа. Қазіргі білім беру мектеп оқушыларында тұлғаның кәсіби, әлеуметтік және жеке өмірінің барлық салаларында кез келген қызмет түрін сәтті жүзеге асыруы үшін қажетті негізгі құзыреттіліктерді дамытуға бағытталған. Кәсібиліктен және пәннен жоғары сипатқа ие бола отырып, бұл құзыреттіліктер өзінің даму үдерісі тұрғысынан әмбебап болып табылады: олар пәнді оқу тек берілген саладағы білім, білік, дағдыны меңгерумен шектелмеген жағдайда кез келген пән мазмұны бойынша қалыптасады, сонымен қатар нақты жағдайларда өмірлік маңызды мәселелерді шешу үшін білімді алу және пайдалану әрекетінің әмбебап әдістерін меңгеруді қамтамасыз етеді.

Кілт сөздер: дүниетану, дереккөздер, ақпараттық құзыреттілік, оқушы, қалыптастыру.

Осы орайда Қазақстан Республикасының «Білім туралы» Заңының 16-бап, 1-тармағында: «...бастауыш білім берудің жалпы білім беретін оқу бағдарламалары баланың жеке басын қалыптастыруға, оның жеке қабілеттерін, оқу ісіндегі оң талпынысы мен алғырлығын: негізгі мектептің білім беру бағдарламаларын кейіннен меңгеру үшін оқудың, жазудың, есептеудің, тілдік қатынастың, шығармашылық тұрғыдан өзін-өзі көрсетудің, мінез-құлық мәдениетінің берік дағдыларын дамытуға бағытталған» деп көрсетілуі, бастауыш сыныптағы оқушы тұлғасын дайындауға байланысты бірқатар субъективті идеяларымызды іске асыруға міндеттейді. Бұл ретте бастауыш сынып оқушысының жеке қабілеті, оң талпынысы, алғырлығы, шығармашылық тұрғыдан өзін-өзі көрсетуі, мінез-құлық мәдениеті арқылы өзіндік әрекет етуге құзыретті сапалары бастауыштағы барлық пәннің білім мазмұнын қабылдауда ескерілуі қажеттігі айтылады [1].

Құзыреттілікті қалыптастыру, білім беру жүйесіне құзыреттілік тұрғыдан келу мәселелері бірқатар алыс-жақын шетелдік, отандық ғалымдардың - А.Болотов [2], Н.Л.Гончарова [3], И.А.Зимняя [4], Г.В.Бушмелева [5], А.В.Хуторской [6] еңбектерінде қарастырылып, құзыреттілік білім беру нәтижесі ретінде түсіндіріледі.

Ақпараттық құзыреттілік – қазіргі заманның басты талаптарының бірі, әсіресе білім беру саласында. Бастауыш сыныптағы «Дүниетану» пәні оқушыларды қоршаған орта туралы түсінікпен таныстырып қана қоймай, олардың ақпаратпен жұмыс істеу дағдыларын қалыптастыруға бағытталған. Бұл сабақтарда дереккөздермен жұмыс жасау оқушылардың ақпаратты табу, талдау және қолдану қабілеттерін дамытуға ықпал етеді.

Ақпараттық құзыреттілік – бұл:

1. Ақпаратты іздеу, табу және таңдау қабілеті.
2. Құрылымдалған ақпаратты талдау және түсіндіру дағдысы.
3. Ақпаратты тиімді қолдану және оны практикалық мәселелерді шешуге пайдалану біліктілігі.
4. Ақпараттың шынайылығын бағалау және оны мақсатты түрде пайдалану қабілеті.

«Дүниетану» пәнінің ерекшелігі

- қоршаған орта туралы білімін кеңейтеді;
- табиғат, қоғам, экология және адам қызметі жайлы түсінігін қалыптастырады;
- танымдық қызығушылығын дамытады.

Бұл сабақтарда ақпараттық құзыреттілік қалыптастыру мақсатында түрлі дереккөздерді қолдану маңызды.

Дереккөздермен жұмыс түрлері

1. Мәтіндік дереккөздер: оқулықтар, энциклопедиялар, анықтамалықтар. Оқушылар мәтіннен қажетті ақпаратты табуға, негізгі ойды анықтауға үйренеді.

2. Көрнекі құралдар: карталар, диаграммалар, суреттер.

Бұл құралдар ақпаратты визуалды түрде түсінуге және оны талдауға мүмкіндік береді.

3. Цифрлық дереккөздер: онлайн-ресурстар, бейнематериалдар, презентациялар.

Балалар интернеттегі ақпаратты қолдануды үйреніп, оның сенімділігін бағалауға дағдыланады.

4. Тәжірибе және бақылау: табиғатты зерттеу, эксперимент жүргізу.

Тәжірибе арқылы алынған деректерді талдау ақпаратпен жұмыс жасаудың маңызды түрі болып табылады.

Дереккөздермен жұмысты ұйымдастыру әдістері

1. Ақпаратты іздеу және сұрыптау

Сабақ барысында оқушыларға нақты тапсырмалар беріледі: мысалы, белгілі бір тақырып бойынша ақпаратты табу және оны талдау.

Мысалы: "Қазақстандағы өсімдіктер әлемі туралы ақпарат іздеңіз және оның экологиялық маңызын сипаттаңыз".

2. Ақпаратты талдау

Оқушылардың алынған деректер арасындағы байланыстарды анықтауы маңызды.

Мысалы: "Қазақстанның табиғи аймақтары туралы мәліметтерді салыстырыңыз және олардың ерекшеліктерін анықтаңыз".

3. Ақпаратты қолдану

Оқушылар алынған ақпаратты жобалар, постерлер, презентациялар жасау арқылы практикалық тұрғыда қолданады.

Мысалы: "Қазақстанның экологиялық мәселелері туралы баяндама жасаңыз".

4. Ақпараттың шынайылығын бағалау

Балаларға ақпарат көзінің сенімділігін анықтауды үйрету керек: авторы, жариялану уақыты, дереккөздің беделі.

Мысалы: "Берілген мақаладағы деректер сенімді ме? Неліктен?"

5. Топтық жұмыс

Топтық зерттеулер ақпаратты іздеу, талдау және бірігіп шешім қабылдау қабілетін дамытады.

Мысалы: "Өз тобыңызбен Қазақстанның климаттық аймақтары туралы карта жасаңыз".

Ақпараттық құзыреттілікті қалыптастырудың әдістері

1. Жобалық әдіс: Оқушылар бір тақырып бойынша ақпарат жинап, оны жобалық жұмыс түрінде ұсынады.

Тақырып: "Қазақстанның өзендері мен көлдері".

Жоба нәтижесі: постер, презентация немесе шағын зерттеу жұмысы.

2. Проблемалық оқыту: Мәселені шешу үшін ақпарат іздеуді ұйымдастыру.

Мысалы: "Неге кейбір жануарлар тек белгілі бір аймақта өмір сүреді?"

3. Сын тұрғысынан ойлау әдістері: Ақпаратты салыстыру, сұрақ қою, талдау және бағалау.

Мысалы: "Бірдей өсімдіктердің әртүрлі экожүйелердегі рөлін салыстырыңыз".

4. Кейс-стади әдісі: Белгілі бір жағдайды талдау арқылы оқыту.

Кейс: "Арал теңізінің экологиялық мәселелері және оның салдары".

Педагогтың рөлі

1. Жетекші және бағыттаушы: Мұғалім оқушыларға ақпарат іздеу және оны қолдану жолдарын түсіндіреді.

2. Ақпараттық сауаттылыққа баулу: Оқушыларды интернеттегі және басқа дереккөздердегі ақпаратты дұрыс таңдауға үйретеді.

3. Шығармашылық орта құрушы: Балалардың зерттеу жүргізуге қызығушылығын арттыру үшін қолайлы орта жасайды.

Күтілетін нәтижелер

- Ақпаратты іздеу, талдау және қолдану дағдыларының дамуы.
- Оқушылардың сыни тұрғыдан ойлау қабілетінің артуы.
- Ұжымдық жұмысқа қатысу арқылы коммуникативтік дағдылардың жетілуі.
- Өз бетінше білім алуға деген ынтаның қалыптасуы.

Қорытынды

«Дүниетану» сабақтарында дереккөздермен жұмыс ұйымдастыру – оқушылардың ақпараттық құзыреттілігін дамытуға арналған тиімді әдіс. Бұл оқушыларды ақпараттық қоғамда белсенді және сауатты болуға үйретеді, сондай-ақ олардың зерттеу және шығармашылық қабілеттерін шыңдайды.

Қолданылған әдебиеттер тізімі:

1. Қазақстан Республикасының Білім туралы Заңы.
<https://adilet.zan.kz/kaz/docs/Z1100000487>
2. Болотов, В. А., Сериков В. В. Компетентностная модель: от идеи к образовательной программе // Педагогика. – 2003. – №10. – С. 8-14.
3. Гончарова Н. Л. К вопросу об иноязычных компетенциях // Сборник научных трудов СевКавГТУ. Серия: Гуманитарные науки. 2006. № 3. С. 74-77

4. Зимняя И. А. Психология и лекционная пропаганда [Текст] / И.А. Зимняя, д. психол. н. - Москва : О-во "Знание" РСФСР, 1978 г. — 40 с.
5. https://pedlib.ru/Books/3/0389/3_0389-1.shtml
6. Хуторской А. В. Педагогика: Учебник для вузов. Стандарт третьего поколения. — СПб.: Питер, 2019. — 608 с.

МАЗМҰНЫ СОДЕРЖАНИЕ

Алғы сөз	3
<i>Raekwon Chung</i> TURNING CARBON NEUTRALITY INTO OPPORTUNITY FOR NEW CLIMATE ECONOMY FOR KAZAKHSTAN	4
<i>Сатыбалдин А.А., Рузанов Р.М.</i> ЭКОНОМИКА, ЭКОЛОГИЯ И ИНФРАСТРУКТУРА: ВЕКТОРЫ УСТОЙЧИВОГО РАЗВИТИЯ И ИХ ВЛИЯНИЕ НА ПРОДОЛЖИТЕЛЬНОСТЬ ЖИЗНИ	10
<i>Арақхайев N.Zh.</i> QUALITY OF EDUCATION AND ITS COMPLIANCE WITH CURRENT LEGISLATION	18
<i>Тағай А.А., Сыздықова К.Ш.</i> АНАЛИТИЧЕСКИЙ ОБЗОР МЕТОДОЛОГИЧЕСКИХ КОНЦЕПЦИИ БИЗНЕС- МОДЕЛЕЙ «ONLINE-ФИНАНСОВЫХ УСЛУГ»	27
<i>Сатанова Л.М.</i> ҚАЗІРГІ КЕЗЕҢДЕГІ ДЕРБЕС ДЕРЕКТЕРДІ ҚҰҚЫҚТЫҚ ҚОРҒАУ МӘСЕЛЕЛЕРІ	30
<i>Джанегизова А.С.</i> ОЦЕНКА ОСНОВНЫХ ВЫЗОВОВ И РИСКОВ В СИСТЕМЕ ВЫСШЕГО ОБРАЗОВАНИЯ В УСЛОВИЯХ ЦИФРОВОЙ ТРАНСФОРМАЦИИ	33
<i>Кучкарова М.А.</i> РАЗВИТИЕ КРЕАТИВНОСТИ УЧАЩИХСЯ С ПОМОЩЬЮ ИГРОВЫХ МЕТОДОВ ОБУЧЕНИЯ	40
<i>Сыздықова К.Ш., Кадыргалиева Д.</i> ОСОБЕННОСТИ АЛЬТЕРНАТИВНОГО ФИНАНСИРОВАНИЯ ДЛЯ МАЛОГО И СРЕДНЕГО БИЗНЕСА	44
<i>Мадзигон В.Э., Мадзигон А.О., Нусупова К.Ж., Вагнер В.А.</i> ЗЕЛЕНАЯ ЭКОНОМИКА И ИСКУССТВЕННЫЙ ИНТЕЛЛЕКТ КАК НОВЫЕ ВЫЗОВЫ ДЛЯ КАЗАХСТАНА	47
<i>Газиева Д.М.</i> ПСИХОЛИНГВИСТИЧЕСКИЕ ОСОБЕННОСТИ В МЕДИАПОТОКЕ	50
<i>Нажметдинова.М.М.</i> ИСКУССТВЕННЫЙ ИНТЕЛЛЕКТ В РАЗВИТИИ МОЛОДЕЖИ ЧЕРЕЗ МУЗЫКОТЕРАПИЮ: НОВЫЕ ВОЗМОЖНОСТИ И ПЕРСПЕКТИВЫ	53
<i>Rustamova D.T.</i> THE RELEVANCE OF USING MODERN E-LEARNING TECHNOLOGIES IN TEACHING VOCABULARY TO PRIMARY SCHOOL STUDENTS	56
<i>Sidikova Z.M.</i> PEDAGOGICAL TECHNOLOGIES FOR USING THE HERITAGE OF ANCESTORS IN THE “UPBRINGING” LESSONS OF THE PRIMARY CLASS	58
<i>Жусупов А.А., Крахина В.В.</i> ПРАВО СОБСТВЕННОСТИ КАК ОБЪЕКТ ИМУЩЕСТВЕННЫХ ПРЕСТУПЛЕНИЙ	61
<i>Бакубаева Г.Қ.</i> ЖАСАНДЫ ИНТЕЛЛЕКТ ҰҒЫМЫ ЖӘНЕ ОНЫҢ ҚАЗАҚ ТІЛІН ҮЙРЕНУДЕГІ РӨЛІ	64
<i>Камбаров А.А.</i> ПРОСВЕЩЕНИЕ – ОСНОВА ЧЕЛОВЕЧЕСКОГО ОБРАЗОВАНИЯ ОДИН ИЗ	69

ФАКТОРОВ

<i>Жайлау Ж.</i> АКТУАЛЬНЫЕ ПРОБЛЕМЫ МЕЖДУНАРОДНО-ПРАВОВОГО И ВНУТРИГОСУДАРСТВЕННОГО РЕГУЛИРОВАНИЯ ВОПРОСОВ ПРИМЕНЕНИЯ ИСКУССТВЕННОГО ИНТЕЛЛЕКТА В ОБЛАСТИ ОБРАЗОВАНИЯ (НА ПРИМЕРЕ РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН)	73
<i>Қамза Г.Б.</i> БАСТАУЫШ СЫНЫП ОҚУШЫЛАРЫНЫҢ ҰЛТТЫҚ МУЗЫКАЛЫҚ МҰРАҒА ҚЫЗЫГУШЫЛЫҒЫН АРТТЫРУДА ЖАСАНДЫ ИНТЕЛЛЕКТ ПЕН ГЕЙМИФИКАЦИЯНЫ ҚОЛДАНУ	76
<i>Конарбаева М.М.</i> ПЕРЕХОД К ЗЕЛЕННОЙ ЭКОНОМИКЕ И УСТОЙЧИВОМУ РАЗВИТИЮ В РЕСПУБЛИКЕ КАЗАХСТАН: ВЫЗОВЫ И ПЕРСПЕКТИВЫ	80
<i>Ашимбаев Д.А., Шалабаева Ж.С.</i> КИБЕРҚЫЛМЫСТЫҚ ҚҰҚЫҚ БҰЗУШЫЛЫҚТАРДЫ ҚЫЛМЫСТЫҚ ТОП ҚҰРАМЫНДА ЖАСАУДЫҢ ҚОҒАМДЫҚ ҚАУІПТІЛІГІ МЕН АЛДЫН АЛУ МӘСЕЛЕЛЕРІ	82
<i>Бузрукова Д.М.</i> МЕТОДЫ ФОРМИРОВАНИЯ БЕГЛОЙ РЕЧИ У ДЕТЕЙ	87
<i>Кучкарова М.А., Соубова Т.Д.</i> ОСОБЕННОСТИ КРИТИЧЕСКОГО МЫШЛЕНИЯ У ШКОЛЬНИКОВ РАЗНЫХ ВОЗРАСТНЫХ ГРУПП	88
<i>Усмонова Н.А.</i> ДИНАМИКА РИТОРИЧЕСКИХ ПРИЕМОВ В СОВРЕМЕННОЙ РУССКОЙ И УЗБЕКСКОЙ РЕЧИ	90
<i>Хамидова М.К.</i> КОНЦЕПТЫ СЕМЬИ И БРАКА В РУССКОМ И УЗБЕКСКОМ ФОЛЬКЛОРЕ	91
<i>Байсалбаева К.Н.</i> МЕМЛЕКЕТТІК СЕКТОРДЫҢ ТРАНСФОРМАЦИЯСЫ: ЗАМАНАУИ ҚЫЗМЕТТЕРДЕГІ АҚПАРАТТЫҚ-КОММУНИКАЦИЯЛЫҚ ТЕХНОЛОГИЯЛАРДЫҢ РӨЛІ	93
<i>Телжанов Д.Ж.</i> ВЛИЯНИЕ ЦИФРОВЫХ ПЛАТФОРМ И ИСКУССТВЕННОГО ИНТЕЛЛЕКТА НА ДИНАМИКУ РЫНКОВ ТРУДА	96
<i>Телжанов Д.Ж.</i> УЧЕТ ЖИЗНЕННОГО ЦИКЛА ТЕХНОЛОГИИ ПРИ ОЦЕНКЕ ИННОВАЦИОННОГО ПРОЕКТА: ОТ НАУЧНЫХ ИССЛЕДОВАНИЙ ДО КОММЕРЦИАЛИЗАЦИИ И ВЫХОДА НА РЫНОК	100
<i>Ибраева Ж.Б.</i> ОҚУШЫЛАРДЫҢ ШЫҒАРМАШЫЛЫҚ ІС-ӘРЕКЕТІНДЕ БАЙЛАНЫСТЫРЫП СӨЙЛЕУІН ДАМУ	104
<i>Ибраева С.Д.</i> БАСТАУЫШ СЫНЫП ОҚУШЫЛАРЫНЫҢ ҰЖЫМДЫҚ-ШЫҒАРМАШЫЛЫҚ ІС-ӘРЕКЕТІНІҢ МАҢЫЗЫ	107
<i>Сеилбекова Б.Т.</i> МОБИЛЬДІ ҚОСЫМШАЛАР ЖӘНЕ КРЕАТИВТІ ОЙЛАУ: БАСТАУЫШ СЫНЫП ОҚУШЫЛАРЫНА АРНАЛҒАН ИННОВАЦИЯЛЫҚ ТӘСІЛДЕР	111
<i>Хамзина Д.Б.</i> «ДҮНИЕТАНУ» САБАҚТАРЫНДА ДЕРЕККӨЗДЕРМЕН ЖҰМЫС АРҚЫЛЫ ОҚУШЫЛАРДЫҢ АҚПАРАТТЫҚ ҚҰЗЫРЕТТІЛІГІН ҚАЛЫПТАСТЫРУ	114

ҚР ҰҒА академигі С.Ж.Пралиевті еске алуға арналған
Халықаралық ғылыми-практикалық конференциясының
МАТЕРИАЛДАРЫ

МАТЕРИАЛЫ
Международной научно-практической конференции,
посвященной памяти академика НАН РК С.Ж.Пралиева

MATERIALS
of the international scientific and practical conference dedicated to the memory
of Academician of the NAS RK Serik J. Praliyev

Жауапты редактор / Ответственный редактор:
Кариев А.Д.

Басуға 12.03.2025 ж.
Әріп түрі Times
Пішім 29,7 x 421/4 Офсеттік қағаз.
Шартты баспа табағы 7,5
Таралымы 500 дана